

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item,

*De Amicitia : de Senectute :
Paradoxa : & de Somnio
Scipionis.*

Cum indice in fine libri adjecto.

*Editio ceteris correctior atque
emendatior.*

LONDINI,
Excudebat E. Tyler pro Societate
Stationariorum. 1658.

ff 10
mmu

OFFICII

MERITI

De Amicitia

LONDINI

Excusabat L. Dilectus Societatis

Stationariorum, 1618

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item,

*De Amicitia: de Senectute:
Paradoxa: & de Somnio
Scipionis,*

Cum indice in fine libri ad juncto,

*Editio ceteris correctior atque
emendatior.*

LONDINI,
Excudebat E. Tyler pro Societate
Stationariorum, 1658.

RB.23a.6877

M. T. CICERONIS

DE OFFICIIS,

LIBER I.

AD

MARCUM FILIUM.

Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, nè simplici cui-
piam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, &
orationis virtute, cum philosophiæ scientia conjun-
gat. Deinde, quo eum reddat attentiores, hanc,
quæ de Officiis est, philosophiæ partem, duobus potis-
simum nominibus commendat, vel quod usus ad
omnem vitæ rationem latissimè pateat, vel quod hac
una sit philosophis omnibus inter se communis. Po-
stremo, testatur se in hac disputatione Stoicos potissi-
mum sequi, quod hi vel optimè boni finem, ad quem
officia omnia referuntur, constituerint: cum Epicurus
voluptate metiens summum bonum, atque Aristo,
Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, offi-
cii quoque naturam subverterint.

Uanquam te, Marce fili, annum jam Triplex argumen-
audientem Cratippum, idque Athe- tum; a nobilitate
nis, abundare oportet præceptis insti- doctoris, & item
tutisq; philosophiæ, propter summam loci, & temporis;
& doctoris auctoritatem, & urbis; quo diuturnitate,

rum alter te scientiâ augere potest, altera exemplis:
tamen ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græ-
cis Latina conjunxi, neque id in philosophia solum,

*Dicere; oratoris:
judicium ferre de
rebus, Philoſophi.*

*In ex Philoſophos
Græcos nemo di-
cend: ſtudioſe ſe-
cutus eſt.*

ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriuſque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjuvmentum hominibus noſtris, ut, non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe hujus ætatis philoſophorum, & diſces quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te quantum proficias non pœnitebit. Sed tamen noſtra legens, non multum à Peripareticis diſſidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici eſſe volumus) de rebus iſſis utere tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profeſſiò legendis noſtris efficies pleniorẽ. Nec verò arrogantè hoc dictum exiſtimari velim. Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis; quod eſt oratoris proprium, aptè, diſtinctè, ornatèque dicere (quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi) ſi id mihi aſſumo, videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non ſolùm orationes meas, ſd hos etiam de philoſophia libros, qui jam ſe illis ferè æquarunt, ſtudioſè legas. Vis enim dicendi major eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigiffe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequeretur que, & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, ut Theophràſti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantum in utroque profeſcerimus, aliorum ſit judicium: utramque certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisset dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidèque facere potuisset. Eodèmq; modo de Aristotele & Isocrate judico, quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cùm statuissèm aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè quòd & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ gravissimum. Nam cùm multa sint in philosophia & gravia & utilia accurate copiosèque à philosophis disputata, latissimè patère videntur ea quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudine. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum, Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam irà sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

Platonem dicendi exercitatio Demostheni philosophandi defuit.

Commendat officia a persona & sua & filii deinde ab utilitate & communitate.

Epicureos notat.

qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaq; propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes, sed, ut solemus, è fontibus eorum, judicio arbitrioq; nostro, quantum, quóque modo videbitur, hauriemus.

*Idem in oratione
Lysiae notavit So-
crates in Phædra:
Platonis.*

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermisum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex Officii vocabulum, neque poterat in genere definire commodè, divisione explicat; duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit: Alterum medium, sive inchoatum, quod per se neque bonum est neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis

OMnis de officio duplex est quæstio. Unum ge- *Divisio officii*
 nus est, quod pertinet ad finem bonorum: alte-
 rum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes
 partes usus vitæ conformari possit. Superioris gene-
 ris huiusmodi exempla sunt: Omniāne officia per-
 fecta sint: Nunquid officium aliud alio majus sit:
 & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem offi-
 ciorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent
 ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia
 magis ad institutionem vitæ communis spectare vi-
 dentur: de quibus est nobis his libris explicandum.
 Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium
 quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum
 autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod
 Græci κατ' ῥῆσιν: hoc autem, commune, quod ii
 κατὰ νόμον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum
 quod sit, id perfectum officium esse definiunt: me-
 dium autem officium id esse dicant, quod cur factum
 sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii
 capiendi deliberatio. Nam, honestūne factum
 sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem ca-
 dit: in quo considerando sæpe animi in contrarias
 sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt,
 aut consultant, ad vitæ commoditatem, jucundita-
 tēque ad facultates rerum atque copias, ad opes ad
 potentiam, quibus & se possint juvare, & suos; con-
 ducat id necne, de quo deliberant. Quæ deliberatio
 omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitan-
 di genus est, cū pugnare videtur cum honesto id
 quod videtur esse utile. Cū enim utilitas ad se rape-
 re, honestas contrā revocare ad se videtur, fit ut di-
 strahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem
 curam cogitandi. Hac in divisione (cū præterire ali-

Partitio totius
questionis de
officiis.

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius; itémque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit effe rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum par ratione de utili; post de comparatione eorum differendum.

Ex veteris Academiæ & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant & hoc ipsum esse beatè vivere, secundum naturam vivere commemorant, docet quæ semina nobis natura inseverit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente industriâ ac usu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus commune; vocaturq; *κτὶ φύσιν* *πρωτόν*, id est, secundum naturam primum: consequens est appetitus eorum quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplina omnes, & virtutes illæ morales proficiuntur.

Πρωτὸν τὸν
ὅτι τὸ φύσιν
ἐαυτοῦ ὁμοίον.
Arist.

P Rincipiò, generi animantium omni est à natura tributum ut se vitam corpùsq; tueatur declinèq; ea quæ nocitura videantur, omniâq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, & parat; ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetit⁹ procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum quod adest, quòdq; præsens est, se accomodat,

modat, paululum admodum sentiens præteritum, aut
futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per
quam consequentia cernit, principia & causas rerum
videt, earumque progressus & quasi antecessiones non
ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus
adjungit atque annectit futuras; facile totius vitæ
cursum videt, at eamque degendam præparat res
necessarias. Eademque natura vi rationis homi-
nem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ
societatem: ingeneratque inprimis præcipuum quen-
dam amorem in eos qui procreati sunt: impellitque
ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obe-
dire velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ
suppedient & ad cultum & ad victum; nec sibi so-
li, sed conjungi, libere, cæterisque quos charos habeat
ruerique debeat. Quæ cura exuscitat etiam animos,
& majores ad rem gerendam facit. Inprimisq; homi-
nis est propria veri inquisitio atque investigatio.
Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui,
tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere; cogni-
tionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium
ad bene beatæque vivendum necessariam ducimus.
Ex quo intelligitur, quod verum simplex, sincerumque
sit, id esse naturæ hominis apertissimum. Hujc veri
videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam
principatus, ut nemini parere animus bene à natura
informatas velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut
utilitatis causâ justè & legitimè imperanti; ex quo
animi magnitudo existit, humanarumque rerum con-
temptio. Nec verò illa parva vis naturæ est ratio-
nisque, quod unum hoc animal sentit quid sit ordo,
quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus.
Itaque eorum ipsorum quæ aspectu sentiuntur, nul-
lum aliud animal pulchritudinem, venustatem, con-
venientiam partium sentit. Quam similitudinem
natura ratioque ab oculis ad animum transferens,
multo

Partitio totius
questionis de
officiis.

quid, maximum, vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius; itémque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit efferationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum par ratione de utili; post de comparatione eorum differendum.

Ex veteris Academiæ & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant & hoc ipsum esse beatè vivere, secundum naturam vivere commemorant, docet quæ semina nobis natura in se verit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente industriâ ac usu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus commune; vocaturq; ἡ φύσις τοῦ ζῴου, id est, secundum naturam primum: consequens est appetitus eorum quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplina omnes, & virtutes illæ morales proficiscuntur.

ὅτι τὸ βέλτερον
ἐστὶν τὸ κατὰ φύσιν.
Arist.

PRincipiò, generi animantium omni est à natura tributum ut se vitam corpusq; tueatur declinetq; ea quæ nocitura videantur, omniâq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, & parat; ut pastum, ut larvula, & alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quòd hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum quod adest, quòdque præsens est, se accommodat,

modat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia & causas rerum videt, earumque progressus & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras; facile totius vitæ cursum videt, a càmque degendam præparat res necessarias. Eadèmq; natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ societatem: ingeneratq; inprimis præcipuum quendam amorem in eos qui procreati sunt: impellitque ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ suppedient & ad cultum & ad victum; nec sibi soli, sed conjungi, liberis, cæterisque quos charos habeat ruerique debeat. Quæ cura exuscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Inprimisq; hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaq; cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere; cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium ad bene beatèque vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis apertissimum. Hujc veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatûs, ut nemini parere animus bene à natura informatas velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ justè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est rationisque, quòd unum hoc animal sentit quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus. Itaque eorum ipsorum quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo

In Phædro.
Proverbium.
ἐν τῇ ῥογᾷ
ὑπὲρ τοῦ ἐ-
ργᾶν.

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavétque nè quid indecorè effœminatève faciat; tum in omnibus & opinionibus & factis, nè quid libidinose aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus confitetur & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiam si nobilitatum non sit tamen honestum sit quodq; verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tantamquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudo, & Temperantia, ac de materia singularum.

Omnes virtutes
una virtus absolu-
ta, juxta platon.
Prudentia in veri
perspicientia sita,
est fons reliqua-
rum.

Fortitudo in con-
temptu difficulta-
rum.

Temperantia in
æquabili modo re-
rum omnium.

Decorum, velut
umbra corpus,
honestatem conse-
quitur.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium soritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiâq; versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, & implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit, quique acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca hujc, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendâsque, quibus

bus actio vitæ continetur; ut & societas hominum
coniunctioq; seruetur, & animi excellentia magni-
tudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusque & si-
bi & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis
despiciendis eluceat. Ordo autem, & constantia, &
moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo
genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non
solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractan-
tur in vita, modum quandam adhibentes, & ordi-
nem, & honestatem, & decus conservabimus.

*De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in
ea fugiendum, quidve sequendum.*

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam
vimque divisimus: primus ille, qui in veri cog-
nitione consistit, maxime naturam attingit huma-
nam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cog-
nitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere
pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, de-
cipi, et malum, et turpe ducimus. In hoc genere. et
naturali, et honesto, duo vitia vitanda sunt: Unum,
nè incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè
assentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes
autem velle debent) adhibebit ad considerandas
res, et tempus, et diligentiam: Alterum est vitium,
quod quidam nimis magnum studium, multamque
operam, in res obscuras atque difficiles conferunt,
eisdemq; non necessarias. Quibus vitijs declinatis,
quod in rebus honestis, et cognitione dignis operæ
curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrolo-
gia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pom-
peium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures
in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatio-
ne versantur; cujus studio à rebus agendis abduci,
contra officium est. Virtutis enim laus omnis in,
actione consistit: à qua tamen sæpe fit intermissio

multiq;

Βελδ'ς υφ'ρ
Γεωδ'ς,ς
ἐπιτέλει ὅ
τα χάως τα
δὲ ξαντα.

Isocrates.

Σύμβουλός

δὲ πρὸς τοὺς

Βελπίων

Χρόνους.

Nazianz.

Sulpit. Gallus
exercitum Roma-
num falsa formi-
dine liberavit,
lunaris eclipsis ra-
tionem edifferens,
Liv. lib. 44.

multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatæque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De justitia.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt: justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut nè cui quis noceat, nisi laceffitus injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ; sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur; Tusculanus, Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obigit, id quisque teneat. Eo si quis sibi plus appeteret, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patriæ vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates
in

in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides justitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem justitiæ fides, id est, dictorum conventorumque constantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuiusdam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duo iniustitiæ genera, ut justitiæ: & unde oriantur.

Sed iniustitiæ duo genera sunt: unum eorum qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus inferitur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur afferre socio. Qui autem non defendit nec obsistit, si potest, injuriæ; tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem injuriæ quæ nocendi causâ de industria inferuntur, sæpe à metu proficiuntur: ut cum is qui alteri nocere cogitat, timet nè, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in republica princeps velleret esse, * cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant enim magnifici

* qui suis.

*Nulla fides regni
socijs. Lucan.*

fici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium, *Nulla sancta societas, nec fides regni est*; id latius pater. Nam quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficilissimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atq; humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimiq; ingenijs plerunque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Injuria alia aliâ levior.

SEd in omni injustitia permultum interest, utrùm perturbacione aliquâ animi. quæ plerunq; brevis est, & ad tempus an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

*Causas recenset, unde secundum injustitiæ
genus oriuntur.*

PRætermittendæ autem defensionis, deserendique officij plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentiam, pigritiam, inertiam, aut suis studiis, quibusdâve occupationibus sic impediuntur,

ut

ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quòd in veri investigatione versentur: quòdque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, in ferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediri, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus justitia continetur; facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil à se alienum putat*. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de repub.

In Heauton.

Τὸ ὁικεῖον
 κρίνεις, ἀλλ'
 λογίζων δ'
 ἕμιλει.

Pindar.
 Proverbium.
 Que dubitas, ne
 feceris.

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse nimium inherere juris apicibus.

Sed incidunt sæpe tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna esse justo homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut, non reddere depositum, etiam nè furioso facere promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut nè cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cùm tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum a'iquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, qui sint iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quam illi prosint cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuiquam advocatum in rem præsentem esse venturum; atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur adiutus; ut Hippolytum ulcisceretur.

*In juridicialibus officiis æquitas spectanda ;
non verbis inharendum.*

EXISTUNT etiam sæpe injuriæ calumniâ quâ iam, & nimis callidâ & maliciosâ juris interpretati-
onē. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum
est jam tunc in sermone proverbium. Quo in genere
etiam in Repub. multa peccantur : ut ille, qui cum
triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ,
noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ,
non noctium induciæ. Nec noster quidem proban-
dus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem
alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrium.
Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu
datum cum ad locum venisset, cum utriusque separa-
tim locutum, ut nè cupidè quid agerent, nè appe-
terent, arque ut regredi, quàm progredi mallent : Id
cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio re-
lictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant,
terminavit. In medio relictum quod erat, populo
Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non
judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis so-
lertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus
eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim
ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an
satis sit, cum qui laceggerit, injuriæ suæ poenitere :
ut & ipse nè quid tale posthac committat, & cæteri
sint ad injuriam tardiores.

*Ex Heantontimo-
rum.*

Vid. Plutarchum.

*Quod in puniendi
injuria officium.*

Hætenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis.

Facit autem duo belli genera, quorum utrique
communia sunt hæc : Ut non nisi justis de causis
suscipiantur : nè inferantur nisi rebus repetitis ;
nisi solenniter denunciata : ut ritè gerantur, ne
seviamus supra modum in victos : humanius eti-
am, qui se dedunt, recipiantur : fides hosti etiam
privatim præstetur, non modo in conventis solen-
nibus

nibus. Propria vero sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severius.

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia a Scipione Aemiliano funditus eversa. Corinthas item in Achaia a L. Mummiō sublata, quod in Isthmo esset, & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis suscipiendis officium,

Quanta sacramenta militaris religio maioribus.

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per discepcionem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nolle Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feci ali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

tabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiae sacramento; quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeo summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse a Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur ut caveat, ne praelium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis esset is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Inducant enim duodecim tabulae: **AUT STATUS** **DIES CUM HOSTE.** Itemque, **ADVERSUS** **HOSTEM AETERNA AUTORITAS.** Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas: a peregrino enim jam recessit, & proprie in eo qui fert arma contra, remansit. Cum vero de imperio decertatur, bellorum quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante justas causas esse bellorum. Sed ea bella quibus imperii gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Ut enim cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdissimi, crudelis Annibal, reliqui justiores, Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est;

*ne pronepotem
hujus, Uticensem
intelligeres, nisi
maius ad absolu-
tam ætatem refer-
re.*

Euniani versus.

Nec nî aurum posco, nec mî pretium dederitis :
 Nec caupenantes bellum, sed belligerantes :
 Ferro, non auro vitam certamus utrique,
 Vosne velit, an me regnare heri, quidve ferat fors
 Virtute experiamur : Et hoc simul accipe dictum,
 Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
 Eo undem me libertati parcere certum est.
 Dono ducite : doque volentibus cum magnis diis.

Pyrrhus rex ad
 Pyrrhum Achillis
 filium genus suum
 referebat, cui Ae-
 cus.

Tantaq; aliquos
 affecerunt igno-
 minia, ut statim
 mortem sibi con-
 jecissent; autore
 Liv. Decad. 2.
 lib. 3.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere senten-
 tia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti,
 hosti promiserint, est in eo ipso fides servanda : ut
 primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm
 de captivis commutandis Romam missus esset, jurâs-
 setque se rediturum; primùm, ut venit, captivos red-
 dendos in Senatu non censuit; deinde, cùm retinere-
 tur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire
 maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo
 autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos
 decem Annibal Romam adstrictos misit jurejuran-
 do, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti
 erant, impetrâssent : eos omnes censores, quoad
 quisque eorum vixit qui pejerâssent, in ærariis reli-
 querunt : nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude
 culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permisso
 exisset è castris, redit paulò post, quòd se oblitum
 nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jureju-
 rando se solutum putabat : & erat verbis, re non erat.
 Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixe-
 ris, cogitandum. Maximum autem exemplum est
 justitiæ in hostem à majoribus nostris constitu-
 tum. Cùm à Pyrrho perfuga Senatui est pollicitus, se
 venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus
 & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit : Ità nè ho-
 stis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis,
 cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis
 quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem
 etiam

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est ^{Officium domini in servos.} autem infima conditio & fortuna servorum; quibus, non mulè præcipiunt, qui ità jubent uti ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui cum cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

Triplex nocendi genus: vi aperta, fraude occulta & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate, secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipienti sit nositurum; neve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestâ benevolentiam prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & cum scœnore beneficium remetiendum. Postremò, societatis humanæ gradus, à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia hac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & ceteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc refe-

*Δόξα ἀδύνατος
& ἀγενής.
Quomodo danda
quantum, & quibus,*

qui

*Ut si, pro, ac si:
Terentius, Vi si
esset frater.*

*Tyrannica libera-
litas Cæsaris &
Syllæ.*

*Dandum probis
viris, claris, ali-
quo vinculo nobis
coniunctis, bene
meritis.*

renda sunt omnia. Nam & cui gratificantur cuipi-
am, quod obfit illi, cui prodesse velle videantur non
benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores
judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios libe-
rales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam
rem aliena convertant. Sunt autem multi & quidem
cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quos
aliis largiantur: Hicque arbitrantur se beneficos in
suos amicos visum iri, si locupletent eos quâcunque
ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil
magis officio possit esse contrarium. Videndum est
igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ profit amici-
noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pe-
cuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non
debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod
non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, non
benignitas major esset, quàm facultates; quod, quod
benigniores volunt esse quàm res paritur, primum
in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos
quas enim copias his & suppeditari æquius est, &
relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in
tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & au-
ferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant
copiæ. Videre etiam licet plerumque non tam natu-
râ liberales quàm quâdam gloriâ ductos, ut benefi-
ci videantur, facere multa, quæ videntur ab osten-
tatione magis, quàm a voluntate proficisci. Tali
autem simulatio vanitati est conjunxior, quàm au-
liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum
ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo &
mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium
conferetur, & animus erga nos, & communitas ad
societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antea
collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin-
minùs, plures causæ majorésque ponderis plus ha-
bebunt.

*Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem
spectandos, sed civilem virtutis imaginem.*

Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenèque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclarè agitur, si sine simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quæniq. maximè ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerunque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

*Quomodo considerata sit benevolentia
aliorum erga nos.*

DE benevolentia autem, quam quisq; habeat erga nos, primum illud est in officio ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nul-
lum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis utenda majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: *Beneficia cum favore rememora*
Ναὺς ἰούϊ
δοῦταί τε
quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon *πλεονεσσεῖ*
καθῆκεν.
imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis
B 4 profu-

Beneficia potissimum animo dantis merienda.

Non dandum ut recipias, sed ut prosis amico.

Juxta illud Hesiod.

Καὶ δόμῳ ὅς
κεν δῶ, καὶ μὴ
δόμῳ ὅς κε
μὴ δῶ,

Primi societatis humane fontes, ratio, & oratio.

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, vel modo in omnes, vel repentino quodam quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constantèque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referendo gratia (si cætera paria sint) hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat ita ei porissimum opitulari; quod contrà fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eger, tamen ei potissimum inserviunt.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate universali omnium mortalium.

Oprimè autem societas hominum conjunctioque servabitur. si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitalis & societatis humanæ, repetendum aliter videretur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando; conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate: Neque ullâ re longius absimus à natura ferarum; in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes *societates* hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; *A M I C O R U M E S S E O M N I A C O M M U N I A*. Omnia autem communia hominum videntur ea quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest.

Societas

Τὰ ὅς φιλεῖ
παρὰ κοινὰ.

*Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit;
Nihilominus ut ipsi luceat, cum illi accenderit.*

Bellissimi Ennii
versus.

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, *Non prohibere aquam profluentem: Pari ab igne ignem capere, si quis velit: Consilium fidele deliberanti dare:* quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copix parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem *NIHIL OMNINO UT IPSI LUCEAT*; ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

Quæ omnibus
absque discrimine
communicanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum: Ab illa prima *G*ult enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur: interior etiam est ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, ratione que tractæ.

Ab illa prima
communitate ad
citractiones so-
cietates descendit.
Quæ communia
civibus inter so-

Cognatio

Affinitates ex
coniunctionis.Amicitia virtute
conciliata.
ὁμοιοι ὁμοιοις
φίλοι.

moris

eque

Σωματα μετ
δω, ψυχὴ δ
μλα.Hinc Ovid.
Qui duo corpori-
bus, mentibus
unus erant.

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propin-
quorum. Ab illa enim immensa societate humani
generis in exiguum angustumque concluditur. Nam
cùm sit hoc naturâ commune omnium animanti-
um, ut habeant libidinem procreandi : prima socie-
tas in ipso est conjugio ; præxima in liberis : deinde,
una domus, communia omnia. Id autem est prin-
cipium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Se-
quuntur fratrum conjunctiones, post consobri-
norum, sobrinorumque : qui cùm unâ domo jam capi
non possint, in alias domos, tanquam in colonias
exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex qui-
bus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & so-
boles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem
conjunctio & benevolentia devincit charitate ho-
mines. Magnum est enim, eadem habere monu-
menta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habe-
re communia. Sed omnium societatum nulla præ-
stantior est, nulla firmitior, quàm cùm viri boni mo-
ribus similes sunt familiaritate conjuncti, Illud enim
honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cer-
namus, tamen nos mover, atque illi, in quo id inesse
videtur, amicos facit, Et quanquam omnis virtus
nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus
ipsa inesse videatur, tamen justitia & liberalitas id
maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec co-
pulantius, quàm morum similitudo bonorum. In
quibus enim eadem studia sunt eademque volunta-
tes, in his fit, ut æquus quisque altero delectetur, ac
seipso. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in ami-
citijs, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa
communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro
citroque datis acceptisque : quæ mutua & grata dum
sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societa-
te. Sed cùm omnia ratione animoque lustraveris,
omnium societatum nulla est gratior, nulla charior
quàm

quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostrum.

Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares : sed omnes omnium charitates patria una complexa est ; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus ? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerârunt omni scelere patriam & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii : principes sunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus; proximi liberi, totâq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium ; deinceps benè convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumq; fortuna est. Quamobrem necessaria vitæ præsidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victûsque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Patriæ debemus plurimum. Oppetere mortem id est, ultro mori.

Convenienter, pro concordibus. Quid sanguine conjunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Itâ non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum : sântque officia, quæ aliis magis quàm aliis debeantur : ut vicinum citiùs adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in judicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio : & consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo ; deducendo ;

Vicinis quid debetur.

Quæ reliqui, &c. id est. quantum relinquitur, deductis & additis quæ oportuit,

deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debëatur intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitacionémque desiderat. Atque ab ijs rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quædam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad levam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè differit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

Intelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatòque, humanàsque res despiciente, factum sit. Itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest,

Approbratio pusillanimitatis. Ex Ennio verba Imperatoris exemplo Clælie militum ignaviam increpantis.

In hoc carmine mollitiei est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, viros offeminare dicitur.

*Vos etenim juvenes, animos geritis muliebres,
Illa virago vini. Et si quid est ejusmodi.
Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.*

Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentérque gesta sunt, ea nescio quo modo

quasi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneius et Publius Scipiones; hinc Marcur Marcellus, innumerabilésq; aliis: maximéq; ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quód statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis et laboribus, si justitiâ vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potiùs immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidijs & malicia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod justitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solùm, inquit, scientia, quæ est remota à justitia, calliditas potiùs, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veris amicis, miniméque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse,

Fortitudinis definitio secundum Stoicos.

Magnanimitas a justitia pendet.

vel

*Pertinacia elati
animi comes*

*Χαλεπὰ τὰ
καλὰ.*

*Proverbium
Socratis,
Difficilia quæ
pulchra,*

*Qui gloriæ spe pe-
ricula suscipit,
ambitiosus, non
fortis,*

*Lubricus i. e. an-
ceps, & periculo-
sus.*

vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris; servare æquitatem, quæ est justitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque discepratione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Existuntque in repub. plerunq; largitores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm justitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod justitiâ vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria, judicat principemque se esse mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitiæ multitudinis pendet hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus quod vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis non, quasi mercedem rerum gestarum, desideret gloriam.

*Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita :
in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in
arduis rebus gerendis.*

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur : quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere : nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum irà sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenâsq; laborum & periculorum cum vitæ, tum multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum re-
rum

rum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea quæ eximia plerisque & præclara videntur parva ducere eaq; ratione stabili firmâq; contemnere, fortis animi, magnique ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunâque versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi, quàm amare divitias: Nihil honestius magnificentiusque, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut suprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adsit & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad oriûmque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longèque principes, & quidam homines severi & graves, nec populi, nec principum mores ferre

Turpius a voluptate vinci, quam a dolore.

Humilis animi, mirari divitias. Aequabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum

ut ne, pro ne.

mi Plato,

ut Scipio.

Nam satis constan-
ter id est alibi
contemnunt, alibi
minime.

ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris de-
lectari re suâ familiari. His idem propositum fuit,
quod regibus, ut nè quâ re egerent, nè cui parerent,
libertate uterentur; cuius proprium est, sic vivere
ut velis. Quare cùm hoc commune sit potentix cu-
pidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adi-
pisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; al-
teri, si contenti sint, & luo, & parvo. In quo qui-
dem neutrorum omnino contemnenda est senten-
tia. Sed & faciliior & tutior, & minùs aliis gravis
aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem
hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque
aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas
gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis
forsitan concedendum sit rempublicam non capes-
sentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ sese dedi-
derunt: & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut
aliquâ graviore causâ impediti, à repub. recesserunt,
cùm ejus administrandæ potestatem aliis, laudemque
concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si
despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur,
imperia, & magistratus; iis non modo non laudi, ve-
rùm etiam vitio dandum puto. Quorum judicium
in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo pu-
tent, difficile factum est non probare: sed videntur la-
bores, & molestias, tum offensionum, tum repulsa-
rum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam.
Sunt enim qui in rebus contrariis parùm sibi
constent, voluptatem severissimè contemnant:
in dolore sint molliores; gloriam negligant, fran-
gantur infamiâ: atque ea quidem non satis constan-
ter. Sed iis, qui habent à naturâ adjumenta rerum
gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiscen-
di magistratus sunt; et gerenda respublica est. Nec
enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi
magnitudo potest. Capessentibus autem rempub.
nihilò

nihilo minùs quam philosophis, haud scio an magis
 etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda
 sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquil-
 litas animi atque securitas, si quidem nec anxii tutu-
 ri sunt, & cum gravitate constantiaque victuri. Quæ
 eò faciliora sunt philosophis, quò minùs patent mul-
 ta in eorum vita, quæ fortuna feriat; & quò minùs
 multis rebus egent; & quia siquid adversi eveniat,
 tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine
 causa majores motus animorum concitantur, majo-
 raque efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis,
 quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, &
 vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui
 accedit, caveat, nè id modò consideret, quàm illa res
 honesta sit; sed etiam ut habeat efficiendi faculta-
 tem. In quo ipso considerandum est, nè aut temerè
 desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter
 cupiditatem: in omnibus autem negotiis priusquam
 aggrediar, adhibenda est præparatio diligens.

*Majora viribus
 aggredi, temerita-
 tis est: quæ possis
 in his tibi diffidare
 ignav. &*

*Longè fortius esse civilibus in rebus quam bellicis
 antecellere, multis argumentis docet;
 nonnihilque de se.*

SED cùm plerique arbitrentur res bellicas majores
 esse, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio.
 Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ
 cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniisque
 plerunq; contingit: eoque magis, si sunt ad rem mili-
 tarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè
 autem si volumus judicare, multæ res extiterunt ur-
 banæ majores clariorè:que quàm bellicæ. Quamvis
 enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen
 quàm Solonis, illustrius, citerurque Salamis clarissi-
 mæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solo-
 nis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non mi-
 nùs præclarum hoc, quàm illud judicandum est. Il-

*Themistocles A-
 theniensium im-
 perator apud Sa-
 laminam insulam
 Xerxem prælio
 vicit. Solon Sala-
 minius dedit leges
 maxime salutari-
 as*

Lycurgus legum
lator Pausaniæ ac
Lyfandro, ancibus
multis victoribus,
nobilibus, antefertur.

M. Scaurus eloquentia & juris
scientia commen-
datus, & Q. Catu-
lus in rebus civi-
libus floruerunt;
Marius & Pom-
peius belli gloria.
Scipio Emilia-
nus Numantiam
fussulit.

Scipio Nasica,
Tib. Gracchum
perniciosas leges
ferentem privatus
occidit.

Hic est invidiosus
ille versiculus,
quo Cicero gloria-
tus est, se ex toga
Catilinariam con-
juratorem op-
pressisse.

Ter triumphavit
Pompeius de Af-
fris, & iterum de
Hispaniis, tertio de
Mithridate.

Iud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati.
Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum in-
stituta servantur. Et Themistocles quidem nihil di-
xerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: ab illo ve-
rum est adjutum esse Themistoclem. Est enim bel-
lū gestum consilio Senatūs ejus, qui à Solone erat
constitutus. Licet eadem de Pausania Lyfandrōque
dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium
Lacedæmonijs dilatatum putatur; tamen nè minime
quidem ex parte Lycugi legibus & disciplinæ con-
ferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & para-
tiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem
neq; pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque cū
verlaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere
videbatur: Parvi enim sunt foris arma, nisi est confi-
lium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, &
imperator, in excindenda Numantia reip. profuit,
quā eodem tempore P. Nasica privatus, cū Tibe-
rium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem
res non solum ex domestica est ratione; attingit enim
& bellicam, quoniam vi, manūque confecta est: sed
tamen idipsum gestum est consilio urbano, sine exer-
citu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab
improbis & invidis invadi audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguae.

Ute enim alios emittam, nobis rem publicam gu-
bernantibus, nonne togæ arma cessere? Neque enim
in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus
odium. Itā consiliis, diligentiaque nostrā celeriter
de manibus audacissimorum civium delapsa arma ip-
sa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in
bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet
enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem &
hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet.
Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus
Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut
diceret

diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quàm in his operæ studiique ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificòq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum est, ut obediæ consilio rationique possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui toga i reipub. præsumt, quàm qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est discernendi ratio, quam decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione sciamus. Bellum autem ità suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsit videatur. Fortis verò animi & constantis est, non percurbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentis animi, uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est præcipere cogitatione futura, & aliquantò ante constituere, quid accidere possit in utrumque partem; et quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putâram. Hæc sunt opera magni animi, et excelsi, et prudentiâ consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, et manu cum hoste confligere, immane quiddam, et belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitâsque postulat, decertandum manu est, et mors servituti turpitudinique an-reponenda.

M. Cato sic, quam triduo secum e Carthagine tulerat, in senatu ostensa persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: qui cum insequenti anno mortuus esset, tamen valuit sepulti autoritas contra Nasicam, ne everteretur suadentem. Turpe est dicere; Non putaram. Scipionis apophthegma.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

*Non sciendum
an victos.*

*Multitudini la-
cendum.*

*Magnanimus non
nisi idonea de
causa pericula
suscipit.
Bellissima meta-
phora.*

*Quæ res potius
periclitanda.
Callicratides La-
cedæmoniorum
dux, ab officio
magnanimi reces-
sit, qui classis,
quam private
gloriæ jacturam
facere maluerit:
hæc est apud
Xenophontem
primo Paralip.*

DE evertendis autem, diripiendisque urbibus, valde illud considerandum est, nè quid temerè ne quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitis punire fontes, multitudinem conservare in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora, & majora videantur, Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causâ: quo nihil potest esse stultius, Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est, subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eòque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ malî. Periculosa autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itémque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia; dimicariq; paratius de honore & gloria, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: idem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne reipub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum dux

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga medicis: fuit illa pestifera, quâ, cum Cleombrotus invdiam timens: temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu.

Fabius Maximus meliùs! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis, Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magna suorum clade.

Fabius cunctator: historia notissima. Fortis est falsam infamiam conternere.

OMnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, oblici commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissæ est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusq; videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia, quæ gravis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totum reipub. neque opes aut potentiam consecrabitur, totamque eam

Magnanimi est publica commoda suis antepone, Magistratus æquus omnibus, & partium studio vacuus. Optimum optimitatem dicit. Fortis ut non recusat invidiam in loco, ita nec temere arcessit.

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninòque irà iustitiæ honestatiq[ue] adhærescet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendat, m[er]it[um]q[ue] opperat potius, quàm deferat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

*Civilis dissensio
inter P. Scipio-
nem & Q. Me-
tellum.*

Miserrima est omnino ambitio, honorumque contentio, de qua præclare apud eundem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius reip[ublice] administraret, ut si navæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adversarios existemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tuei reip[ublice] velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

*Morositas contra
officium fortitudi-
nis.*

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, i[stos]que magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihilo magno & præclaro viro dignius placabilitate atq[ue] clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen irà probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

Omnis autem & animadversio, & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus qui punit ali-

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, nè major pœna quàm culpa sit; et nè iisdem de causis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium et parum: quæ placet Peripateticis, et rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, et dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est; oprandumque, ut ii qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

*Magnanimi est, neque secundis inolescere,
neque dejecti adversis.*

ATque etiam in rebus prosperis, et ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut ad-
versas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Pæclarâque est æquabilitas in omni vita, et idem semper vultus, eadèmq; frons; ut de Socrate, itèmq; de C. Lælio accepimus. Philippum q idem Macedonum regem, rebus gestis, et gloriâ superatum à filio; facilitate verò, et humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit; ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò superiores simus, tantò nos submissius geramus. Panætius quidem Africanum auditorem et familiarem suum solitum ait dicere: Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, dormitoribus tradere solent, ut his facili-
bus possint uti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibi que præidentes, tanquam in gy-
rum rationis et doctrinæ duci oportere, ut perspi-

Haratius,
Virtus est medi-
um utriusque
utriusque reda-
tum.

Stoici affectibus
vacare, Peripa-
tetici moderari
sapientem vo-
lunt.

Africanus apoph-
thegma.

Deposito
vires

Præfidere, id est,
nimium fidere.

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatēque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam quàm antè tribuenda est autoritas: iisque temporibus cavendum est, nè assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hætenus.

*Magnanimus
assentationes non
recipit.*

Officia magnanimi in otio honeste.

Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant; quod eorum administratio latissimè pateat, ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjuncti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusque & amicis imperitantes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primum bene parca sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso; tum, quàm plurimis, modò dignis, se utilem præbeat; deinde, augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ; nec libidini potius, luxuriæ ue, quàm liberalitati & beneficentiæ pareat. Hæc præscripta servantem, licet magnificè, & graviter animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fidei ter, vitæque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus Officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gulæ & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pedagogo. Idem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnique vitæ officium cōhonestet, divinitus tradit Cicero.

Sequitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest: Græcè enim το πρεπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum: & quod honestum est, decet. Quæ autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas.

Decorum honesti comes.

Duplex decorum, generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, consideratè, omniq; in re quid sit veri videre, & tueri decet:

Decorum iu prudentia.

Decorum iustitia.

Decorum ab honestate non separatur.

Decorum quatuorplex sit.

Decorum generale quid sit.

Decorum speciale quid sit.

Liberali, id est, honesta.

Horatius, Reudere personae scit convenientia cuique.

cer : contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecer, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decóra sunt : iniusta contrá, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viri, & decorum videtur : quod contrá, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico decorum : & itá pertinet, ut non reconditá quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Ut ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine : sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur : et aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet : Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod itá naturæ consentaneum sit. ut in eo moderatio et temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc itá intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur : de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id quod quæque personâ dignum est, et fit, et dicitur : Ut si Æacus, aut Minos diceret.

Oderint, dum metuant,

aut,

Natis sepulchrum ipse est panens ;

Indecorum videretur, quòd eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur : est enim digna

digna personâ oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiâque animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fustum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apertâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum; quibus cum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cuiusque, & reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poetarum honestis ac turpibus commune

Decorum in ordine, constantia, & modo situm.

Violamus injuria, offendimus immo-destia.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem quod ab eo ducitur hanc primum habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemque naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemurque & id quod acutum & perspicax naturâ est, & id quod ad hominum

num consociationem accommodatum, & id quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiae, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat, Ambrosius, omnium officiorum primum esse fontem.

Ὁρμή,
quam in libris de
finibus appetit. o-
nem vocat, unde
oriuntur ταραχαι,
id est, perturbas-
iones. Sic in li-
bris de finibus
Cato officium,
quod ita actum
est, ut ejus facti
probabilis ratio
reddi possit.

*Indecorum & in-
corpore a pertur-
bationibus.*

Duplex est enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμή Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendumque sit. Ità fit, ut ratio præsit; appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia; nec verò agere quicquam, cujus non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deferant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transcunt. Relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliquâ, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandosque, excitandamque esse animad-

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuito, inconsideratè negligentèrque agamus. Neque enim ità generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut *Gravitas & urbanitas quatenus* somno & quietibus cæteris, tum cum gravibus seriisq; rebus satisfecerimus. Ipsūque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum *adhibenda.* & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem *Libertas non omnis aliena ab honestate.* licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen luceat.

De scurrilitate & fatetia.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur *Στοιχὴν ἤγυαλα*. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscenitas.

Et honesti lusûs modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidem modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatiquè voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppedi- *Suppeditant, i. e. subministrant.* tant autem, & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissimè adhibenda

Sed

*Voluptas homine
indigna.*

Sed pertinet ad omnem officii quæstionem semper in promptu habere quantum natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedit. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omnino impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquit, aut agit, videndique & audiendi delectatione ducitur. Quæneriam quis est paulo ad voluptates propensior, modo nè sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines nomine, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiæ, eamque contemni, & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit natura excellentiæ & dignitas, intelligamus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè ac molliter vivere; quàmque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Animadvertite, lector, ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinde quid deceat unius cujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quæ antecellimus bestiis; à qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus,

magna

magnæ dissimilitudines sunt. alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: sic & in animis existunt etiã majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major etiã, magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *εἰρωνία* Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclen. Atheniensem, & Phœreum Jasonem cæteris anteponunt: Inprimisque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plùs aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multùm dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itémque alii, qui quidvis perpetiantur, cuius deserviant, dum quod velint, consequantur: ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lylandrum accepimus, contràque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lylandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audi vi & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contràque patrem ejus, illum

Varietas ingeniorum a natura.

*Non frustra cum
natura pugnan-
dum. Horat. Tu
nil invita dices
faciesve Minerva:
Vt apud Lucilium
in Mutio ridetur
Albutius; Chere-
Tite. Cato Utica
sibi mortem con-
scivit.*

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindica-
vit, nullam comitatem habuisse sermoni : nec non
X noxratem quidem severissimum philosophorum,
ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innu-
merabiles aliae dissimilitudines sunt naturæ, mor-
rumque; minimè tamen vituperandorum. Admodum
autem tenenda sunt sua cuique, non viciosa, sed tamen
propria, quò facilis decorum illud, quod quærimus,
retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra natu-
ram universam nihil contendamus: eam tamen con-
servatam, propriam naturam sequamur. Ut etiam si
sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia
nostra naturæ regulam meriamur. Neque enim atti-
net repugnare naturæ; nec quicquam sequi, quod
assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit de-
corum illud: Ideo, quia nihil decet invitam (ut aiunt)
Minervam, id est, adversante & repugnante naturam:
Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò
magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singu-
larum actionum: quam conservare non possis, si alio-
rum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim ser-
mone eo debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut qui-
dam) Græca verba inculcantes, jure optimo irridea-
mur: sic in actiones, omnemque vitam, nullam discre-
pantiam conferre debemus. Atque hæc differentia na-
turarum tantam habet vim, ut nonnunquam mor-
tem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem
causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato
fuit, aliâ cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt:
Atque cæteris forsitan vitio datum esset, si se intere-
missent; propterea quod eorum vita lenior, & mores
fuerunt faciliores: Catoni autem cum incredibilem
tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetuam
constantiam roborasset, semperque in proposito sus-
ceptoque consilio permanisset; moriendum potius,
quam Tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa
passus

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet ! Domi verò etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quam illa perperi maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acrumque se & vitiorum, & bonorum suorum judicem præbeat : nè scenici plus quam nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeamque ; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram ; semper Rupilius (quem ego memini) Antiopam ; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita ? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimùm elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decorè, at quam minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur ; quam ut vitia fugiamus.

*Circe solis filia,
Calypso nymphea,
quarum hospitio
Ulysses aliquandiu
usus est : ut procos
uxoris perderet.*

*Scenici, id est,
histriones a scena.*

*Epigoni, clamosa
tragedia de The-
bis captis. Medea
nota.*

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit : quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

*At si alia studia
sequuntur.*

*Filii ut plurimum
parentum suorum
studia sequuntur.*

*Timotheus etiam
orator, Isocratis
discipulus. Cono-
inclytus dux
Atheniensium.*

tem quam personam gerere velimus, à nostra volun-
tate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii
ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsa-
rumque virtutum in alia alius mavult excellere.
Quorum verò patres, aut majores in aliqua gloria
præstiterunt eorum plerique in hoc genere laudis
student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure ci-
vili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam
autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, ad-
dunt à iquam suam: ut hic idem Africanus eloquen-
tiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit
Timotheus, Cononis filius; qui, cum belli laude non
inferior fuisset quam pater, ad eam laudem doctrinæ
& ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut
nonnulli, omiſſâ imitatione majorum, suum quod-
dam institutum consequantur: maximèque in eo ple-
runque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, ob-
scuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum qua-
rimus quid deceat, complecti animo & cogitatione
debemus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

*Prodici Sophiste
de Hercule fabula
perquam festiva
refertur apud Xe-
nophontem libro
secundo Memorab.*

IN primis autem constituendum est, quos nos &
quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ
deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim
adolescenciâ, cui inest maxima imbecillitas consilii,
tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ con-
stituit, quod maximè adamavit: Itaque antè impli-
catur aliquo certo genere, cursûque vivendi, quam
potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quòd
Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophon-
tem) cum primùm pubesceret (quod tempus à natu-
ra ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit in-
gressurus, datum est) exiſſe in solitudinem, atque ibi
sedentem diu secum multumque dubitasse, cum du-
as cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis,
utram

utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis saturo edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli autem, siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est (ut supra dictum est) quid deceat exquirimus: tum in tota vita constituenda multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim naturæ habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmitior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet, nisi fortè se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumque mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus; sin minus sensim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent & minus probentur, magis decere

Quo modo commutandum vitæ genus.

consent sapientes, sensim disfluere, quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est ut id bono consilio tecisse videamur. Sed quoniam paulò ante dictum est, imitandos esse majores: primum illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possunt. Ut superioris æfricanus filius, qui hunc paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sine caulæ defendere, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debet, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam; quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omni que patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

*Alia ætas alia
officia postulat.*

Adolescentiam quæ propriè deceant.

*Adolescentis offi-
cium.*

EST igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Incuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendâque in labore, patientiâque; & animi & corporis; ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Sene&utem

Senectutem qua deceant maximè.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, Sex citationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè remota consilio & prudentiâ quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm ne languori se, desidiorumque dedat. Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum senectuti foedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est: quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorum intemperantiam.

Senis officium.

*Turpis res desideriosa senectus:
Luxuriosa turpior
Libidinosa turpissima.*

Magistratus personam qua deceant.

Ac nè illud quidem alienum est, de magistratum de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus intelligere se gerere personam civitatis, debetque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque sefferentem; tum in reipublica ea velle, quæ tranquilla & honesta sint: Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus: Peregrini autem & incolæ officium est, nihî præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliâ esse repub. curiosum. Iram ferè officia reperientur cum quaereretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioque capiendo, servare constantiam.

*Magistratus officium.**Privati officium.**Peregrini officium.**Decorum à statu motuque corporis.*

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis denique motu & statu cernitur;

idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa. ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

P Rincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquàmque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atq; turpem, eas contexit atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, remouent ab oculis: ipsiq; necessitati dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarumq; partium corporis usus sunt necessarii, eas neq; partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quòdq; facere turpe non est modò occultè id dicere obscœnum est. Itaq; nec aperta actio rerum illarum perulantiâ vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident, quòd ea quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluræque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auiiùmq; approbatione, fugiamas. Stratus, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum morus,

*Cynici & veteres
Stoici nihil dictu
putabant obscœ-
num, quod factu
turpe non esset.*

motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus oratoribûsque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mōs tantam habet à vetere disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

*Gestus neque mol-
lis neque rusticus.*

*Exemplum vere-
cundiæ a scena
petitum.*

*Exemplum Ro-
manæ verecundiæ*

*Quæ forma virum, quæ fœminam deceat. & quatenus
utraq; colenda: quis item gestus, quis motus decorus.*

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quo-
rum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu morûq; caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant, & in utroq; genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitûs: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompæ-
rum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse con-

*Dignitas, viro-
rum;
Venustas mulie-
rum.*

*Forma & Vesti-
tus.
Munditia media
inter elegantiam
vitiosam, & a-
grestem negligen-
tiam.
Incessus moderat-
us.
Pompærum, in
quibus sacra &
simulacra lentissi-
mo incessu cir-
cumferuntur.*

*Animi motus
duplices.*

Cogitatio.

Appetitus.

stantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque examinationes incidamus; & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

*Duplex orationis genus; rhetoricum, &
quotidianum*

ET quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptionibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discipulorum studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio pressè loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares viri literarum? quanquam erant literati, sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: nè aut obscurum esset, aut nimis putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Ueberior oratio L. Crassi, nec minùs facera: sed bene loquendi de

*Catulus pater &
filius, de quibus in
Bruto.*

*Putidum, id est,
odiosum & affe-
ctatum.*

Caru-

Catulis opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, derrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledice, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat. & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit definendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariae; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtrivatorius.

Instituatur de rebus honestis: Nec vagus sit, nec inæqualis.

nec concitator, nec contumeliosus in amicis. Objurgatio quatenus adhibenda.

maiore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut ne ea facere videamur irati: sed, ut ad utendum & secandum medici; sic nos ad hoc genus castigandi rarò invitique veniamus: nec unquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè pòtest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objuratio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere incundiz repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certe) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn: Octavio qui primus ex illa familia Consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem ad junxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus intulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

*Ne tum quidem
referendum ma-
ledictum, cum
male audiverimus*

*Indecora jactan-
tia Thrasonica.*

*Ignominiam quod
a consulatu repul-
sus; calamitatem
quod repetunda-
rum reus.*

dignitas domo, non ex domo dignitas tora quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cùm à prætereuntibus dicitur: --- *O domus Antiqua*, (heu!) *quàm domino dominaris dispari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) nè extra modum sumptu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt! Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatèque revocandus; eadèque mediocritas * ad omnem usum cultumque vitæ referenda est. Sed hæc hætenus.

*Domus optima
rum, neque angu-
sta, neq; vaste.*

*E poeta quopiam
sumptus versicu-
lus videtur.*

*Antiquam autem
nobilem dixit &
angustam.*

* Ad communem
usum.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. *Tria in omni*
Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est *actione suscipi-*
ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut ani- *enda tenenda*
ma advertatur, quanta illa res sit, quam efficere veli- *sunt.*
mus; nève major, nève minor cura & opera suscipia-
tur, quàm causa postulet. Tertium est, ut caveamus,
nè ea quæ pertinent ad liberalem speciem & dignita-
tem, immoderata sint. Modus autem est optimus, de-
cus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi
longius. Horum autem trium præstantissimum est, ap-
petitum obtemperare rationi.

--- *μᾶλλον δ'
ἐπὶ πᾶσιν α-
ρίστη.*

Decorum

ἔντροξία,
que eadem mode-
stia, quid sit.

Ordo quid sit.

ἐὐκαιρία,
que Latine op-
portunitas, quid
sit.

καιρὸς,
occasio.
εὐκαιρὸς,
opportunitus.
ἀκαιρὸς,
importunus.

Indecorum, aut
in re seria nugari,
aut in re jocosâ
serium esse.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hac autem scientiâ continetur ea quam *Ἐντροξία* nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est *ἐντροξία*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum quæ aguntur, aut dicuntur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem, actionis; opportunitatem, temporis est: dicunt. Tempus autem actionis opportunum, *Ἐκὲ ἐνκαιρία*, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt, quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat dedecâtque.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdèque vitiosum, in re severa convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in præura Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent & casu formosus puer præteriret dixissetque Sophocles, *O puerum pulchrum! Pericles ait, Ac*
 enim

enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atq; hoc idem Sophoclis, si in athletarum approbatione dixisset, justâ reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cùm causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitâ temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet aut si qua est alia magna perversitas, facillè apparent, nec magno opere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibjiis, quamvis paulùm discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vita, nè fortè quid discrepet: vel multò etiam magis, quo major & melior actionum quam sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes iudices esse volumus, animadversorèque vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliis aut remissione, aut contractione, ex mœstiria, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione; ex cæteris similibus facile judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturæque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quòdque eorum sit, ex aliis judicare: ut si quid dedecet in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in discendo, quorum viria imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, & quid his de unoquoque officii

Athleta, qui virtutis exercendæ gratia certant,

Harmonia, ut in fidibus, ita & in vita. Ne minimis rebus oportet a loco ac tempore dissentire.

*Id de Apelle re-
fert Plinius : de
Marone idem li-
teris proditum*

* mutanda.

*Socrates reus fa-
tus quod Athe-
nensium instituta
contemneret.
Horatius,
Omnis Aristip-
pum decuit color.
Cynicorum insti-
tutum, quoniam
abhorret ab hu-
mana verecundia,
rejiciendum.
Quid erga quam-
que personam
deceat.*

ficii genere placeat, exquirere, Major enim pars eo
ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. In
quibus videndum est, non modò, quid quisque lo-
quatur, sed etiam quid quisque sentiat. arque etiam
qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii
qui signa fabri antur, & verò etiam poetæ suum
quisque opus à vulgo considerari vult, ut, si quid re-
prehensum sit à pluribus, id corrigatur; hique & se-
cum. & cum aliis quid in eo peccatum sit, exquirunt:
sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non
facienda, & * imitanda & corrigenda sunt. Quæ ve-
rò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil
est præcipiendum: Ila enim ipsa præcepta sunt. Nec
quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socra-
tes, aut Aristippus contra morem consuetudinemque
civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur li-
cere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licenti-
am assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est eji-
cienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil
rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quo-
rum vita perspecta in rebus honestis atque magnis
est, bene de republica sentientes, ac bene meritos
aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos,
observare & colere debemus; tribuere etiam multum
senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt, ha-
bere delectum civis & peregrini; in ipso quoque per-
egrino, privatimve an publicè venerit. Ad summam,
ne agam de singulis, communem totius generis ho-
minum conciliationem & consociationem colere,
tueri, servare debemus.

*Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui
contra liberales.*

JAm de artificiis & quæstibus, qui liberales haben-
di, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primum
improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incur-
runt:

runt : ut portitorum, * ut sceneratorum. Illiberales * Et. autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. *Auctoramentum, id est, premium, aut obligatio.* Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate : Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina, minimèque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cetarii, lannii, coqui, factores, piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumemus, quæ ad hunc locum pertinebunt.

*Circitores.*** Opificina.**Ex Eunuchis.**Artes honestæ,
Medicina,
Architectura,
Doctrina rerum
honestarum.**Mercatura copiosa,
citra vanitatem.**Ex alto, id est
mari.**Laus agriculturæ.**De duobus honestis utrum honestius.*

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest iucidere sæpe contentio & comparatio, de duobus honestis utrum honestius : Qui locus à Panætio est præ-

*Sapientia, rerum
intelligibilium;
Prudentia, rerum
agendarum.*

prætermisus. Nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæc in diligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergo apriora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea quæ ex cognitione ducantur: Idque hoc argumento confirmari potest: Quod si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis diceretur; quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφία Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia, quam Principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas, et societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsâ ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendâque rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum discriminemque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur: Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut in periculo fecerit

rit. Quibus rebus intelligitur, studiis officiūq; scientiæ præponenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt.

Antiquius id est charius.

Nam & erudierunt multos, quò meliores cives, utiliorésque in rebus & suis, & publicis essent, ut Thebanum Epimanondam Lyfias Pythagoreus. Syracusium Dionem Plato, multique multos: Nôsq; ipsi, quicquid ad repub. attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctōribus, atque doctrinâ instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solùm vivi, atque præsentēs, studiosos discendi erudiunt atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermis-

Epaminondas dux Thebanus a Lyfias Tarentino, philo- pho Pythagoreo, philosophiæ præceptis institutus; Dion Siracusanus a Platone.

sus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ità illi ipsi doctrinæ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sapientiā, prudentiam, intelligentiāque potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est. quàm vel accuratissimè sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causā congregantur, sed cùm congregabilia naturā sint, fingunt favos: sic homines, ac multò etiam magis, naturā congregari adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem: solivaga cognitio, & jejuna videatur. Itémque magnitudo animi, remotā communitate conjunctionēque humanā, feritas sit quædam & immanitas. Ità sit, ut vincant cognitionis studium

Eloquentia ad communitatis, & commoda utilior am contemplatio. Communitatem magis secundum naturam hominis esse; quam cognoscendi cupiditatem: ideo enim discimus, ut societatem adjuvemus: non ideo coningimur, ut cognoscamus; idque accuratissima metaphora docet,

*Virgula divina,
id est, citra no-
stram operam:
proverbiale.*

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, Propter necessitatem vitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem: quòd si omnia nobis, quæ ad victum cultumq; pertinent, quasi virgula divina, ut ajunt, suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio, negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione & scientia collocaret. Non est ità: Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergò omne officium, quod ad conjunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Justitiæ, an temperantiæ potior,

*Ne iustum quidem
quod non iam
decorum.*

*Ex ipsius justitiæ
officijs aliud alio
onestius.*

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas quæ maximè est apta naturæ sit etiam moderationi modestæque semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ità scdæ, partim ità flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ità tetra quædam, ità obscœna, ut diu quoq; videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causâ; nec reipub. quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Et enim cognitionem prudentiâque sequetur considerata actio: ità fit, ut consideratè agere pluris sit quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hætenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum

ciorum, ex quibus quid cuique præstat intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermisus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum

Vendicant	
Dii primum	1
Patria	2
Parentes	3
Pupilli nobis crediti	4
Cientes	5
Hospites	6
Cognati	7
Affines	8
De his apud Gellium, lib. 5. cap. 13.	

M. T. C I C E R O N I S

DE OFFICIIS Lib. II.

Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contra, & in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantiæ reprehensionem deprecatur, quod a civili vita, quam sæpe prætulerat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad Philosophiam potius, quam aliud studiorum genus: postremo, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

Utemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, arque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitrator libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar quæ continent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile.

Propositio argumenti totius hujus libri.

* Gerebatur.
Cæsaris tyranni-
dem notat.

Socios
Catonem,
Milonem.

In agendo, id est,
in dicendo.

Forenses in judi-
ciis, senatorie in
consultationibus.

* Amicorum &
 reipub. tem-
 poris.

De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de institu-
 to ac de iudicio meo dixerō. Quanquam enim libri
 nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad
 scribendi studium excitaverunt: tamen interdum ve-
 reor, nè quibusdam bonis viris philosophiæ nomen
 sit invisum, mirenturque in ea tantum me operæ &
 temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per
 eos * regebatur, quibus seipsa commiserat, omnes
 meas curas cogitationesque in eam conferebam. Cùm
 autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset
 usquam consilio aut auctoritati locus; socios denique
 tuendæ reipub. summos viros amissem: nec me an-
 goribus dedidi, quibus essem confectus; nisi iis resti-
 tuissem, nec rursus indignis homine docto volupta-
 ribus. Atque utinam respub. stetisset, quæ cœperat
 statu, nec in homines non tam commutandarum re-
 rum, quàm evertendarum cupidos incidisset: primùm
 enim, ut stante respub. facere solebamus, in agendo
 plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde
 ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras
 mandaremus, ut sæpe fecimus. Cùm autem respub.
 in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni sole-
 bat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticue-
 runt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cùm
 animus non posset; in iis studiis ab initio versatus
 ætatis, existimaui honestissimè molestias deponi
 posse, si me ad philosophiam retulisset. Cui cùm mul-
 tùm adolescens, discendi causâ, temporis tribuisset;
 posteaquam honoribus inservire cœni, meque totum
 reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quan-
 tum superfuerat * ab amicorum & reipub. temporibus:
 id autem omne consumebatur in legendo; scribendi
 ortum non erat. Maximis igitur in malis hoc tan-
 tùm boni assecuti videmur, ut ea literis mandare-
 mus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cogni-
 tione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilius
 sapien-

sapientiâ ? quid præstantius ? quid homini melius ? quid homine dignius ? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur : nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarumque quibus hæ res continentur, scientia : cujus studium qui vituperat ; haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur animi, requiæque curarum ; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquarunt, quod spectet & valeat ad bene beatèque vivendum ? siue ratio constantiæ virtutisque quæritur ; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur : nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis ; ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris ? Sed hæc cum ad philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari : quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbatì reipub. muneribus ad hoc nos studium porissimùm contulissimus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, facisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & alijs de rebus differere solemus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens ? vel quæ vita potius, non solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt ; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò

*Laus & definitio
philosophia.*

*In Hortensio quæ
desideratur, neque
soluta.*

*Id quod erat Pyrrhoniorum omni
de re ambigentium.*

quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contrâ, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientia diffidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut a bitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimâque philosophiâ, Cratippo autore, versari, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: ramen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque partâ: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus honestatēq; pertinent; duæ ad comoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constituerit honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quâ nulla perniciēs major hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem autoritate philosophi, severè, sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id utile etiam esse censent; itēque quod honestum, * id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum * prospici-

Confusa, id est, inseparabilia re, Cogitatione, id est, ratione distinguunt.

* idem.

* perspiciunt.

spiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam iudicant. Quorum error eripiendus est, omnisque opinio ad eam * (speciem traducenda, ut honestis consiliis, iusti sq; factis, non fraude & malitiâ, se intelligant ea, quæ * speciem. velint, consequi posse.

Ostendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiuntur; quæ Græci εὐχρησθήμελα & δυσχρησθήμελα nominant: colligitque quicquid est ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejusdem generis: partim * animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis exper- * animalia. tia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ effi- * opere. citur aliquid ad hominum usum atq; vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deo- *Dii semper bene-* rum, alterum hominum. Deos placatos pietas effici- *fici piis.* et, & sanctitas. Proximè autem & secundùm deos, homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earumque item rerum, quæ noceant & obsint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec habereimus, nisi manus & ars accessissent, nec his sine hominum administratione uteremur. *Artes ad usum vite excogitate.* Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque fruum fructuumque reliquorum perceptio & conservatio, sine opera hominum, ulla esse potuisset. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, qui-

quibus egeremus investio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadèmq; ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitùs abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorù molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea ijs subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorù irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde sine hominù opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominù manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaq; bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec, hoc tempore sine hominù opera, aut pascere * eas aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim agris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus excultra hominù vita, tantùm distat à victu & cultu bestiarum, Urbes verò sine hominù cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morèsq; constituti, cum juris æqua descriptio certaq; vivendi disciplina, per quas bene beatèque vivitur. Quas res & mansuetudo animo-

* equos.

* ministraret.
Distat, id est,
distare capit; aut
lege, distat.

animorum consecuta, & verecundia est: effectumque est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus & commodis, nullâ re egeremus. Longiores hoc loco sumus quàm necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi, magnas res & salutare, sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agefilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utritur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis eluvionis, pestilentie, vastitatis belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quantum plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellicis, aut seditioibus, quàm omni reliquâ calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis: quin homines plurimum hominibus & prosint, & ob sint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei sit causa.

Alterum

*Themistocles,
Pericles, duces!
Athenienses:
Cyrus, Persarum
tyrannus: Agefilaus,
Lacedæmoniorum dux:
Alexander, Macedonum rex.*

Πάθη

zum morbos, tum
perturbationes,
tum affectiones,
nonnulli passiones
verterunt.

Trium. Pompeii
in Thef. Petrei in
Hisp. filiorum
Pomp.

Expulsus Camil-
lus,

Phocion damna-
tus.

Cessit invidia
Scipio.

* ob eas.

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci παθήν nominant; appetitionesque, quas illi ὀρεγας, obedientes efficere rationi. Tertium iis, quibuscum congregamur, uti moderatè & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatâque habeamus: per eos denique, si quid im. portetur nobis incommodi, propulsemus; uiscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantâque poenâ afficiamus, quantam æquitas humanitasque paritur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eâque teneamus, dicemus; neque ita multò post. Sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam & cùm prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus pervenimus: & cùm reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariores. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque * ab eis bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursumque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quoniam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis compareretur; ita fortassis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parère velint.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut bene-
volen-

volentia gratiâ faciunt, cùm aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortunâ quàm amplissimâ putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contrâ, à quibus aliquid expectant; ut cùm reges, popularesve homines largitiones aliquas proponunt; aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur; quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cùm quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si priùs iis de rebus quæ virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alteriùs, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentia; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis præstantiâ; aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, nè vi parère cogantur; aut spe largitionis promissionisque capti; aut postremò (ut sæpe in nostra republica videmus) mercede conducti.

*Mercenarius honor
turpissimus.*

Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.

Rerum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligere; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius, *Quem metuant, oderunt: Quem quisque odit, periisse experit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò hujus tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus:

*Amor civium
tutela magistratuum;
odium, pestis*

*Cæsaris tyranni
interitus.*

*Malus diuturnitatis
custos metus.*

tus: contraque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamvis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudiciis tacitis aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt, intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur, latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiam ad opes, & potentiam valet plurimùm: id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: Ità facillimè, quæ volumus, & privatis in rebus, & in reipub. consequemur. Etenim qui se metui volunt, à quibus metuuntur eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angitur solitum, qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubebat anteire; præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & nè quod in vestimentis occultaretur telum exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum, & * stigmati- cum putaret quàm conjugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatûs suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas; qui non ex infidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à pauperibus, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinarum multitudo impetum fecit. Quid

Dionysius, Syracusarum tyrannus.
Alexander Pheræus.

Apud Thraces,
frons stigmatibus
compuncta, nobilitatis erat insignis: apud alios
ervi fugacis indicium.

* stigmatiam.

Nobilitata adeo,
ut etiam in proverbium abierit,
Phalaridis imperium. Cæsar

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne repente omnes ferè socii deseruerunt, spectatoresque se orios præbuerunt Leuetricæ calamitatis? Externa libentiùs in talire, quàm domestica recordor. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus imperatorèq; ex una hac re maximam laudem capere studebant; si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaq; illud, patrociniū orbis terræ veriùs, quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ positâ, cum bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam scèdiore, non solum singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionèsque uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi Imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumphârunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plestemur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

ad

Defectio Macedonum a Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmonii ob superbiam a sociis deserti contra Thebanos pugnaturi.

P. R. imperium charitate autem sevitia amissum.

Syllæ victoris crudelitas in Marianos. Desitum est, pro desit, eleganter, ut cœptum est, quicquid est.

Cæsar Sylla crudelior.

Massilia, Gallie Narbonensis urbs, P. R. amica, cuius imago in triumpho circumlata.

Sol vidisset, proverbialiter.

*Exemplum e ma-
jore.*

*Vide Lælium
Cic. de amicitia,
& duos libros
Cic. de gloria.*

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò un-
quam bellorum civilium semen & causa deerit, dum
homines perditæ hastam illam cruentam & memine-
rint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, di-
ctatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno
post à sceleratiore hasta eadem non recessit. Alter
autem qui in illa dictaturâ scriba fuerat, in hac fuit
quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi talibus præ-
missis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque
parietes urbis modò stant & manent, sique ipsi jam
extrema scelera metuentes, rem verò publicam peni-
tus amisimus. Atque in has clades incidimus (redeun-
dum est enim ad propositum) dum metui, quàm char-
esse & diligere maluimus. Quæ si populo Rom. in justis
imperanti accidere potuerunt, quid debent putare
singuli? Quod cum per spicuum sit, benevolentia vim
esse magnam, metus imbecillum; sequitur, ut differa-
mus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam vo-
lumus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed
eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vi-
tam instituendam accommodandum est, à multisne
opus sit, an satis sit à paucis diligere. Certum igitur hoc
sit, idque & primum, & maximè necessarium, fami-
liaritates habere fidas amantium nos amicorum, &
nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut
non differat multum inter summos & mediocres vi-
ros; eaque utrisque propemodum comparanda. Ho-
nore, & gloriâ, & benevolentia civium fortasse non
æquè omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt,
adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitia-
comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum
est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de glo-
ria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri li-
bri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus ma-
joribus administrandis adjuvat plurimum.

Tribus

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentia, fide, & admiratione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc a (si est simpliciter breviterque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidem aditus ad multitudinem ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam concilient.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi benevolentiae præcepta videamus; quæ quidem beneficiis capitur maximè. Secundo autem loco beneficæ voluntate benevolentia movetur; etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentiae justitiæ, si lei, omniumque earum virtutum quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatē. Etenim illud ipsum, quod decorum honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosque omnium naturâ & specie sua commoveret, maximèque quasi perlucet ex iis quas commemoravi virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quosque & futura prospicere credimus & (cùm res agatur, in discriminēque ventum sit) exp. dire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem veramque prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est, viris

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grata populo.

Fides habetur maxime prudentibus & justis.

*Exemplum e ma-
jore.*

*Vide Lælium
Cic. de amicitia,
& duos libros
Cic. de gloria.*

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditæ hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. Alter autem qui in illa dictaturâ scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò stant & manent, sique ipsi jam extrema scelera metuentes, rem verò publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quàm chari esse & diligere maluimus. Quæ si populo Rom. injustè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum per spicuum sit, benevolentia vim esse magnam, metus imbecillum; sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis sit à paucis diligere. Certe igitur hoc fit, idque & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos & mediocres viros; eaque utrisque propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentia civium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adjuvat plurimum.

Tribus

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentia, fide, & admiratione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc a (si est simpliciter breviterque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eidem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidem aditus ad multitudinem ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam concilient.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi benevolentia præcepta videamus; quæ quidem beneficiis capiuntur maximè. Secundo autem loco beneficæ voluntate benevolentia movetur; etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentia justitiæ, si lei, omniumque earum virtutum quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatē. Etenim illud ipsum, quod decorum honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosque omnium naturâ & specie sua commovet, maximèque quasi perlucet ex iis quas commemoravi virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quosque & futura prospicere credimus & (cùm res agatur, in discriminemque ventum sit) expere rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem veramque prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est,

viris

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grata populo.

Fides habetur maxime prudentibus & justis.

viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio: Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plùs pollet, quippe cùm ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quò enim quis versutior & callidior est, hòc invisor & suspectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virum: justitia sine prudentia, multum poterit: sine justitia nil valebit prudentia. Sed nè quis sit admiratus cur, cùm inter omnes philosophos constet. à méque ipso sæpe disputatum sit, *Qui unam haberet, omnes habere virtutes.* nunc ita se jungam, quasi possit quisquam qui non idem prudens sit. justus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum & usitatis, cùm loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum reve tamur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat; quæ contrà, contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium utcum admiratione hominum, honore ab his digni judicemur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt: se paratim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quosdam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil

*Aliter in exæstis
disputationibus,
aliter in præcipi-
endo aut eorum
tando loquimur.*

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos con-
temnunt, de quibus malè existimant. Nam quos
improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad fa-
ciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt
quidem, sed de ijs malè existimant, Quamobrem
(ut antè dixi) contemnuntur ii qui nec sibi, nec alte-
ri profunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla
industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam
afficiuntur ii, qui antequam ceteros virtute putantur, &
cùm omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus
alii non facillè possunt obistere. Nam & voluptates,
blandissimæ dominæ, sæpe majores partes animi à
virtute detorquent, & dolorum cùm admoventur fa-
ces, præter modum plerique exterreter. Vita, mors,
divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè
permovent. Quæ qui in utramque partem excelsso
animo, magnòq; despiciunt, cùmque aliqua his am-
pla & honesta res objecta est, totos ad se convertit &
rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchri-
tudinèque virtutis? Ergò & hæc animi despicientia
admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia,
ex qua una virtute viri boni appellatur, mirificâ
quædam res multitudini videtur; nec injuria. Nemo
enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem,
qui exilium qui egestatem timer; aut qui ea, quæ his
sunt contraria, æquitari anteponit. Maximèq; admi-
rantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in
quo viro perspectum sit hunc * dignum spectatu arbi-
trantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad glori-
am, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quòd
prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem,
& admirationem, quòd eas res spernit & negligit, ad
quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac meâ
quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ ad-
jumenta hominum desiderat; inprimisque ut habe-
as, quibuscum possis fami iares conferre sermones:

F

quò

Nec sibi, nec alijs
utiles, proverbium
εὐδαιμονία καὶ εὐνοία
Admiratio a con-
tinentia. Volupta-
tes, dominæ blan-
dissimæ. Admira-
tio a magnanimitate.

Admiratio a ius-
titia.

A pecuniarum
contemptu.

* igni spectatum;

*In iustitiæ opinio ad
omnes vitæ partes
necessaria.*

*A minore exem-
plum.*

*Leges latronum
inter ipsos.
Bargulus & Vi-
riatus latrones, ob
æquitatis opinio-
nem ditissimi.
Cesserunt.
verecunde cum
victos significet.
Usurpatur id est,
vulgo nominatur.*

*Herodotus in Tha-
lia & Clio.
Iustitiæ opinio
primum reges fe-
cit.*

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras;
Ergò etiã solitatio homini, atque in agro vitam
agenti, opinio iustitiæ necessaria est, eòq; etiã ma-
gis, quòd, si eam non habebunt, iniusti habebuntur;
& nullis præsidijs sepi, multis afficientur injuriis.
Atque iis etiã qui vendunt, emunt, conducunt, lo-
cant, contrahendisque negotiis implicantur, iustitia
ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est,
ut nec illi quidem qui maleficio & scelere pascuntur
possint sine ulla particula iustitiæ vivere. Nam qui
eorum cuipiam qui unà latrocinantur, clàm furatur
aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem re-
linquit locum. Ille autem qui Archipirata dicitur ni-
si æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur á so-
cijs, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse
dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque
propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus
Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) mag-
nas opes habuit; multò majores Viriatus Lusitanus,
cui quidem etiã exercitus nostri, imperatorésque
cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur,
prætor fregit, & comminuit, ferocitatémque ejus
itã repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm
igitur tanta vis iustitiæ sit, ut ea etiã latronum
opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter
leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore puta-
mus? Mihi quidem non apud Medos solùm (ut ait
Herodorus) sed etiã apud majores nostros servan-
dæ iustitiæ causâ videntur olim bene morati reges
constituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab
iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem
confugiebant virtute præstantem: qui, cùm prohi-
beret injuriã tenuiores, æquitate constituendâ sum-
mos cum infimis pari jure retinebat. Eadémq; con-
stituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus
enim semper quæsitum est æquabile, neque enim
aliter

aliter esset jus. Id si ab uno justo & bono viro consequerentur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem peripicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda justitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios sed etiam liberales: sic gloria & quærenda & collocanda ratione est. Quanquam præclare Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendariam dicebat esse si quis id ageret ut qualis haberi vellet talis esset. Quod si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modò sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi possentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit atque etiam propagatur, ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed brevitatis cauâ, familia erimus contenti una: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis & mortui obtinent nomen jure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam velit, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed ut facillimè quales simus, tales esse videamur: etsi in eo ipso vis maxima est ut simus ii qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis & nominis aut à patre acce-

*Nihil fucatum
diuturnum.*

Nobilibus curan-
dum, ne quid ma-
jorum imaginibus
indignum com-
mittant.

pram (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ : in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi simulac juvenes esse cœperunt magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non invitetur illi ætati, verùm etiam faveretur.

*Adolescentes quibus rebus populo primum
commendentur.*

Prima igitur est adolescentis commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest in qua multi apud majores nostros existerunt : semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parùm. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alicui alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omniâque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea quæ, restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis : sic hæc res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillime autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros bene consulentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinioem afferunt

Cæsariana &
Pompeiana.

Cic. filius alicui
præfatus.

Commendatur in
adolescente mo-
destia, pietas in
parentes, benevo-
lentia in suos.

afferunt populo, eorum fore se similes, quos ipsi sibi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Et quam ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro oprime jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo; in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictum est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Casfandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus quam cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multique in nostra repub. adolescentes & apud judices, & apud senatum dicendo laudem assecuri sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione con-

Familiaritas cum bonis laudatur.

Crassus adolescens accusatione C. Carbonis nobilissimi civis nobilitatus.

Affabilitas,

Eloquentia,

*Maxima admira-
tio eloquentiæ ex-
citatur in judiciis.*

*Raro accusandum
& quatenus.*

** Contra Albuti-
um.*

*Brutus accusator
vehemens.*

*Sceleratum, accu-
sare innocentem :
humanum, defen-
dere aliquando no-
centem.*

stat : quarum etsi laudabilior est defensio, tamen eti-
am accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè
de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Eri-
am P. Sulpitii eloquentiam acculatio illustravit, cùm
seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in ju-
dicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faci-
endum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut
duo Luculli; aut patrocini, ut nos pro Siculis, pro
Sardis, pro * Albutio Julius Cæsar. In accusando
etiam Manlio, L. Fusii cognita industria est. Se-
mel igitur, aut non sæpe certè. Sin erit cui faciendum
sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris cujus ini-
micos ulcisci sæpius, non est reprehendendum: mo-
dus tamen adit. Duri enim hominis, vel potius vix
hominis videtur, periculum capitis inferre multis.
Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordi-
dum ad famam, committere, ut accusator nominetur.
Quod contigit M Bruto, summo genere nato, illius
filio, qui juris civilis in primis peritus fuit, Atque
etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum
est, nè quem unquam innocentem judicio capitis
arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest.
Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam,
à natura ad salutem hominum, & ad conservationem
datam, ad bonorum pestem perniciemque converte-
re? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ità habendum
est religioni contrarium, nocentem aliquando, &
nefarium impiumque defendere. Vult hoc multi-
tudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas.
Judicis est, semper in causis verum sequi; patroni,
nonnunquam verisimile, etiamsi minùs sit verum,
defendere. Quod scribere (præsertim cùm de philoso-
phia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gra-
vissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & glo-
ria patitur, & gratia defensionibus; eoque major,
si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis ali-
cujus

MBCO ME

cujus opibus circumveniri, urgerique videatur ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus : quæ (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac libera itate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilius est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti claroque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; itâ benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ id est, virtute & industriâ, benefici & liberales erunt, primum quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjuutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatioribus ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philip-pus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum confectetur. Quæ te (malum!) inquit ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Bene ministrum & præbitorem quia sordidum regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius

Largitiones immoderate ex re familiari multis de causis vitandæ.

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint alieris bonis manus asferre coguntur. Ità, cum, benevolentiae comparandæ causâ benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademertunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ità referenda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum jamq; in proverbii consuetudinem venit. Largitionem fundum non habere. Et enim quis potest esse modus, cùm & iidem qui consueverunt, & illud idem alij desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigi, qui epulis & viscerationibus & gladiatorum muneribus, ludorum venationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant aut opululantur vel in re quærenda vel augenda. Itaque miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclarè illud absurdè Est enim multus in laudanda magnificètia & apparatione popularium munerum taliumq; sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis cujus

*Adagium a dolo
pertuso translaturum
quod ut insana a-
qua nunquam im-
pletur; ita nec po-
pulus largitioni-
bus.*

Prodigi qui.

Liberales qui.

jus exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quantò Aristoteles gravius & veriùs nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum * non admiremur quæ fiunt ad multitudinem delinendam at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri; omnesque mirari : sed, cum * attenderimus, veniam necessitate dare, in his immanibus jacturis, infinitisque sumptibus, nihil nos magnopere mirari : cum præsertim nec necessitate subveniatur, nec dignitas augeatur ipsâque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exigûmque duratura sit, eâque à levissimo quoque animo, in quo tamen ipso, unâ cum satietate memoria quoque moriatur voluptatis ! Bene etiam colligitur, hæc pueris & mulierculis & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterâsse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaq; & P. Crassus cùm cognomine dives tum copiis, functus est ædilitio maximè munere; & paulò post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi pòst, Lucullus, Hortensius, Silanus : Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu : in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Viranda tamen est suspicio avaritiæ : Nam Mamercus, hominum ditissimo, prætermisso ædilitatis consulatûs repulsam attulit : Quare &, si postuletur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus : &, si quando aliquares major aut utilior populari largitione acquiritur;

* Non admiremur cum contemptu, aut lege admiremur.

* attenderint.

Honestis de causis faciendæ munus quam largitiones, sed modice.

Mos antiquis decimam partem Herculi consecrare, ut ditescerent unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

ut

*Qui citra ulla
largitiones hono-
rem sunt consecuti*

*Nostro anno,
Emphalis est.
Quibus in rebus
sumptus hujusmo-
di rectius collocan-
tur.*

*Propylæa Mimer-
væ, id est, vesti-
bula sumptuosius
apta invidiam
attulere Pericli,
tum.*

ut Orestis nuper prandia in semitis, decimæ nomine magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Scio vitio datum est, quod in caritate annonæ afflicto modicum populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ nec turpi jacturâ, quando erat ædilis nec maximâ liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis reipub. causâ; quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philoppos Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imitissimè clarus, gloriari solebat se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, mari, navalia, portus, aquarum ductus, omniâque quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa verècundiùs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quaerit; nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent non ut nè affligantur, sed ut ad altiore gradum ascendant restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in diligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius,

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ, gratissima est liberalitas; eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria ut his ingratum esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; eumque qui faciat, communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassii scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omni re contrahenda vendendo, emendo, conducendo, locando in vicinatis & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure suo con-

Ad succurrendum promptiores esse oportet, quam ad ornandum.

Carmen ad nominationibus & contrariorum reciprocatione decentissimum.

*Paululum aliis de
suo jure concedere,
liberalitati. speci-
es.*

*Hospitalitas pub-
lice privatimque
utilis ad multa.*

*Cimonis hospitali-
tas in contribules
suos.*

*Antiquitas in
pretio habita ju-
risprudentia.*

concedentem; à litibus verò. quantum liceat; & ne-
scio an paulò plùs etiam, quàm liceat, abhorrentem.
Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam
de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuo-
sum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam
quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ità, ut illi-
beralitatis avaritiæq; absit suspicio. Possè enim libe-
ralitate uti, non spoliante se patrimonio, nimirum
is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à The-
ophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi
quidem videtur, valde decorum, patère domos homi-
num illustrium illustribus hospitiis. Idque etiam
reipub. est ornamento, homines externos hoc liberali-
tatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehe-
menter utile iis, qui honeste possè multa volunt, per
hospites apud externos populos valere opib; & gratià.
Theophrastus quidem scribit, Cimonem æthenis eti-
am in suos curiales Laciadas hospitem fuisse: ita e-
nim instituisse, & villicis imperasse, ut omnia præbe-
rentur, quicunq; Laciades in villam suam divertisset.

*In altero beneficentiæ genere, quod operis constat.
multum valere jurisprudentiam, longe plurimum e-
loquentiam.*

QUæ autem operâ, non largitione, beneficia dan-
tur; hæc tum in universam rempublicam, tum
in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere,
consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse
quam plurimis vehementer & ad opes augendas per-
tinet, & ad gratiam. Itaq; cùm multa præclara ma-
jorum, tum quàm optimè constituti juris civilis
summo semper in honore fuit cognitio atque inter-
pretatio; quam quidem ante hanc confusionem tem-
porum in possessione sua principes retinuerunt:
nunc, ut honores ut omnes dignitatis gradus, sic hu-
jus scientiæ splendor deletus est: idq; eò indignius,
quod

quod eo tempore hoc contrigit cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientiâ facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs adstringendos homines accommodata. Atq; huic artificio est dicendi gravior facultas, & gravior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergo à majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas & non gravatè, & gratuitò defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonerat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; nisi verer, nè de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, nè multi quidem, aut iurisperiti esse, aut disertis; licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius eos ipsos, qui aut * consulunt, aut defendunt rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur; latissimèque eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cum alios iuvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos, lædunt, quos non debent; aut eos quos non expectat: si imprudentes, negligentia est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: * cæterisque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

*Laudis Sulpitium**Eloquentiæ honor.**Turpis mercenaria
eloquentia.*** quam.
Ex levioribus
quoque operis
gratiam conciliat*** consuluntur.**Aut vitanda aut
mitiganda offen-
sio.*** certisque*

Operam apud tennes & bonos rectius, quam apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta in re præstandum esse.

In iuvandis hominibus mores spectandi non fortuna

Gratiam qui reinvit habet, & in eo quod habet retulit

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos potius quam fortunatos collocandum.

SED cùm in hominibus iuvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictum quidem est proclive, iraque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Hænesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicumque dixit, Pecuniam qui habet, non reddidisse; & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autem & qui retulerit habere, & qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes, honoratos & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cùm ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam aut à se postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cùm quicquid factum sit: se spectatum, non fortunam, putat; non modò illi qui est meritis, sed etiam illis à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quòd, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magno in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est ut omni generi

generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentio-
nem veniet, nimirum Themistocles est autor adhi-
bendus; qui cùm consuleretur, utrùm bono viro pau-
peri, an minùs probato diviti si iam collocaret. Ego,
inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecu-
niam quæ viro. Sed corrupti mores, depravatq; sunt
admiratio divitiarum quarum magnitudo quid ad
unumquemque nost ūm pertinet? Illum fortasse ad-
juvat, qui habet: nè id quidem semper. Sed fac ju-
vare: potentior sanè sit, honestior verò quo modo?
Quod si etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ,
quo minùs juvetur, modò nè adjuvent: sitq; omne
judicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit.
Extremum autem præceptum in beneficiis, operaq;
danda est, nè quid contra æquitatem contendas, nè
quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ
commendationis & famæ, est justitia: sine qua nihil
potest esse laudabile,

Contentionem id
est consultationem
& collationem.

*Liberalitas in universam multitudinem modice ex-
ercenda; exactiones non nisi in justa necessitate.*

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum
est, quæ ad singulos spectant: deinceps iis, quæ ad
universos, quæque ad rempublicam pertinent, dis-
putandum est. Eorum autem ipsorum partim ejus-
modi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim,
singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Dan-
da est opera omnino, si possit, utriusque nec minùs, ut
etiam singulis consulatur; sed ità, ut ea res aut pro-
sit, aut certè nè obsit reipub. C. Helii & P. Gracchi
frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur
ærarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis &
plebi necessaria; ergò & civibus, & reipub. saluta-
ris. Inprimis autem videndum erit ei, qui rem-
publicam administrabit, ut suum quisque teneat,
neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

*Antiquari id est,
tollī & abrogari.*

*Capitalis, id est,
ad extremam per-
niciem spectans.
* tuerentur.*

*Exactio tributo-
rum vitanda.*

tamen.

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè, Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens. quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; * tenerentur, respub. civitatèsq; constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatèmq; bellorum, tributum sit conferendum: idq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neq; tantùm de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantùm locus attingendus fuit.

*Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè
valere abstinentiam: contraque ex invasione alieni,
summam existere perniciem.*

CAput autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servâset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa sæcula expectanda fuerunt: modò enim hoc

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facile patior tunc potius Pontium fuisse: siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cùm fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta, sublaris legibus & iudiciis expilatio direptioq; sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd i fuerit abstinent. Quidni * laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ararium pecuniæ invenit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ, Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Municius, nunquid copiosior, cùm copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum suam maluit. Quanquam Italiâ ornatâ domus ipsa mihi videtur ornatio. Nullum igitur vitium est retrius (ut eò, unde egressa est, ref. rat se oratio) quàm avaritia præsertim in principibus, & rempub. gubernantibus. Habere enim quæ sui rempub. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re alâ, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non solùm Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare faciliùs benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eâque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedi-

Ab hoc Tribuno & pleb. primum lat. lex de repetundis Censorino & Manilio Coss.

Africana abstinentia.

Val. Max. de abstinentia.

Pauli Æmilii in victoria

Persei abstinentia.

Lege Plutarchum.

Scipio Æmilianus qui Africanus

minor.

* laudet.

M. Minus Achaicus eversa Corin-

tho ab omni præda abstinuit.

Oraculum

Spartæ redditum,

ἡ φιλανθρωπία

ματι' αὐτῆς παρ-

ταυτὸ ἂν αὐτὸ

δὲ ἐστὶν.

Spartam cupiditas expugnabit;

aliud nihil;

Condonantur,
remittuntur.

Quæ calamitates
ex injustis largiti-
onibus.

Arati salutare
exemplum.

* alias, Metho-
deum.
Historia extat
apud Polybium.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus con-
donandas putant, ii labefactant fundamenta reipub.
Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest,
cùm alijs a dimuntur, alijs condonantur pecuniæ; de-
inde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum
cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprâ di-
xi) civitatis atq; urbis ut sit libera & non sollicita suæ
rei cujusque custodia. Atq; in hac pernicië reipub.
nè illam quidem consequuntur, quam putant grati-
am. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data,
etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in
pecuniis creditis occultat suum gaudium, nè videat-
ur non fuisse solvendo. At verò ille qui accipit inju-
riam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec,
si plures sunt ii, quibus improbè datum est quàm illi
quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam va-
lent: non enim numero hæc judicantur sed pondere.
Quam autem habet æquitatem ut agrum multis an-
nis, aut etiam seculis antè possessum qui nullum ha-
buit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter
hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lylandrum epho-
rum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea
apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore
tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, &
optimates exterminarentur, & præclarissimè consti-
tuta respub. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit,
sed etiam reliquam Græciam evertit contagioni-
bus malorum, quæ à Lacedæmoniiis profecta manâ-
runt latiùs. Quid? nostros Gracchos Tiberii Gracchi
summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ
contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyoni-
us jure laudatur, qui cùm ejus civitas quinquaginta
annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyo-
nem, clandestino introitu urbe est potitus: cùmque
tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sex-
centos exules, qui fuerant ejus civitatis locuple-
tissimi

nissimi, restituit; remque pub. adventu suo libe-
 ravit. Sed, cum magnam animadvertere in bo-
 nis & possessionibus difficultatem, quod & eos,
 quos ipse restituerat, quorum bona alii possede-
 rant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quin-
 quaginta annorum possessiones movere, non ni-
 mis æquum putabat, propterea quod tam longo
 spatio multa hæreditatibus multa emptionibus,
 multa dotibus detinebantur sine injuria, judica-
 vit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quo-
 rum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset,
 opus esse ad eam rem constituendam pecuniã,
 Alexandriam se proficisci velle dixit, remque in-
 tegram ad reditum suum jussit esse; isque celeri-
 ter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui
 tum regnabat alter post Alexandriam conditam;
 cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, cau-
 samque docuisset, à Rege opulento vir summus fa-
 cile impetravit, ut grandi pecuniã adjuvaretur.
 Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in
 consilium quindecim principes, cum quibus causas
 cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, * præfecitque.
 qui sua amiserant: * & ut persuade-
 onibus, * ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere
 mallent, & possessionibus cederent; aliis ut commo-
 dius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm
 suum recuperare. Ità perfectum est, ut omnes, con-
 stitutã concordia, sine querela discederent. O virum
 magnum, dignumque qui in nostra Rep. natus esset!
 Sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vi-
 dimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci
 sub jicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit
 sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum
 putavit: Eãque est summa ratio, & sapientia boni civis
 commoda civium defendere, non divellere, atque
 omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis

Stomachatur Cicerone nonnihil etiam privato dolore.

Divisio agrorum indigna.

Exaggerat condonationem aris alieni

* nunc.
*Cæsar acriter
taxatus.*

* tenenda.

in alieno. Quid ita? ut, cum ego emerim, ædificârim tucar, impendam, tu, me invito, fruar meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementiùs rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementiùs actum est, quàm me consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum; & ordine quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec meliùs, nec faciliùs dissolutum est: fraudendi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum cum delectaret, peccare etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur aliis auferatur, abeunt ii qui rempub. tuebuntur imprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda obsit invidia. Præterea quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant, imperio, agris, vestigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros fascitata; hæc genera officiorum qui persequuntur cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

cepta censet esse à Panætio prætermittenda; valetudinis curationem, & pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè utiles.

Panætius à Cicerone defensus contra Antipatrum.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Sed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentiam in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus postremò arte eorum quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine; conservari autem diligentiam & parsimoniam, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos istâ ferè ætate cum essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum converrimus.

Oeconomicus id est, de familia administranda.

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermittendus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis, hoc modo comparantur. Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem ut gloria divitiis, vestigia urbana rusticis. Ex quo genere comparisonis illud est Catonis sen-

Quid in re familiari utilissimum sit Catonis iudicium.

nis: à quo cum quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, respondit, Bene pascere; Quid

* vitire.

secundum, Satis bene pascere ; Quid tertium ? Be-
 * vestire : Quid quartum ? Arare. Et cum ille, qui
 quæsierat, dixisset, Quid scenerari ? tum Cato, Qui
 hominem, inquit, occidere ? Ex quo, & multis aliis
 intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri
 recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendi
 rum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, quod
 quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda
 commodius à quibusdam optimis viris ad medium
 Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in
 schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda : per-
 tinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputa-
 tum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS Lib. III.

*His Annibale
 pulso, Africa
 jecit tributariam.
 Aequalis ad æ-
 qualem refertur.
 Cessare, pro otio
 agere.
 Acuere, pro
 acriorem facere.*

Publium Scipionem, Marce fili, eum
 qui primus Africanus appellatus est
 dicere solitum scripsit Cato, qui fun-
 terè ejus æqualis, Nunquam se minùs
 otiosum esse, quàm cum otiosus ; nec
 minùs solum, quàm cum solus esset. Magnifica verò
 vox, & magno viro, ac sapiente digna ; quæ declarat
 illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine
 secum loqui solitum ; ut neque cessaret unquam, &
 interdum colloquio alterius non egeret. Itaque dua
 res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant
 otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verò
 dicere liceret : sed, si minùs imitatione tantam inge-
 nii præstantiam consequi possumus, voluntate certè
 proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forensibusq;
negotiis, armis impiis, vique prohibiti otium perse-
quimur; & ob eam causam, urbe relictâ, rura per-
agrantes, sæpe soli sumus. sed nec otium hoc cum
Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparan-
da est. Ille enim, requiescens à reipublicæ pulcher-
rimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando. &
à cœtu hominum frequentiaque interdum, tan-
quam in portum, se in solitudinem recipiebat. No-
strum autem otium negotii inopiâ, non requiescen-
di studio, constitutum est. Exincto enim senatu,
deletisq; judiciis, quid est, quod dignum nobis aut
in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in
maxima celebritate, atque in oculis civium quon-
dam viximus, nunc fugientes conspectum scelera-
torum, quibus omnia redundant, abdimus nos
quantùm licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ob
hominibus doctis accepimus, non solum ex malis
eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his
ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor, non
illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset
otium civitati; nec eam solitudinem languere pati-
or, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quan-
quam Africanus majorem laudem vel meo judicio
assequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta
mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis
munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis
agitatione, investigationeque earum rerum, quas
cogitando consequabatur, nec otiosum, nec solum
unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris
habemus, ut cogitatione tacitâ à solitudine abstra-
hamur, ad hanc scribendi operam omne studium cu-
ramque convertimus. Itaque plura brevi tempore
eversâ, quàm multis annis stante rep. scripsimus. Sed
cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fru-
ctuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit: ta-

*Verecunde colla-
tionem ingreditur.*

*Latenter suum
otium commendat*

*Sapiens neque o-
tiosus unquam,
neque solus.*

*Memoria, id est
etatis.*

*Locum cohortandi
primum capit a re
deinde ab expecta-
tione, quam a sua
Cratippique perso-
na, tum etiam a
loco colligit.*

*Nove dixit dissen-
di, pro discere.*

men nullus feracior in ea locus est nec uberior quàm de officiis, à quibus constanter honestèque vivendi praecepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriae philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi; ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistrum. Quare, quantum connitari animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum fac ut efficias: nève committas ut cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hætenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensio.

Panætius igitur, qui sine controversiâ de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadam adhibitâ potissimum sequuti sumus tribus generibus propositis in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret : de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum nec id exolvit quod promiserat. Quod eó magis miror, quia scriptum á discipulo ejus Possidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror á Possidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum á Panætio prætermisum sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panæti tertium est an planè omittendum : alterum dubitari non potest, quin á Panæti susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eódem testis locuples Possidonius qui etiam scribit in quadam epistola P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem aufererat) sic ea quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset propter eorum, quæ * perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panæti dubitari non potest : resténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; sive quod honestum est. id ità summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata vix minimi momenti instar

* annis.

* Cox.

*Nobilis illa Venus
Apellis; capite
tantum absoluta,
reliquo corpore
delineata solum.
* fecisset.*

instar habeant : dubitandum non est. quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere, Itaq, accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem irâ sunt Stoici assensu, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res experendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cum sit is: qui id solum bonum judicet quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione in liorem vitam fieri, nec * decessione pejorem: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute naturam congruere semper: cætera autem, quæ secundum naturam essent irâ legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidem hanc comparisonem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionem discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est: & ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec,

* discessione.

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente simulacra ejus, etiam in mediocribus.

Mesa, & adia-phora.

Omnes numeros habet, id est.

nulla pars deest.

nec, præter sapientem, cadere in quen quam potest, Cùm autem aliquid actum est, in quo media officia
 * compareant, id cumulatè videtur esse perfectum : * comparantur.
 propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit nihil putat prætermisum. Quod item in poematibus & in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint; ob eam credo causam, quòd insit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaq; cùm sint docti à peritis, facilè desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur, Nec verò, cùm duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Aristides justus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ tanquam à sapientibus petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hîc volumus; nec hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt: Nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, specièmque sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quòdque colitur ab iis, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Tàmque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandùmque est nobis quàm id quod propriè dicitur verèque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest siqua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existiman-

tur

De artibus nemo recte judicat, nisi artifex de virtute, non nisi sapiens. Docti participium

*Decii, pater & filius.
 Scipiones fratres.
 Fabricius auri contemptor.
 Aristides Atheniensis, ob abstinentiam iusti cognomen meru t.
 Cato & Lælius sapientes cognominati.*

Epicurei.

*Exponit quem
habeat intellectum
cum honestas di-
citur cum utilitate
pugnare.*

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaq; existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergò quod nonnunquam dubitationem asserere soleat, considerandumq; videatur? Credo si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Ex moli causâ, ponatur aliquid quod pateat larius: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adst inxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus; injustitiam malorum maximum: nihilq; ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo quod honestum intelligimus pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi disciplinæq; maximè consentanea; quam quidem in his libris propterea

prerea sequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honesta sunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidiùs hæc ab iis differuntur, quibus quicq; id honestum est idem utile videtur, nec utile quicquam quod non honestum, quàm ab iis, quibus est honestum aliud quod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principiò tollit convictum humanum & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisq; emolumentum spoliaret aut violet alterum; discumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahâtque quod cuique possit, emolumenti sui gratiâ; societas hominum & communitas evertatur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat quàm alteri acquirere, concessum est, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes, augamus. Neque verò hoc solum naturâ, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respub. continentur eodem modo constitutum est ut non liceret sui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt incolumem esse

Olim iidem Academicis & Peripateticis,

Quodvis incommodum potius accipiendum, quam injuste quid committendum.

Ratio naturæ jurgentium; jus civile, quod hic leges populorum vocat.

* *communitas.*

se civium conjunctionem : quam qui dirimunt, eo morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio quæ est lex divina, & humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere nunquam committeret, ut alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturam celsitas animi & magnitudo itémque * *comitas*, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est: Detrahere autem alteri, sui commodi causâ magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam ceteri generis ejusdem : Itémque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in consilio cœlestium collocavit. quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimoque ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur hominem naturæ obedienter homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat ut ipse aliquid commodi consequatur : aut nihil existimat contra naturam facere ; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum quàm facere cuiquam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis ; quid cur eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat. Sin fugiendum id quidem censet sed & multò illa pericula mortem, paupertatem, dolorem : errat in eo quod nullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitium gravius

gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque & universorum : quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio, Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit : necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, unam continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum : verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus : quæ sententia omnem societatem destrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant ; hi dirimunt communem humani generis societatem : quâ sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur : quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt ab iis autem constitutam inter homines societatem evertunt : cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrare esse contra naturam, hominem homini detrachere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ yacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili ? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectus, neminem ut violenti commodi mei gratiâ. Quid ? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse frigore

Societatis jus non modo cum propinquis sed etiam cum universis civibus postremo cum hospitibus & servandum.

Justitia est domina & regina virtutum.

*Homini ad nihil
utili detrabere
licet, si eo spectes,
ut societati profigis,
non proprie tibi.*

*Causam id est,
prætextum, &
commentitiam
defensionem.*

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili tuæ utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contrâq; naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipub. arque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quàm detractio atque appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio contra naturam est; ast enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atq; inutuli ad sapientem, bonum, fortémq; virum transferantur res ad vivendum necessariae: qui se occiderit, multum de communi utilitate detraxerit; modò hoc ità faciat, ut nè ipse de se bene existimans, seseq; diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq; semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio; neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes ex in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

res

res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad quas * prævenisset ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicui possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ velint explicent: sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se experendum. Sin hoc non licet per Cratippum: at illud certe dabis, Quod honestum sit id esse maxime propter se experendum. Mihi utrumvis satis est, & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum, nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis quæ in manus meas venerunt.

Fastigium id est, summam manum: ab edificationis translatione, quibus perfectis conus aliquis imponitur in summo Principia prima per se nota.

Marte nostro proverbialiter a malitia translatus, ubi suo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliis adiuvati committerent.

Nè qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum ubi turpitudine sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudine (recta enim & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam est secundum naturam quam utilitas: certè in eadem re utilitas, & turpitudine esse non potest. Itemque si ad honestatem nati sumus; eaq; aut sola expetenda est, (ut Zenon est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quam reliqua omnia (quod Aristoteli placet): necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile itaq; quicquid honestum id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc ficæ hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptioneq; lociorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: postremo etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas sæpe percurrunt, sed ipsius turpitudinis quæ acerbissima est, non vident. Quam obrem hoc quidem deliberantium genus pellatur ex medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa

Turpis utilitas omnium celerum parens.

*Turpitudine per se jugi-
endo, etiam
summa impunitate
proposita.*

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt; in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione celandi & occultandi spes opiniōque removenda est. Parus enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinentè esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbibus, in illum hiatum descendit, æneūque; equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent; quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatā, annulūque; aureum in digito quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur cum in * lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjunctice regem dominum interemit; sustulitque quos obitare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesti enim bonis viris, non occulta quaruntur. atque hoc loco philosophi quidam minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus, nemo nè suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiae, dominationis libidinis causā feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ig-

Turpi in re turpis etiam ipsa deliberatio.

Aurea præceptio & semper in peccatore gestanda. Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonicæ

*Pala, Masiā qua annuli, gemma clauditur: * locum.*

Gygis fabulā quem senjūm habeat.

notum, si ne facturus: negant id fieri posse, quam potest id quidem. Sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus si possint celare, quid facturi sint, non quærimus possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus; ut si responderint, se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non cum hoc deliberetur, relinquentane sic honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti & consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognitionem superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam Regni esse tollendam: quod erat utile patriæ consulere id erat ita honestum ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit non ita. Species enim utilitatis animum pepulit ejus cui cum visum est utilius, solum se, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id quod utile videbatur, neque erat asserui posset: tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli diximus.

Collatinus propter invidiam comitis ejus, neque id in jure, quia publice utilitati consultum est.

Romulus, ut solus imperaret, Remum fratrem occidit hanc quidam causam prætexens, quod mœnia transivisset.

Propriis commodis quatenus cuique inservire permiffum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisq; tradendæ, cum his ipsi egeamus : sed suæ cuique utilitati quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa, Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit ; ut vincat ; supplantare eum, quicum certer, aut manu depellere nullo modo debet : Sic in vita sibi quemq; petere quod pertineat ad usum, non iniquum est ; alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. Cæterum nè quâ res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiiis, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. At neque contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, amici sui causâ, vir bonus facit, nè si judex quidem erit de ipso amico. Pone enim personam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus quoad per leges liceat, accommodet. Cum verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (id arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogan-

Commodandum amicis sed usque ad aras.

*Perorandæ, finiendæ. Malim equidem ad amplificationem quam ad clepsidrarum numerum referre. In-
dex quod sal-
va fide præ-
stare non po-
sit, nè ro-
gandus qui-
dem est.*

*Damon &
Pythias, no-
bile par
amicorum.*

di iudicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honestè, amico à iudice posse concedi. Nam omnia facienda sunt, quæ amici velint; non amici tales, sed conjunctiones putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo interfuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus die necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causam postulavisset vas factus sit alter ejus sistendi ut si illi non revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberet. Cum igitur id quod utile videtur in amicitia cum eo quod honestum est comparatur jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitia. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

*In Corinthe
delenda
falsa utilita-
tis species
refellit Ro-
manos: nihil
enim utiliter
fit, quod
crudeliter
Ægina insula
e regione
Atticæ:
Piræus por-
tus Athenarum.
Petronius*

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbance, nostri. Durior etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Ægineti qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc videtur utile: nimis enim imminerebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudeliter utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinos urbibus uris prohibent, eosque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius nuper

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola. Ulu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cum sæpe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quæ Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscurer. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq; ut, urbe relicta, conjugibus & liberis Træzene depositis, naves conscenderent, libertatémque Græciæ classe defenderent: * Cyrillum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate, Themistocles post victoriam ejus belli; quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavitque ut aliquem populus daret, quicum communicaret, Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totamque eam rem, quam nè audiverant quidem autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit id nunquam esse utile; nè tum quidem cum id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannensi, a
Cannis vico
Apulie, ubi
Paulus Aemilius fuit
cum innumera-
bili civium
& sociorum.
Rom. multitudine casus,
Træzen in
Peloponneso,
in sinu Argolico quæ olim
Posidon. a. a-
sta.

* Alii Lyci-
dam fuisse
scribunt.
Historia est
apud Demo-
sthenem
ἐν τῷ 2ῳ
σεφ. 18
λο γο

Sic accipien-
di erant qui
nunc tyranni
nostri omnia
vel turpissima
suadent modo
questuosa.
Gytheum no-
bile navale
Lacedæma-
norum.

In contrahendis communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, deque ea duos Stoicos diversa sentientes : quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

Solvisse neutraliter, id est, navigasse

Festinus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum,

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur ; ut animadvertendum sit, repugnante planè an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones : Si (exempli gratiâ) vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advenxit in Rhodiorum inopia, & fame, summâq; annonæ caritate : si idem fiat complures mercatores Alexandriâ solvisse, navésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus : de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet ; sed dubiter, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico ; aliud Antipatro, discipulo ejus, hominè acutissimo ; Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nōrit, emptor ignoret ; Diogeni venditorem quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia. Cui sit injuriâ ? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte : Quid agis ? tutum cum hominibus consulere debers ; & servire humanæ societati : eaque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ quibus parere, & quæ semper sequi debeas ut utilitas tua, communis utilitas sit ; vicissimque communis utilitas, tua sit ; colabis homines, qui

illis adsit commoditatis & copiae? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plus prodesse cognita, quam tritici vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? Quod si ita est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, eâ re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nôrit, cæteri ignorent; pestilentes sint & habeantur salubres; ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpentes; malarum materiatarum, ruinosarum: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus Venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multæ quam se venditurum putârit; num * id justè, an improbè fecerit; Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere, Diogenes contrà; Num te emere coegit, qui nè hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benèque ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus

Quidam cubiculis legunt pro latebris.

** Alias, injustè aut improbè*

Publicæ execrationes Atheniensium in eos, qui viam erranti non monstrarent.

ven-

*Præco aul-
onarius.*

venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius quàm venditorem ejus rei quàm vendat vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ita præconis prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergò in quibusdam causis dubiis, ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur ut id quod utile videatur, non modò facere honestum sit sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilem fieri cum honestis sæpe, dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causa, etiamsi mos, legesque civiles quædam reticere non vetent.

*Aliud celare
aliud reticere
* quicquid
retinent.*

Quæ dijudicanda sunt: non enim, ut quærere solimus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius nec hircædium venditor celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, * cum quid reticeas sed cum quod tu scias, id ignorare, emolumentum tui causâ, velis eorum quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justissimi, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacissimi, maligni, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot & alia

*Turpe celare
quod est, turpius
mentiri
quod non est.*

plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt qui reticuerunt quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas oriendi causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, distabat se hostulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset Pythius

ei quidam qui argentariam faceret Syracusis, dixit
venales quidem se hortos non habere, sed licere uni
Cannio, si veller ut suis: & simul ad cœnam homi-
nem in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille
promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset,
apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se con-
vocavit, & ab iis petivit ut ante suos hortulos postri-
die piscarentur: dixitque quid eos facere veller.
Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Py-
thio * apparatus erat convivium. Cymbarum ante
hortulos multitudo. Pro se quisque quod ceperat af-
ferebat. Ante pedes Pythii pisces abiciebantur. Tum
Cannius. Quæst, inquit, quid est, ô Pythi? tan-
tùmne piscium? tantùmne cymbarum? Et ille,
Quid mirum, inquit? hoc loco est. Syracusis quic-
quid est piscium: hîc aquatio, hac villâ isti carere
non possunt? Incensus Cannius cupiditate, contendit
à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò. Quid mul-
ta? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti
quantum Pythius voluit, & emit instructos. Nomina
facit, negotium conficit. Invitat Cannius postri-
diè familiares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum
videt. Quærit ex proximo vicino num ferix quædam
piscatorum essent, quòd eos nullos videret. Nullæ,
(quod sciam) inquit ille: sed hîc piscari nulli solent
itaque heu! mirabar, quid accidisset Stomachari Can-
nius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius colle-
ga, & familiaris meus protulerat de dolo malo formu-
las: In quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur quid esset
Dolus malus, respondebat, cùm esset aliud simula-
tum, aliud actum: Hoc quidem sanè luculenter, ut
ab homine perito definiendi. Ergò & Pythius, &
omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, im-
probi, maliciosi sunt. Nullum igitur factum eo-
rum potest utile esse, cùm sit tot viriis inqui-
natum. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex
omni

*Fabula per
quam amena
quo astu
Græculus
Cannio im-
posuerit.*

* paratum
erat.

*Gravate vel
gravatim, in
vitis & vix.
Nomina facit
debitorum so-
constituit.*

*Formulas,
juris regulas.
Quod dolo
malo gestum
est id in inte-
grum restitui
oportet.*

Tabula res
vum, vena-
lium
Circumscri-
bere, circum-
venire, cir-
cunducere
* Alias, La-
toria,
* Alias addi-
tur. Bonæ
fidei iudicia
Intor bonos
bene agier,
Verba sunt
solemnis qui-
bus in negoti-
is bonæ fidei
utebantur.
* apponet.
Indicaretur
id est, æsti-
maretur. Se-
mel, id est,
ut statim sum-
mum preti-
um eloquere-
tur. Simile
est vendere,
minoris quam
possis, &
emere pluri-
quam possis,
Μισῶ σο-
φιστὴν ὅστις
ἔχ' αὐτῷ
σοφῶ.
Euripid. in
Medea.

omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. Itā nec, ut emat melius, nec ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela XII tabulis & circumscriptio adolescentium lege
* Latoriā & sine lege, iudiciis, in quibus *Ex fide bona* * agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ, *Melius, Æquius*. In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergo? aut in eo, quod *Melius, Æquius* est, potest ulla pars inesse fraudis, aut cum dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolosè aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione. ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatore venditor, nec qui contra se liceatur emptor * opponet. Uterque; si ad eloquendum venerit, non pluri, quam semel eloquatur Quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel, indicaretur idque venditor itā fecisset, dixit se pluri æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius. *Nequitius quam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequirit*: Verè id quidem, si quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus. sed liberis, propinquis, amicis, maximèque reipub. Singulorum enim facultates, & copiar, divitiar sunt civitatis. Hinc Scævolarum factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest. Etc.

Etenim omnino se negat factum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio & dissimulatio dolus malus est; perpaucae res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte istum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem praediorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea praestari, quae essent lingua nuncupata; quae qui inficiatus esset dupli poenam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentiae poena est constituta. Quicquid enim inest praedio viii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi essent, jussissentque Ticum Claudium Centimalum; qui aedes in Caelio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis, Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognovissetque Claudium aedes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, ad arbitrium illum adegit * quid sibi de ea re facere deberet ex fide bona. M. Carus sententiam dixit, hujus nostri Caronis pater. Ut enim ceteri ex patribus, sic hic; qui illud lumen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiavit. Cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset, emptori damnum praestare oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium quod noster venditor. Quod si recte judicavit; non recte frumentarius

Compendium id est, lucrum.

Lingua nuncupata veterum jurisprudentium sermo.

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid sibi dare acere oporere.

*Tabula res
vum, vena-
lium
Circumscri-
bere, circum
venire, cir-
cunducere
* Alias, Læ-
toria,
* Alias addi
tur. Bonæ
fidei indicia
Intor bonos
bene agier,
Verba sunt
solemnia qui-
bus in negoti-
is bonæ fidei
utebantur.
* apponet.
Indicaretur
id est, æsti-
maretur. Se-
mel, id est,
ut itatim sum-
mum preti-
um eloquere-
tur. Simile
est vendere,
minoris quam
possis, &
emere pluri-
quam possis,
Μισῶ σῶ-
φιστὴν ὅτι
ἔχ' αὐτῷ
σοφῶ.
Euripid. in
Medea.*

omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est.
Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut et in tabulis & circumscriptio adolescentium legibus.
* Latoriâ & sine lege, judiciis, in quibus *Ex fide bona* * agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ, *Melius, Æquius*. In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergo? aut in eo, quod *Melius, Æquius* est, potest ulla pars inesse fraudis, aut cum dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolosè aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione. ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licet citatorem venditor, nec qui contra se liceatur emptor, * opponet. Uterque; si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel eloquatur. Quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel, indicaretur idque venditor ita fecisset, dixit se pluri æstimare: addidit centum millia. Nemmo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, neque: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius. *Nequitiam quam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequit*: Verè id quidem, si quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse nihil contra mores, leges, instituta facientem habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus. sed liberis, propinquis, amicis, maximèque reipub. Singulorum enim facultates, & copię, divitię sunt civitatis. Hinc Scævola factum de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest. Etc.

Etenim omnino se negat factum compendii sui
 causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tri-
 buenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio & dissi-
 mulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in qui-
 bus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est
 is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè
 istum virum bonum non facilè reperiemus. Nun-
 quam igitur est utile peccare, quia semper est turpe:
 Et, quia semper est honestum, virum bonum esse,
 semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum san-
 citum est apud nos jure civili, ut in his vendendis
 vitia dicerentur, quæ nora essent venditori. Nam,
 cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præ-
 stari, quæ essent linguâ nuncupata; quæ qui inficia-
 tus esset dupli poenâ subiret: à Jurisconsultis etiam
 reticentiæ poena est constituta. Quicquid enim inest
 prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi no-
 minatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in
 arce augurium augures acturi essent, jussissentque
 Titum Claudium Centimalum; qui ædes in Cælio
 monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo offi-
 ceret auspiciis, Claudius proscripsit insulam, ven-
 didit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab
 auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Cal-
 purnius cum demolitus esset, cognovissèque Clau-
 dium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab augu-
 ribus demoliri jussus, ad arbitrium illum adegit
 * quid sibi de ea re facere deberet ex fide bona.
 M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pa-
 ter. Ut enim cæteri ex patribus, sic hic; qui illud
 lumen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur
 judex ita pronuntiavit. Cum in venundando rem
 eam scisset, & non pronuntiasset, emptori damnum
 præstare oportere. Igitur ad fidem bonam statuit per-
 tinere, notum esse emptori vitium quod nōset ven-
 ditor. Quod si rectè judicavit; non rectè frumenta-
 rius

*Compendium
 id est, lu-
 crum.*

*Lingua nun-
 cupata vete-
 rum jurispru-
 dentium ser-
 mo.*

*Claudii reti-
 centia pro do-
 lo malo
 damnata.*

** quicquid
 sibi dare
 acere opor-
 teret.*

*Serviebant
id est, debe-
bant servituti
rem.*

*Urgebat id
est, premebat*

*Quid inter
leges & philo-
sophiæ
agmata.*

** hominum
inter homi-
nes Ius gen-
tium jus ci-
vile continet
non contra
juris formula
a divina &
naturali ra-
tione ducta*

rius ille, non rectè ædium pestilentium venditor t-
cuit. Sed huiusmodi reticentiæ jure civili omnes com-
prehendi non possunt : quæ autem possunt diligenter
tenentur. M. Marius Gracidianus propinquus nostre
C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem
ipse paucis antè annis emerat. Hæc Sergio serviebant.
Sed hoc in principio Marius non dixerat. Adductus
res in judicium est. Oratam Crassus, Gracidianum
defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat ; quo
vitii venditor non dixisset sciens id oportere per-
stari : æquitatem Antonius ; quoniam id vitium
ignotum Sergio non fuisset qui illas ædes vendidisset
nihil fuisse necesse dici ; nec eum esse deceptum, qui
id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quoniam
hæc ? ut illud intelligas, non placuisse majoribus no-
stris astutos. Sed aliter leges aliter philosophi tollunt
astutias : Leges, quatenus manu tenere res possunt.
Philosophi, quatenus ratione, & intelligentiâ. Ratio
igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simu-
latè, nè quid fallaciter. Sûntne igitur insidiæ, ten-
ere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus
ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt : sic,
tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam
ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis
incurrat imprudens. Hoc quamquam video propter
depravationem consuetudinis, neque more turpe ha-
beri, neque aut lege sanciri, aut jure civili : naturæ
tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod
etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) la-
tissimè quidem quæ pateat, * omnium inter omnes :
interior eorum, qui ejusdem gentis sunt ; propior eo-
rum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus
gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim
civile non idem continuò gentium, quod autem gen-
tium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris germa-
næq; justitiæ solidam & expressam effigiem nullam
tene-

tenemus: umbrâ & imaginibus utimur, easq; ipsas utinam sequeremur! Feruntur enim ex optimis * naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *Uti ne propter te, fidemve tuam captus, fraudari sive sim. Quàm illa aurea! Ut inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione.* Sed qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus * adderetur, *Ex fide bona*; fideique bonæ nomen existimabat manare, latissimè; idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis quibus vitæ societas, continetur. In his magni esse iudicis, statuere (præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponebat. Nec verò in prædiis solum, jus civile ductum à natura, malitiam fraudemque vindicat sed & in id est, servis aut ancillis, aut ancillis, queri solet, an sana, an fugitiva, an furacis, mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, Neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec ulla perniciēs vitæ major inveniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione, omnium propositâ, abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus homi-

* naturæ
principiis &
ver.

Alias ageretur
ex fide,

In mancipiis
id est, servis
aut ancillis,
queri solet,
an sana, an
fugitiva, an
furacis,

- hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis
 beneficiis, testamentariis, furibus, peculatoribus,
 hoc loco differendum est; qui non verbis sunt &
 disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere
 * castigandi; sed hæc consideremus quæ faciunt ii qui
 * fatigandi. habentur boni. L. Minurii Basilii, locupletis homi-
 nis, falsum testamentum quidam e Græcia Romam
 attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt
 hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, ho-
 mines ejusdem civitatis potentissimos, qui cum illud
 falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent
 conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non re-
 pudiauerunt. Quid ergo? sat n' hoc est, ut non de-
 liquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quan-
 quam alterum amavi vivum, alterum non odi mortu-
 um. Sed cum Basilii Marcum Satrium, sororis fi-
 lium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset
 * civitatis hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, &
 Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num
 erat æquum principes * civem rem habere, ad Satri-
 um nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui
 non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum
 potest, injustè facit, ut in primo libro disserui: qualis
 habendus est is, qui non modò non repellit, sed eri-
 am adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæ-
 reditates non honestæ videntur, si sint malitiosis
 * quæsitæ. blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione
 * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum,
 aliud honestum videri solet. Falso; Nam ea-
 dem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc
 * Alias per- non * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum
 videtur facinus. Sic enim cogitans; Est illud quidem honestum,
 verum hoc expedit; res à natura copulatas au-
 debit errore divellere; qui fons est fraudum, malefici-
 orum scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat
 hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locu-
 pletum

pletum testamenta nomen eius irrepere, hâc vi non
uteretur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino
neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc
vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres pos-
sit scriptus esse, qui re verâ non esset hæres, in foro,
mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem
sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se
transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit
vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit
animi sui complicatam notionem evolvere : jam se
ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit qui-
bus possit ; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ.
Quid ergò ? hic non noceat, qui quodam quasi vene-
no perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum lo-
cum ipse succedat ? Non igitur faciat, (dixerit quis)
quod utile sit, quòdque expediat ? Imò intelligat, ni-
hil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum.
Hoc qui non didicerit, bonus vir non esse poterit.
Fimbriam Consularem, audiebam de patre nostro
puer, judicem M. Lutat o Pythiæ fuisse, Equiti Ro-
mano sanè honesto ; cùm is sponsonem ecisset, *Ni
vir bonus esset* : Itaq; ei dixisse Fimbriam se illam rem
nunquam judicaturum ; nè aut spoliaret sanâ proba-
tum hominem, si contrà judicasset ; aut statuisse vide-
retur, virum bonum aliquem esse, cùm ea res innu-
merabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic
igitur viro bono quem Fimbria etiam, non modò
Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam
esse utile quod non honestum sit. Itaq; talis vir non
modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam au-
debit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est tur-
pe dubitare philosophos, quæ nè rustici quidem dubi-
tent ? à quibus narum est id, quod jam tritum est ve-
tustate proverbium : cùm enim fidem alicuius, boni-
tatémq; laudant, * *Dignum esse, dicunt, quicum in te-
nebris inices.* Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem for-
mam, & Speciem
dicit.

* *Lusus genus erat
micare digitis re-
pertum Ciceronis. De
divinatione Quid
est enim fors ?
Idem propemodum
quod micare, quod
calos jacere, quod
sefferas Ciceronis idem
adagium & in se-
culo De finib lib.*

* convertere.

*Notatus Marius, qui consula-
tus gratiā ab
officio recesserit.*

* illud.

* ducere.

*Notatus Grati-
dianus, qui col-
legatum commu-
nem gratiam ad
se propriē trans-
tulit.*

expedire, quid non deceat, etiamsi id possis, nullo re-
fellente obtinere? Vidēne igitur hoc proverbio, neq;
Gygi illi posse veniam dari, neq; huic, quem paulo
antē fingebam digitorum percussione hæreditates
omnium posse * ad sese convertere? Ut enim, quod
turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fi-
eri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id
utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & re-
pugnanre naturā. At enim, cum permagna præmia
sunt est causa peccandi. C. Marius, cum à spe consula-
tūs longē abesset, & jam septimum annum post
præturam jaceret, neque periturus unquam consula-
tum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, sum-
mum virum, & civem, cum ab eo, imperatore suo,
Romam missus esset, apud populum Romanum cri-
minatus est, bellum illum producere: si se consulem
fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Ju-
gurtham se in potestatem populi Rom. redacturum.
Itaq; factus est ille quidem Consul; sed à fide justiti-
æq; decessit; qui optimum & gravissimum civem, cu-
jus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falio cri-
mine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus of-
ficio boni viri functus est tum, cum prætor esset, col-
legiūmq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res
nummaria de communi sententia constitueretur;
jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut ne-
mo posset scire, quid haberet. Conscripterunt com-
muniter edictum cum pœna atq; judicio, constitue-
runtq; ut omnes simul in Rostra post meridiem de-
scenderent, & cæteri quidem alius aliò: Marius à sub-
sellis in Rostra rectā: idq; quod communiter compo-
sitam fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei ma-
gno honori fuit. Omnibus vicis statux factæ sunt, ad
eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multi-
tudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homi-
nes in deliberatione nonnunquam, cum id in quo
violaturur

violatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo patitur, permagnum videtur: ut Mario præripere colligis & tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse, notissimam: Aut illud quod utile videtur, turpe nè sit; aut si turpe est, nè videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam; ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumentum sui causâ, criminari, præripere, fallere! Nihil profectò minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ulum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod auferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiâmq; detraxerit? Quid enim interest, utrùm ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm in justum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœniis habebat, quos dicam ut potero inconditionè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minura colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gen-

Explica: nam superius comoliatam dixisti notionem.

Pompeius notatus, qui turpi consilio Casarem affinem adiunxerat ducta ejus filia. Euripides autem carmen à Casare usurpatum.

Εἰ ποὺ γὰρ ἀδικοῖν χρὴ, τυραννίδ' ἢ θεοὺς Κάλλις οὐκ ἀδικοῖν τὰλλα δ' ὀυσεβεῖν χρεώο

*Cesar Pater patriæ appellatur, sed ab oppressis. At Roma, Patrem patriæ Ciceronem libera dixit * adeo,*

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earumque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fateretur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurgatione, aut quo potius convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile sceleratissimum & terribilissimum patricidium patriæ: quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Patrens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc * ab eo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita infidiarum periculorumque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni inquit Accius. At cui regno? Quod à Tantalò & Peleope proditum jure obtinebatur. Nam quantò plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatēque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset. Hunc tu quas conscientie labe in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vitæ ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile quod non honestum sit. Quanquam id quidem cum sæpe aliàs tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo

populo Rom. bellum ultro intulisset, cùmq; de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente: perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clàm venisset, sic clàm in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq; ejus factum à senatu laudatum est. Atq; si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate se junxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes experuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii sententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vestigiales essent; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vestigalia. Utile igitur. Quousq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloriâ debet fuitum esse, & benevolentiam sociorum, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissenfi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium vestigialiâq; defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cùm in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cùm causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper au-

Historia à Pirrhi medico epistola: am Fabricio missam narrant.

Turpis, eoque nec utilis L. Philippi sententia.

Caso perfrictum.

Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas*. Potius diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quàm, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamandas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quaestionum: Sine boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hæc aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripièntne suum? Minimè; non plus, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in unâ tabulâ sint duo naufragi, æquè sapientes? * sibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedit verò; sed ei, cuius magis intersit vel suâ vel reip. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nul- lum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater sana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicèntne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem aucupare, si patriam prodere conabimur pater? filebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patri salutem anteponet

* an.

Sumpta, con-
ducta.

* Vetus exem-
plar, sibi uter
capiat.

* in micando.

Agere cunicu-
los, ut ante,
agere rimas.

ponet salutis patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia: Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint. Si quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque ne illo medicamento unquam postea uteretur, si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidere in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit: Cum sit is inhumanus, qui concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & salutis consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut antè, quam hæreditatem adeat, luce palam in foro salter, idque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi

Fugiens, quod duraturum non sit.
* Hæc controversia jura.

* non dicenda.

A qua intercus, quæ hidrops, aut hidropisis.

De Sole & Phaethonte filio.

* a quo quâ constitit.

De Theseo & Neptuno.

De Agamemnone, & filia immolante.

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cùm patriæ consulturus sit, turpe non sit. At né illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optâset: Opravit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est, * atque eis antequam constitit, ictu fulminis deflagavit. Quântò melius fuerat in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quôd Theseus exegit promissum à Neptuno? qui cùm tres optiones Neptunus dedisset, opravit interitum Hippolyti filii sui, cùm is patri suspectus esset de novercâ quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cùm devovisset Dianæ quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potiùs non faciendum, quàm tam terrum facinus admittendum fuit: Ergò & promissa non facienda nonnunquam; neq; semper deposita reddenda sunt Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, reperat insaniens: reddere, peccatum fuit; non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum interat patriæ? reddésne depositum? Non, credo: Facies enim contra rempub. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutatâ utilitate, fiunt non honesta Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra iustitiam, simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neq; sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de prudentiâ quidem, quam vult imitari malitia; irémq; de iustitiâ, quæ semper est utilis, disputatum est.

De

De Fortitudine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantiâ cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiae, & temperantiae. Utile videbatur Ulyssii, ut quidam poetæ Tragici prædiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulyssæ nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniam militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hæc conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim audirum putas fuisse Ulyssæ, si in illâ simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello tamen hæc audivit ab Ajace:

*Cuius ipse princeps iurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulavit; nè * coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ ius perpetuo falleret.*

Illi verò non modò cum hostibus, verum etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deferere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostramque veniamus M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex infidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem

Is,

*Ulysses, nè ad
Troiam iret, fu-
rorem simulavit,
agrum prescis-
sum sale serens.
Palamedes odo-
ratu illius estu-
riam filium ejus,
quæ sulcus, ducen-
dus erat, objecit.
Ulysses arte ara-
rum suspendit,
næque detecta
fraus.
Cuius rei memor
Ulysses, postea Pa-
lamedem falso cri-
minatus oppressit.
Ex tragœdia qua-
piam senarii sunt.*

* quò iret.

Is cū Romam venisset, utilitatis speciem videbat: sed eam (ut res declarat) fallam iudicavit: quæ erat talis: Manere in patria: esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere; omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam nē diceret, recusavit; quamdiu iurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (O stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cuius cū valuisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed jusiurandum conservandum putabat. Itaque tum cū vigilando necabatur, erat in meliori causa, quàm si domi senex, captivus, perjurus, consularis remanisset. At stultē, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verùm etiam dissuaserit. Quomodo stultē? etiā mne si reip. conducebat? Potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cū utilitatem ab honestate se iungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed quia nusquam possumus nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea il-

la prima & summa habemus : utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timeamus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Annè turpiter faceret? Primùm, *Minima de malis*. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud * Accium. *Fregistne fidem? Neque dedisti, neq; do infideli cuiquam*; quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere; videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse; sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hac ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus nosceret: quia neque irasci solet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis fit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!* Qui igitur jusjurandum

*Minima de malis eligenda.
Eclipsis usitata
in sermonibus
vulgò usurpatu.
* Accium.*

*Jusjurandum
quid.*

*Fides in Capitolio
Jovis proxima.*

Certe concedenti.

* Reip.

*Nervosius, ut Stoi-
ci remissius, ut
Peripatetici.*

* hinc.

*Iustis hostibus pa-
ctum præstandum.
Introuibus nihil
oportet.*

Quid pejerare.

dum violat, is Fidem violat : quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuisset ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, sed nè malum quidem esse, maximâ autoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non medio-crem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare Quem enim locupletiores quærimus, quam principem * pop. Rom. qui, retinendi officii causâ, cruciatum subierit voluntarium ? Nam, quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter potius, quam calamitosè : An est ullum majus malum turpitudine ? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, & sceleris turpificati animi debet videri ? Itaque, nervosius qui ista differunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit : qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam*, idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si * hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli dara sit : videant, nè quærat latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidēsque jurisjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id observandum est : quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, nè si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falsum jurare, peierare est. sed, quod ex animi tui sententiâ juraveris, sicut verbis concipitur,

tur, more nostro, id non facere perjurium est. Scitè enim Euripides :

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

*In H. Hippolito co-
ronato.*

*Ἡ γλῶσσ' ὀμω-
μοχ', ἢ ὃ φέρω
ἀνέμωι.*

Regulus verò non debuit conditiones pactionesque bellicas & hostiles perturbare perjurio : cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia. Quod ni ità esset, nunquam claros viros senatus victos hostibus dedisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cum iterum consules essent, quia, cum malè pugnatum apud * Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his : injustu enim populi senatusque fecerant. Eodèmq; tempore T. Numicius, Q * Æmilius, qui tum Tribuni plebis erant, quòd eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitarum repudiaretur. Atque hujus deditiois ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem sua sit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto ferebant, quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestus hic, quàm Q Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quàm honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuaturus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit ; sed suscepit causam, ut esset judicium senatus : cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent. Ità incolumis in patriâ Regulus restitisset. Quod

quia

* Claudium.

* Malium.

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile, sit, id fieri honestum : imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est ; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quòd captivos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis non mirabile videtur : Illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad adstringendam fidem, jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides : indicant notationes, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Aul. filio, cùm dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset : criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cùm audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & * primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nuntiatum : quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distinxit, juravitque se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse futurum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causâ desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus

Qua sit antiquitus jurisjurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum præstandum putavit.

* cùm

ribus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veferim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem * acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulò post, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: Non rectè: Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit Senatus, ut ille veterator & callidus, victus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictî in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re auditâ, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque à censoribus, omnibus ignominiis

Torquati cognomen unde,

* perindulgens.
Indulgens in patrem quem acerbum in se, sic tamen amavit, idem filium secari percussit.

* acerbè severus.

* Atilius;

miniis notatos. Sit jam huius loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, turpia.

De Temperantiâ.

Cyrenaici,
Epicurei ab Aristippo
Cyrenaico, Annicerii ab
Annice, qui
priorem sectam
emendavit.
Obsoletus id est,
obscuratus.
Velis equisque,
proverbialiter.

REstat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestiâ, continentîâ, temperantiâ continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem ferè adiutor auctorque sententiæ. Cum his, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tueri ac retinere sententiâ est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione; ejusque constitutionis spe exploratâ (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certè hæc utilitas, & quidem summâ (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirit undique suavitates? Quam miser virtutis famularus, servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ! An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dixit) satis fortiter de dolore; ramen non id ipectandum est, quid dicat, sed quid consensaneum sit ei dicere, qui bona voluptate tenuerit,

mauerit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem confectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem, doloris detractatione fieri. Iustitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communicate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quam amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam puraverunt, si, cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest.* Sed de hoc hætenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata, nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res est, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aqua hæret,
Proverb.

* Sed de hoc
(magna enim res
est) alio loco pluri-
bus.

voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihi l habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum; sed perinde erit, ut acciperis quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esse factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocâisset) aliquando me quoque audires : sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tecum prope diem (ut spero) &, dum abieris, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multo fore chariorem, si talibus * monumentis præceptisque lætabere.

* *Al leg. monitis
& melius.*

*Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis.*

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis Lælius,
 sive de Amicitia Dialogus ad
 T. Pomponium Atticum.

Præfatio.

Quintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ità eram deductus ad Scævola, sumptà virili togâ, ut ; quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriæ mandabam, fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævola contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio, & * industriâ præstantissimum audeo dicere Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augur. Cùm sæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cùm & ego essem unâ, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) Attice, & eò magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum conjunctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

*Lælius Scævola
 augur, & Fannius
 sacer.*

*Toga viriles mores
 exigebat.*

*Scævola pontifex
 * justitiâ.*

*Hemicyclos ea
 theatra in modum
 mediæ circuli.*

tionis sententias, memoriæ mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, sæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à presentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid; digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostrâ familiaritate visa est: itaque feci non invitatus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aprior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisse: sic cum accepissemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse, C. Lælii idonea mihi visa est persona, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum autoritate, & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui existimem. Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitia gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Lælius; cuius tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. *Fan.* Sunt ista vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos: unum te sapien-

C. Lælii & P. Scipionis familiaritas,

Plus habet gravitatis sermo positus in autoritate veterum & illustrium virorum.

te

plentem & appellant, & existimant. Tribuebatur
hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium a pud
patres nostros appellatum esse sapientem. [Sed uterq;
quoque quodam modo: Acilius, quia prudens esse
in jure civili putabatur; Cato, quia multarum
rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu, &
in foro vel provisâ prudenter, vel acta: constanter,
vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen
jam habebat in senectute sapientis. Te autem
quoque quodam modo dicunt, non solàm naturâ & moribus,
verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem:
nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare
sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem.
Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius
quærent, in numero sapientum non habent. Athenis
unum accepimus, & cum quidem etiam Apollinis
oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in
te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita
esse ducas, humanosque casus virrute inferiores putēs.
Itaque ex me quærent, credo item ex te, Scævola,
quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis,
quòd his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti
Anguris, commentandi causâ (ut assolet) venissemus,
tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem
& illud munus solitus esse obire. Scævola.
Quærent quidem, C. Laeli, multi, ut est à Fanio
dictum: sed ego id respondeo, quòd animadverti te
dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum
amantissimi mortis, ferre moderatè, nec potuisse non
commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem
his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem
causam, non moestitiam, fuisse. *Laelius.*
Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim
ab isto beneficio, quòd semper usurpavi cum vale-
rem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu
arbitror hoc constanti hominì posse contingere, ut

* Atilium

Septem Græcia sapientum.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

Gallum.

Socratem.

Scipionis lam.

Scipionis mors à
tota Roma deple-
rata,

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicé : sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omitram) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram * Caium : sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum iudicavit : huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut iam cum utroque loquar) sic habetore. Ego si Scipionis desiderio me movere negem; quam id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbarus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ : me ipse consolor, & maximè illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique anguntur. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto : mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angere, non amicum, sed seipsum amatissimum est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium; quam de eo iam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit; qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis : primum, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. pene sero; qui, duabus urbibus everfis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? iustitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quam autem civitati charus fuerit, maxime funeris indica-

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione differere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam * tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. * nunc. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quibus in vita celeberrimos lætissimòsq; viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vespèrā est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: ut ex tam altè dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper differere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plebique, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum è corpore excessissent, reddunt ad cælum patère, optimoque & iustissimo curque expediendum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præfagiret, per paucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adessent, & alii plures, rûq; etiam Scævola, mecum venisset, triduum differuit de republica. Cuius disputationis fuit extremum serè de immortalitate animo-

Quod anima sit immortalis,

Socratis,

* veriora.

*Quid sit amicitia.**Ex omnium seculis
vix tria aut qua-
tuor amicorum pa-
ria nominantur.*

rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audire dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis: cui censemur cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca morere hoc ejus eventu, vereor, nè invidi magis, quàm amici fruar. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut suprà dixi) actum optimè est; mecum autem incommodiùs: quem fuit æquius, ut priùs introieram in vitam, sic priùs exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiae sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocumque mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit; quocumque domus, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim; quàm quòd amicitiae nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor, Scipionis amicitiam & Lelii notam posteritati fore. Fan. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiae mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quærantur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scæ. Mihi verò pergratum hoc erit: atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique nostrum gratum ad-

mo-

modum feceris. *Lal.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitò. Magnam opus est, egētq; exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas, Sed hoc primum sentio nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtilius differunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientia interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitæq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; concedantq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut haberi sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declaras autem qui sint boni.

* *sperare.*

Pingui Minervâ. Prov.

Natura, optime rectè vivendi dux.

cives

Amicitia definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

* Gallos,

* qui potest alius, quis.

cives potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namq; hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatà enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumq; rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensus. Quà quidem haud scio an, excepta sapientia, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multum etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest, Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia: virosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, * Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omitamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, * cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus

fructus in prosperis rebus nisi haberes, qui illis æquè ac tu ipse gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret. Denique cætera res, quæ expetuntur, opportuna sunt singula rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut gaudeas; valerudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq; *Amicitia equè necessaria, ac elementaria.* non aquà, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens communicansque, leviores. Cumque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonà spe præluceat in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adfunt; & egentes abundant; & imbecilles valent; & quòd difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honor, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentia conjunctionem: nec domus ulla, nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitie concordieque sit, ex disensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque diffidiis funditus possit, everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis

Omnia sine amicitia corrumpuntur.

vati-

*Empedocles, Agri.
gentium patia, di-
cebat omnes res &
mundum totum
constare ex ami-
citiis.*

*M. Pacuvii tra-
gædia de Oreste
& Pylade,*

vaticinatum serunt; quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contra-
here amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc qui-
dem omnes mortales & intelligunt, & re probant.
Itaque si quando aliquod officium existit amici in pe-
riculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui
id non maximis effert laudibus? Qui clamores totâ
caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fue-
runt in nova fabula, cum ignorante rege uter eorum
esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro
illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem
se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta:
quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile in-
dicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod fa-
cere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judica-
rent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid senti-
rem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo
autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista dispu-
tant, quæritore. *Fan.* Nos autem à te potius, quanquam
etiam ab istis sæpe quæsi, & audi, non invitus
equidem: sed aliud quoddam expetimus filum oratio-
nis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nu-
per in hortis Scipionis, cum est de republica disputa-
tum affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit con-
tra accuratam orationem Phil! *Fan.* Facile id quidē
fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid
amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ
fide, constantiâ, justitiâq; servatam, maximam glo-
riam ceperit? *Læl.* Vim hoc quidem est afferre. Quid
enim refert, quâ me ratione cogaris? Cogitis certè.
Studiis enim generorum, præsettim in re bona, cum
difficile est, tum nè æquum quidem obistere. Sæpi-
sime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud
considerandum videri solet, num propter imbecillita-
tem atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in dan-
dis, recipiendisq; meritis, quod quisque minù sper-
se

se posset, id acciperet ab alio, vieissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa est. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Qua propter à natura mihi videtur potius, quàm ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodâ sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab iis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus eum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassum, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel quod,

Antiquior, id est, nobilior.

*Amicitia à natura potius, quàm ab imbecillitate orta. * indigentia.*

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo: quam siqui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sane relinquunt, & minimè generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, *ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtutem & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat suaque omnia in seipso posita judicet: ita in amicitia expetendis colendisque maxime excelsit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minime hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quam utilitates multae & magnae consecutae sunt; non sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae. Ut enim benefici liberalisque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium foeneramur, sed natura propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecundum ritu ad voluptatem omnia referunt longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem tamque contemptam. Quamobrem

* *Alias, ut quisque minimum valetudinis in se.*

Non esse foenerandum beneficium. Amicitia non spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus : ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appeterunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere coeperunt, fruantur, & moribus ; sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutina- ret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, ideo veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge, *Læli* : pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem audi-
amus.

Sicut natura mutari non potest; ita amicitia, quæ à natura est, perpetuo durat.

Lælius.

Audite verò optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me & Scipionem de amicitia diserebantur : quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel, ut non idem expediret utrique, incidere sæpe ; vel ut de reipub. non idem sentirent : mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis : quod summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta * & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, * vel luxuriæ, vel conditionis vel commodi alicujus, quòd idem adipisci uterque non posset. Quòd si qui longius in amicitia provec- ti essent, tamen sæpe la befactari, si in honoris contentionem inci-

Nihil difficilius, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere.

* sumptu togæ.

* vel uxoriæ conditionis, vel &c.

*Nulla major pestis
in amicitia, quam
pecunia cupiditas.*

*Quatenus amor in
amicitia progredi
debeat.*

* Viscellinum.

* Lænari.
*Deprecari, id est, à
se crimen remove-
re.*

*Nefaria voc C.
Bl. ffij.*

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitia, quam in plerisque pecuniae cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriae: ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerumque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, ius tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnis se amici causam esse facturos: eorum querela inveterata, non modò familiaritates extinguere solere, se etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Haec ita multa, quasi fata, impendere amicitia, ut omnia subterfugere non modò sapientiae, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num, * Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Tuberone; aequalibusque amicis derelictum videbamus. At C. Bloisius Cumanus, hospes familiae vestrae, Scævola, cum ad me, qui aderam * cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, etiam me, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis quam nefaria vox: & hercè ita fecit, vel plus etiam quam dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed praefuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem praebuit. Itaque hanc amentiam, quaestione

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad ho-
stes se contulit, poenas reipublicæ graves justasque
persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati si amici
causâ peccaveris. Nam, cùm conciliatrix amicitiz
virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere,
si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus,
vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare
ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapi-
entiâ* si simus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de
iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de
quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita
communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda
sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam
proximè accedunt. Vidimus* Paulum Æmilium, C.
Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus)
bis unâ consules, & collegas in censurâ: tum etiam
cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium
& T. Coruncanium, memoriæ* traditum est. Igitur
nè suspicari quidem possumus, quenquam horum ab
amico quippiam contendisse, quod contra fidem,
contra iusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc
quidem in talibus viris quid attrinet dicere? si conten-
disset, scio impetraturum non fuisse; cùm illi sanctis-
simi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid
& facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium
Gracchum sequebantur C. Carbo. Q. Cato, & mini-
mè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus
* inimicus.

HÆc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut
neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.
Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda,
cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub.
se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fan-
ni & Scævola, locari sumus, ut nos longè prospicere
oporteat futuros casu reipub. Deflexit enim jam ali-
quantulum de spatio curriculôque consuetudo ma-

*Nulla est excusa-
tio peccati, si ami-
ci causa peccave-
ris.*

* sumus, si nihil.

* Papum.

* proditum,

* hostis,

*Prima lex in a-
micitia, ut neque
rogemus res turpes,
nec faciamus ro-
gati.*

* quoque modo
posuimus,

* alias, invidiam.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nausicum effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoque quem modo posuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel coepit, labitur. Videtis in tabella jam antè: quanta sit facta labe, primò Gabinia lege; biennio autem post, Cassia. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint; nè existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magnâ re aliquid in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem poena statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erant alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingrata patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerit Coriolanus. His adiutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiae tegenda non est; sed potius omni supplicio vindicanda, ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiaë fanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & auctoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, nè necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; Commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiaë, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: (quem locum breviter perstrinxi paulò ante) Præsidii, adiumentique causâ, non benevolentiaë, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii qui putantur beati. O præclaram Sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil iucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionemve, nè sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curam fugimus, virtus fulgienda est, quæ

*Honestà ab amicis
petenda non nisi
honestà amicorum
causâ facienda.*

*Solem è mundo
tollere videntur,
qui amicitiam
è vita tollunt.*

*Proprium animi
bene constitui.*

* cur.

Stoici.

*Morum similitu-
do amicitiam con-
trahit.
ὁμοίον ὁμοίῳ
φίλον.*

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecilibus fortes, flagitiosis modestos. Ergò hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpata humanitatem arbitremur) quæ causa est, * ut amicitiam funditus tollamus è vita, nè aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommotis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam: non plùs quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudiarentur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut suprà dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cùm contingit, amor ibi exoritur necesse est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu cultûque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorûque jucundius. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi pro-

propinquitate conjunctos, atque naturâ: nihil est enim appetentius similitudinis sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinior) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons, à naturâ constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos rueri, eisque optimè consulere soleat: quod non faceret profectò si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidam videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantumque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximèque virtute præditi, in quâ plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atque haud scio, an nè opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiae Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deum fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum in quâ nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt; nullus locus est amicitiae, Quis enim aut cum diligat,

*Tyrannorum
vita qualis.*

In adversis cognoscuntur amici.

Fortuna ceca.

*Inspiciente fortunato nihil intolerabilis,
* fieri.*

** indulgere.*

** cūm.*

*Melius laudabilisque est amicus,
quam divitiis parare.*

** quodque.*

*jurantur
pecunia*

Qui sint in amicitia fideles.

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Colluntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad tempus: quòd si fortè (ut fit plerumque) ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum, Quod Tarquinius dixisse fuerunt tum, cūm exul esset, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosq; infidos, cūm jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror, in illā superbiā & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solū ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumaciā: neque quicquam inspiciente fortunato intolerabilius * dari potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutati, spernūque ab iis veteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem stultius quā, * ut plurimū copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut itè dicam) supellectilem? Etenim cætera cūm parant, cui parent nesciunt, nec cujus causa laborent. Ejus enim est istorum * quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio; ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, ramen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hætenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi. De quibus tres video sententias ferri quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentia pariter æqualiterque respondeat:

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli propius assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum! precari ab indigno, supplicare, cum acerbis in aliquem invehiri, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditiore mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè nè plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, nè quid ex amicitia in terram defluat, aut nè plus æquum quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed * potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducaturque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiae constituendus est, si prius quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuricujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quoniam enim

* potius debet eniti.

Οὐ δὲ φιλεῖν ὡς μισήσονται, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλεῖν, ὡς φησὶ Ἀριστ. ῥητορ.

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sapissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, eommodisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus cum quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minùs felices in diligendo fuisset, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ullâ exceptione communitas: ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut minùs justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de viâ, modò nè summa turpitudine sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocrè telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quo haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria;

Quousque amicitia producenda sit.

ria; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsâ amicitia: ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut * cursum, sic impetum benevolentia, quò utamur, quasi * aquis tentatis, sic amicitia, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parvâ pecuniâ perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitia fordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitia non anteponant; ut, cum ex alterâ parte proposita hæc sint, ex alterâ * vis amicitia, non multò illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si, neglectâ amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magnâ causâ sit neglecta amicitia. Iraque veræ amicitia difficillimè repriuntur in iis, qui in honoribus, réq; publicâ versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facilè inventus, qui descendat, Quamquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utrâq; in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiaq; ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus iisdem moveatur, e-

Difficile est amicum fidum & constantem invenire.

* currum.
* equis temperatis.

* jus.
* Aliàs humana natura.

Graves plerisque videntur calamitatum societates

Fides, stabilis amicitia fundamentum.

* Aliàs, id est, qui rebus.

ligi

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat* illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità sit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nè quid fictum sit, nève simulatum: Apertè enim vel odesse, magis* ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde non solum ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatèmq; proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verumque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modos salis simul edendos esse; ut amicitia munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò men-

* oblati,

* ingenui.

Tristitia & severitas absesse debent ab amicitia.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi.

*Notandum pro-
verbium.*

modos

mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam inrectato & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam * Rutilio, nunquam Mummius anteposuit, nunquam inferioris ordinis amici: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat suosque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant, opes, eisque honori sint & dignitari: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,

* Rupilio.

Superior ætate,
colendum est

*Meminisse debet
is, in quem colla-
tum est beneficium;
non commemorare,
qui contulit.*

*Χάρην λαβὼν
μὲμνησο δὲς
δ' ἐπὶ λαβῆ.
Proverb, Gr.*

** Rupillium.
* Lælium.*

*Amicitia ætate
profecta judican-
da sunt.*

*Disparis mores
disparia studia
sequuntur.*

ficiosè aut amicè, & cum labore suo aliquo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt; non commemorare, qui contulit. Quamòbrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodammòdo inferiores exrollere. Sunt enim quidem, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant: quod non ferè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hâc opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possit: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quantum vis licèt excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. * Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non potuit. Quòd si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitia, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ sunt. Nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentia postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitia stabiles permanere non possunt. Disparis enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta est inter eos quanta maxima potest esse, morum studiorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitiiis, nè quis intemperatâ quadam benevolentia (quod persæpe fit) impediatur magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neopro-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem apud quem erat educatus, multis cum lachrymis iter suum impediens, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; naturâ & ob eam ipsam causam in amicitia parùm justus. Atque in omni re considerandum est; & quid postules ab amico, & quid patiari à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitis dimittendis nonnunquam necessaria, Iam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitia sunt remissione usus elevandæ, & (ut Catonem dicere audiavi) dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri posset, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit: (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitis) cavendum erit, ne non solùm amicitia deponatur, sed inimicitia etiam suscepta videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collegâ nostro Metello. utrumq; egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nequa amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenierit, ut extinctæ potius amicitia, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias conver-

*Neoptolemus,
Lycomedis.*

*Considerandum
est, quid ab ami-
ci petatur, quid
nos petamus.*

*Dissuenda ma-
gis, quàm discin-
denda amicitia.*

convertant se amicitia, e quibus jurgia, maledicta, contumelia gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitia tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patitur injuriam. Omnino omnium horum viciorum, atq; incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, nève indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis intest causa cur diligantur. Rarum istud genus (& quidem omnia preclara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos tanquam pecudes, eos porissimum diligunt, ex quibus sperant, se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimam illam & maximè naturali careant amicitia per se, & propter se expetendam: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitia qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quod per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucris, agrestibus, nautantibus, cicuribus, feris; primum, ut se ipsæ diligant: (id enim pariter cum omne animante nascitur) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes, idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura: qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum,

Fide, sed cui vide,

*Βραδύως μὲν
φίλῳ γίνε-
ται ἡ φιλία.
Isocr.*

*Amicus alter
idem.*

**hominis sit natura.*

Arist. de fin.

Amicitiam

μὴ ἀνδρῶν

δὲ τοῦ σώματος

τοῦ ἐν οἴκῳ ὄντος.

Hinc Ovid. de

Pyl. & Orest.

Qui duo corpori-

bus, mentibus

unus erant

num, tum alterum similem sui querere. In talibus
ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae
confirmari potest, cum homines benevolentiam con-
juncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri ser-
viunt, imperabunt: deinde aequitate justitiaeque gau-
debunt, omniaque; alter pro altero suscipiet; neque quic-
quam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab al-
tero postulabit; neque solum colent se inter se, ac di-
ligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum orna-
mentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundi-
am. Itaque in his perniciosus est error, qui existimant
libidinum peccatorumque omnium patere in ami-
citiâ licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix
& naturâ data est, non vitiorum comes: ut, quoniam
solitaria non posset virtus ad ea, quae summa sunt, per-
venire, conjuncta & * sociata cum altera perveniret:
quae si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura
est, eorum est habendus ad summum naturae bonum
optimus beatissimusque comitatus. Haec est inquam,
societas, in qua omnia insunt, quae putant homines
expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque
jucunditas: ut, cum haec adsint, beata vita sit &
sine his esse non possit. Quod cum optimum maxi-
mumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera dan-
da est; sine qua neque amicitiam, neque ullam rem
expetendam consequi possumus. Ea vero neglecta,
qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique er-
râsse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri
cogit. Quocirca (dicendum est enim sapius) cum
judicaveris, diligere oportet; non cum dilexeris, ju-
dicare. Sed cum multis in rebus negligentiam plecti-
mur, tum maxime in amicis & diligendis, & colen-
dis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agi-
mus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicari
ultero & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, re-
pentè in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offen-
sione

Nihil prater honestum & rectum ab amicis petendum est. Non debet verecundia ab amicitia abesse.

* confociata.

*Apophthegma.
Judicandum est prius, quam diligamus. Aduersus
grece. Proverb.*

fione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidem inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itémque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinæque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullum sentiunt, si modo velint aliquâ ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullum ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbioris suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppedirans omnium rerum, quas natura desiderat abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiavi ab aliis senibus auditum: Si quis coelum ascendisset, naturamque

Timon

*Timon Atheniensis
enfis Anthropomorphus
fuit.*

ramq; mundi, & pleritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem efflore: quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tanquam adminiculum annitur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab eo monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiae, multæque causæ suspicionum, offensionumq; dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cum benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Molesta veritas est, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri finit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comes adfir: assentatio vitiorum adiutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed nè libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico veram audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scirum est enim illud Catonis, Multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ii scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-

Natura nihil solitarium amat.

AA

* utilitas

An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Facienda est assentatio.

Audienda est veritas.

Doctus

*Assentatio amici-
cipii.*

**voluptatem.*

*Amicitia unum
quasi animum ex
ultrius facit.*

*Papyrus consul
blanditiis in au-
res concionis in-
fluebat.*

pere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccâsse enim se non anguntur; oburgari, molestè ferunt: quod contrâ oportebat; delicto dolore, oburgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitia; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitia pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias. assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad *voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitia repugnat maximè: delet enim veritatem sine qua nomen amicitia valere non potest. Nam cùm amicitia vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quid id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idemque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio. Postremo imperavi egomet mihi omnia assentari.* ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit auctoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrus consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis pleb.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me;
de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii im-
mortales) fuit gravitas ! quanta in oratione majestas:
ut facile ducem populi Rom. non comitem diceres:
sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popu-
laris suffragiis populi repudiata est, atque (ut ad me
redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis & L.
Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdo-
tiis C. Licinii Crassi * videbatur: coopratio enim col-
legiorum populi ad beneficium transferebatur. Atq;
is primùm instituit in forum * versibus agere cum
populo. Tamen illius vindibilem orationem religio
deorum immortalium, nobis defendentibus, facile
vincebat. Atque id actum est pratore me, quinquen-
nio antequam consul sum factus. Itaque re magis,
quàm auctoritate, causa illa defensa est. Quòd filii
scena, id est in concione, in qua rebus fictis & ad-
umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si
modò id patefactum & illustratum est : quid in ami-
citia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur ? in
qua nisi (ut dicitur) * apertum pectus videas, tuumq;
ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas : nè
amare quidem, aut amari possis, cum id quàm verè
fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis
periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei,
qui eam recipit, atque eâ delectatur. Ità fit, ut is
assentatoribus patefaciat aureas suas maximè, qui ip-
se sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omni-
no est amans sui virtus : optimè enim se ipsa novit,
quàmque amabilis sit intelligit. Ego autem non de
virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Vir-
tute enim ipsâ non tam multi præditi esse, quàm vi-
deri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad
eorum * voluntatem fermo cum adhibetur, oratio-
nem illam vanam, testimonium esse laudum suarum
putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter ve-

* jubet.

* Versus,

*Veritas in scena
valet, multo ma-
gis in amicitia.
* apertum ami-
ci pectus,*

*Assentationem
amat, qui ipse
sibi assentatur.*

* voluptatem.

*Semper auget.
Assentatio.*

Not.

rum audire non vult, alter ad metiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi, *Magnas verò agere gratias Thais mihi?* Satis erat respondere, *Magnas Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod, is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allecant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vinci que se patiatur, ut is, qui illusit, plus vicisse videatur. Quid autem turpis, quàm illudi? Quod nè accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes

Versaris, atque luseris lautissimè:

*Alibi, defluxit.
Epilogus disputati-
onis de amicitia.
Virtus conciliat
amicitias & con-
servat.*

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias* deflexit oratio. Quamobrem ad illam primùm redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam. C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerû, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admoveret, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem

videtis amare.

ames,

ames, nullâ indigentia, nullâ utilitate quæsitâ. Quæ
tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam mi-
nus secutus sis. Hæc nos adolescentes benevolentia
senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum,
P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socer-
um dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æqua-
les: ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupili-
um, Sp. Mummi-um. Vicissim autem senes in adolescen-
tium charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q.
Tuberonis equidem etiam admodum adolescens, P.
Rutili & A. Virginii familiaritate delector. Quan-
doquidem enim ita ratio comparata est vitæ naturæq;
nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem
optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, qui-
busdam tanquam è carceribus emissus, cum iisdem
ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoni-
am res humanæ fragiles caducæque sunt, semper ali-
qui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus dili-
gamur. Charitate enim benevolentiaque sublata
omnis est è vita sublata jucunditas, Mihi quidem Sci-
pio, quanquam est subito ereptus, vivit tamen, sem-
perque vivet. Virtutem enim semper amavi illi-
us viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versa-
tur ante oculos, qui illam semper in manibus ha-
bui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo
unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi
non illius memoriam atque imaginem proponen-
dam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi
aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod
cum amicitia Scipionis possim comparare, In hac
mihi de republica consensus, in hac rerum privata-
rum consilium, in eadem requies plena oblectatio-
nis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, of-
fendi quod quidem senserim; nihil audi-
vi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque
communis: neque solum militia, sed etiam peregrina-

*Amicitias tu
sibi junge par
Ovid.*

*Virtus igna
sepulchri est.*

nationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remori ab oculis populi, omne otium tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantiissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et si planè illis orbarus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breviter tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lelii, seu De Amicitia.

F I N I S.

M. T.

M. T. Ciceronis Cato Major,
seu De Senectute ad T. Pom-
 ponium Atticum.

Dialogi Personæ.
Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

*Tite, si quid ego adjuro, curam me le-
 vâssô.*

*Quæ nunc te coquit, & versat sub pe-
 ctore fixa,*

*Ecquid erit * pretii ?*

* præmi.

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, qui-
 bus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed
 fidei plenus: quanquam certò scio non, ut Flaminii-
 um, *Sollicitari te, Tite, sic, noctesque, diésque.*

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem; *Attice.*
 téque non cognomen solùm Athenis deportâsse, sed
 humanitatem & prudentiam intelligo. Et ramen su-
 spicor iisdem rebus te, quibus meipsum sentio inter-
 dum, gravius commoveri: quarum consolatio & ma-
 jor est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
 mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere:
 hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut
 jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, & te,
 & meipsum levare volo: etsi te quidem id mode-
 stè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse
 certo scio. Sed mihi, cùm de senectute aliquid vel-
 lem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

*Personarius digni-
tati addit orationi
adversitatem,*

uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad remisimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, nè parum esset autoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat; iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attributio Græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostrum omnem de senectute sententiam.

Dialogus.

P. Scipio, C. Lælius, & Cato
Interlocutores.

Scipio.

Æpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maximè, quòd senectutem tuam nunquam tibi gravem esse senserim: Quæ plerisque senibus sic odiosa est; ut onus se Ætnâ gravius dicant sustinere. Cato. Rem haud sanè. Scipio & Læli, difficilè admirari videntini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beatèque vivendum, his omnis gravis est ætas: qui autem omnia

hanc

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: Tanta est inconstantia, stultitia, atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm purâssent. Pimùm, quis coegit eos falsum putare? Quî enim citius adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quî minùs gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam si octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meum admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrà, nostróque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem tanquam Deum sequimur, eique paremus: A qua non verisimile est, cùm cæteræ præter ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum bacis, terræ quæ frugibus, maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Lal.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus, *Cato.* Faciam verò *Læli*, præsertim si utriq; vestrûm gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est, Cato tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoq; ingrediendum sit, istuc, quò pervenisti, videre quale sit. *Cato.* Faciam. ut potero, *Læli*: sæpe enim interfui querentis meorum æqualium (Pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur) * quæ

ἢ ἄλλοι τὰν
μὴ αἰσῶν, πᾶς
εὐχεται ὡς δὲ
ποτ' ἔλθῃ,
Μέμμεται.

Cato sapiens dice-
batur:
ἐπεὶ δὲ ὤ.

Quid sit gigantes
cum diis bellare.
Θεομαχεῖν.

Proverb.
* quæ.

C. Sa-

*Solili
Cati*

In moribus est culpa, non in ætate.

Themistocli responsio ad Seriphium quendam.

*Ὅτι ἔστι δὲ αὐ-
τὸς Σερίφιος
καὶ ὀνόμασθαι
ἐθέλειτο, ἔτι
ἐκείνου ἂν Ἀθη-
ναίου ᾖ.*

Plat.

Senectutis arma.

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè equales, deplorare solebant : tum, quòd voluptatibus carerent; sine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus essent soliti. Qui mihi non id videbantur accusare quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querelâ, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem : importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læli.* Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, *Læli.* aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia : ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidem in iurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum : Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quo eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest nè sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, *Scipio* & *Læli*, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum : quæ in omni ætate cultæ, cùm multum diùsq; vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deserunt, nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verum etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorumq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adole-

scens

Colere

scens irā dilexi senem, ut æqualem: erat enim in illo viro comirate condita gravitas; nec senectus mores mutaverat. Quanquam eum ~~colare~~ ^{colare} coepi non admodum grandum natu, sed tamen jam ætate provectum. Anno enim post, quā primū consul fuerat, ego natus sum; cūq; eo quartū consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam; quintoque anno post ad Tarentum quæstor; deinde ædilis; quadriennio post factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suator legis Cinciae de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cū planè grandis esset: & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiā suā mollebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

*Capua Apulia ci-
vitas.*

Cincia lex.

Cunctator Fabius.

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem:

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentem verò quā vigilantia, quo consilio recepit? cū quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque irā dicenti, Meā operā (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè, inquit, ridens; Nam nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quā in toga; qui consul iterum, Sp. Carvilio collegā quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit restitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra senatūs auctoritatem dividenti. Augurque cū esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipub. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quā quomodo ille mortē M. filii tulit, clari viri, & consulatis. Est in manibus viri laudatio, quā cū legimus, quē philosophum non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atq; in oculis civium magnus; sed intus; domiq; præstan-

*Q. Fabii responsio
ad Salinatorem, de
recepto Tarento.*

*Εἰς οἷον δὲ
ἀριστος, ἀμυνέ-
σθαι τοὺς παῖδας
Hom.*

stantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ omnia memoriâ tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupidè fruebar, quasi jam divinarum id, quod evenit, illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possent esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalésque pugnas, ut bella à se gesta, triumphósque recordentur. Est etiam quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui cum librum, qui Panathenæicus inscribitur quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neq; unquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur cur tamdiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius:

*Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*

equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè miminisse potestis. Anno enim undevicesimo post eius mortem, hi consules, T. Flaminus & M.* Attilius facti sunt: ille autem * Cæpione & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suavissem. Sed annos lxx natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ

Not. uno pio
primo,

* Acllius.
* Scipione:

Lex Voconia,

quæ maxima putantur, onera, paupertatem & senectutem, ut eis penè delectari videretur, Etenim cùm complector animo, quatuor casus reperio, cur senectus misera videatur: unam, quòd à vocet à rebus gerendis; alterum, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placeat, causarum quantum quæque valeat, quantumque justa sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus: Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempub. consilio & autoritate, defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam ut cæcus esset: tamen is, cùm sententia senatûs inclinaret ad pacem, & scelus faciendum cùm Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persequutus est Ennius,

Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant

*Antechac, * dementi sese flexere ruinâ?*

cæterâque gravissimè. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cùm inter duos consularis anni x interfluisent, censórque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant: similisque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cùm alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii setinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora & meliora facit.

Non

Capitulum
Cur senectus misera videatur.

Senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

** dementis.*

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi sortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè verèri definam, quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent! ut avi reliquias persequere: cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus, sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno antè me censorem moruus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ poeniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium maiores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quòd si legere & audire voletis externa maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas repetieris.

Cedo, qui vestram remp. tantum amisistis tam citò? sic enim percontanti, ut est in Navii poetæ ludo, respondentur & alia, & hæc in primis.

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli, Temeritas est videlicet florescentes ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censes eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lyfi-

Senitui à senio.

*Ἰερότες
senes unde
ἱερώσια
summum concili-
um, apud Lace-
dæmonios.*

*Iambicus tetrame-
ter Memoriam in
senectute non mi-
nui. Themistocles
memoria.*

Lyfimachum salutare solitum ? Equidem non modò
eos. qui sunt, novi; sed eorum partes etiam, & avos.
Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdā
memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam re-
deō mortuorum. Nec verò quenquam senem audi-
vi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ
curant meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi,
quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? Quid ponti-
fices? Quid augures? Quid philosophi senes? quàm
multa meminerunt! Manent ingenia sensibus, mo-
dò permaneat studium & industria. Nec eo solùm in
claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata &
quieta. Sophocles ad summam senectutem tragoedi-
as fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem
negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus est:
ut, quemadmodum nostro more, malè rem geren-
tibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, qua-
si desipientem, à re familiari removerent iudices.
Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus
habeat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum
recitasse iudicibus, quæstiteque num illud carmen
desipientis videretur? Quo recitato, sententiis iudi-
cum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum
num Simonidem, num Steficorum, num, quos antè
dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num
philosophorum principes Pythagoram, Democri-
tum, num Platonem, num Socratem, num postea
Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam
Romæ vidistis, Diogenem Stæicum coegit in suis
studiis obmutescere senectus? An non in omnibus
iis studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista
divina studia omittamus, possum nominare ex
agro Sabino rusticos * vicinos & familiares me-
os, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro
maiora opera fiunt, non ferendis, non percipien-
dis fructibus, non condendis. Quanquam in illis
hoc

Sophocles
senex tragoedi-
as fecit. In iudici-
um à filiis voca-
tus, ut qui esset
desipiens, sen-
tentia iudicum
liberatus.
Ejus apologia.
Εἰ μὴ εἶμι
Σοφοκλῆς, ὃ
παροτρυνῶ. εἰ
ὃ παροτρυνῶ,
Σοφοκλῆς ἐκ
εἶμι.
Catalogus senum
studiosorum.

hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, quæ se annum non putet posset vivere. Sed üdem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint.

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Meliùs Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud:

Ædepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii

Opportet secum, cum advenit, id unum est satis,

Quòd quis vivendo multa, quæ non vult, videt:

Statii duo fuerunt.

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

Tum etiam in senectâ hoc depato miserimum,

Sentire eâ etate, esse se odiosum alteri.

Statim Cæcilius.

Jucundum potiùs quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviórque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur, sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutem studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videris, ut senectus non modò languida atque iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusq; studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videris. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Nec

Solonis versus,

Γρηγόρων δ'

αἰεὶ, πολλὰ

διδάσκω

Cato senex Græ-

cas literas didici.

quas puer, con-

temperat.

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plùs, quàm adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter infitum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? Qui cum senex esset, athletasq; se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus* Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, nè languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videris annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compra & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instruat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nee ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque desecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sapius, quàm senectutis. Libidionosa etenim, & intemperans adolescentia effæctum corpus

Secunda vituperatio senectutis de senectute eo nomine miseram quòd corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

* Ælius.

Senectutem non officere oratori.

hoc minùs mirum : nemo enim est tam senex , qui se annum non putet posset vivere. Sed iùdem laborant in eis , quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere :

Serunt arbores , quæ alteri seculo prosint.

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola , quamvis senex , quærenti , cui serat respondere , Diis immortalibus , qui me non accipere modò hæc à maioribus voluerunt , sed etiam posteris prodere. Meliùs Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente , quàm illud :

Ædepol , senectus , si nil quicquam aliud vitii

Opportet secum , cùm advenit , id unum est satis ,

Quòd quis vivendo multa , quæ non vult , videt :

Statis duo fuerunt.

Et multa fortasse , quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult , sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius :

Tum etiam in senecta hoc de puto miserimum ,

Sentire eâ ætate , esse se odiosum alteri.

Statim Cæcilius.

Jucundum potiùs quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis , sapientes senes delectantur , leviorque fit eorum senectus , qui à juventute coluntur & diliguntur , sic adolescentes senum præceptis gaudent , quibus ad virtutem studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis , quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis , ut senectus non modò languida atque iners non sit , verùm etiam sit operosa , & semper agens aliquid , & moliens , tale scilicet , quale cujusq; studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid ? ut Solonem versibus gloriantem videmus ; qui se quotidie aliquid addiscentem , senem fieri dicit : ut ego feci , qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui , quasi diuturnam sitim explere cupiens ; ut ea ipsa mihi nota essent , quibus me nunc exemplis uti videris. Quod cùm fecisse Socratem in fidibus audirem ; vellem equidem & illud : (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Nec

*Solonis versus ,
Γηρόσκω δ'
αἰεὶ , πολλὰ
διδάσκω δὲ
Cato senex Græ-
cas literas didici.
quasi puer , con-
temserat.*

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plùs, quàm adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter infitum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? Qui cùm senex esset, athletasq; se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus* Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, nè languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compra & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instruat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Seipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nee ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque desecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidionosa etenim, & intemperans adolescentia effoetum corpus

Secunda vituperatio senectutis. Senectutem eo nomine miseram quòd corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

* Ælius.

Senectutem non officere oratori.

Cyri senis fortitu-
do.

Seipsum laudare
senex quis potest.

Nestor
Nestoris senectus
& eloquentia in
Iliad, primo. De-
cem Nestoris simi-
les optat Agamem-
non in secundo
Iliad.

* Acilio.

Proverb.

voluit.

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecillitorem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio praefuit) iam bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile, aetatiq; nostrae conceditur. Viderisne, ut apud Homerum sapientissime Nestor de virtutibus suis praedicet? Tertiam enim iam aetatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se predicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullus egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Graeciae nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc quoque dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. * Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, non afflixit senectus, non curia vires meas desiderat; non rostra non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatoque proverbio, quod monet, Mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me * valuit, quam fuerim occu-
pa-

patus. At minus habeo virium quàm vestrùm u-
 tervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires
 habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Mo-
 deratio modò virium adfit, & tantum, quantum quis-
 que potest, nitatur: nã illã non magno desiderio
 tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus
 esse Milio dicitur, cum humeris sustineret bovem:
 utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis
 vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum
 adfit; cum absit, nè requiras: nisi fortè adolescentes
 pueritiam, paululùm ætate progressi adolescentiam
 debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via
 una naturæ, eaque simplex; suæque cuique parti æta-
 tis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puero-
 rum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam con-
 stantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quid-
 dam habet, quod suo tempore præcipi debeat. Arbi-
 tror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ fa-
 ciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter
 pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum
 equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo
 frigore adduci, ut capite operto sit, summam in eo
 esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis
 officia & munera. Potest igitur exercitatio, & tem-
 perantia etiam in senectute conservare aliquid pristi-
 ni roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postu-
 lantur quidem vires à senectute. ergò & legibus &
 institutis, vocat ætas nostra muneribus iis, quæ
 non possunt sine viribus sustineri. Itaque non mo-
 dò, quod non possumus, sed nè quantum possumus
 quidem, cogimur. At irà multi sunt imbecilli
 senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ
 munus exequi possint. At id quidem non propri-
 um senectutis est vitium, sed commune valetudi-
 nis. Quàm fuit imbecillus Pub. Africanus filius is,
 qui te adoptavit? quàm tenui, aut nullâ potiùs vale,

T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas sene-
 ctutis. Masinisse
 Numidarum regis
 robur & toleran-
 tia in senectute.

* corrigenda.

Documenta ad re-
sistendum senectuti.Corpus exercita-
tione ingravescit,
animum levatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

udine? quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset
umen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem
animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur
in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id
quidem adolescentes effugere possint? Resistendum,
Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentia
* compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra
morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio
valetudinis: utendum exercitationibus modicis.
Tantum cibi & porionis adhibendum, ut refician-
tur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum
subveniendum est, sed etiam menti atque animo
multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam
lumen oleum instilles, extinguuntur senectute. Et
corpora quidem defatigatione & exercitatione in-
gravescent: animi autem se exercendo levantur.
Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos
significat credulos, obliuiosos, dissolutos; quæ vitia
sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ
senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adoles-
centum, quàm senum; nec ramen omnium adolescentum,
sed non proborum: sic ista senilis stultitia quæ
deliratio appellari solet, senum levium est, non
omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque,
tantam domum, tantas clientales Appius regebat &
senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam
arcum, habebat, nec languescens succumbebat senec-
tuti. Tenebat non modò autoritatem, sed etiam
imperium in suos: metuebant eum servi, vereban-
tur liberi, charum omnes habebant; vigeat in ea
domo patrius mos & disciplina. Ità enim senectus
honestæ est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si
nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum
dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo
senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est ali-
quid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex
esse

Senile

in dicitur sumus Tus

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quasque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: Jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quodque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vespere. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magno opere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultròque affero res multum & diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribusque viveri, non intelligitur, quando obrepit senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguatur.

Originum libri à Catone scripti,

Pythagoreorum mos.

*Μηδ' ὕπνον
μαλακοῖσιν
ἐπ' ὄμμασι
θεοδιδάσκει,
Ποῦν τῶν ἡμε-
ρων ἔργων
τρίς ἔχουσιν
ἐπελθεῖν,
Pythag.*

Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis? siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia viosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cuius voluptatis avidæ libidines, temerè & effrænate ad potiundum incitrarentur. Hinc patriæ proditioes, hinc rerum publicarum everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

Tertia vituperatio senectutis. Senectutem miseram nos esse, quod i prius vet voluptatibus. Oratio Archytæ contra voluptatem.

*Ἡ ἡδονὴ δὲ
λατρεῖ τῶν κα-
κῶν.*

præstabilis
huius

Menti voluptas
inimica.

Plato quo tempore
Tarentum venerit,
** Camilio.*
** intelligeretur,*
** possemus.*
** efficeret.*

ut

Detestabile scelus à
L. Flaminio fa-
ctum ob volupta-
tem.

Illecebris excitari, nisi voluptatis. Cùmque homini
five natura, five quis Deus, nihil mente præstabilis
dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse
inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine
dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in
voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod
quò magis intelligi possit, fingere animo jubebat
tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta
precipi posset maxima: nemini sensebat fore dubi-
um, quin tamdiu dum ità gauderet, nihil agitare
mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi
posset. Quæ circa nihil esse tam detestabile, tamque
pestiferum, quàm voluptatem; Siquidem ea, cùm
major esset, atque longior, omne animi lumen extin-
gueret, Hæc cum C. Pontio Samnite, parte eius, à
quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Verurius
consules superati sunt, locutum Archytam, Near-
cus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia popu-
li Romani premanerat, se à majoribus natu acce-
pisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Pla-
to Atheniensis, quem Tarentum vinisse L. * Emilio,
Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc?
ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione &
sapientiâ non * possumus, magnum habendam fene-
stræ gratiam, quæ * effecerit, ut id non liberet,
quod non oporteret. Impedit enim consilium volu-
ptas rationi inimica, ac mentis (ut ità dicam) per-
stringit oculos, nec habet ullam cum virtute com-
mercium, Invitus quidē feci, ut fortissimi viri T. Fla-
minii fratrem, L. Flamminium è senatu ejicerem, sep-
tem annis postquam consul fuisset: sed notandam libi-
dinem putavi. Ille enim cùm esset consul in Gallia, ex-
oratus est in convivio à scorto, ut securi feriret ali-
quem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capi-
talis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus
ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco neu-
tiquam

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungere imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audiui, qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo. Cinea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eumq; dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum Coruncanum optare solitos, ut id Samnitibus ipsiq; Pyrrho persuaderet; quò facilius vinci possent, cum se voluptatibus deditissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii factis, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte pateretur; quòdque, spretâ & cotemptâ voluptate, optemus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò virtutis ratio nulla, sed etiam summa laus senectutis est. Quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obstitimus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces.) quanquam immoderatis epulis careat senectus, medicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à coena senem sæpe videbam puer: delectabatur certo funerali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primum habui

Epicurus philosophus.

P. Decius se pro repub. devovit.

Voluptas malorum esca.

Δέλεαρ τῶν κακῶν ἢ δούλη C. Duillium, primus Pœnos classe devicit.

Convivium dici-
tur à convivendo:
συμπόσιον, à
συμπίνειν,
id est, à compo-
tando.

* modus.

Συμπόσιον ἀρχί-
ει.
Xenophontis
Symposium.
* vicissim in hye-
me, aut sol.

Pudhra Sophocli
responsio,

semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularum amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: melius quàm Græci, qui hoc idem tum comotationem, tum conecœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidem naturalis * motus: non intelligo, nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more maiorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in Symposi Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æstate, * vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, utereturne rebus Venereis, Dii meliora, inquit: libenter verò isthinc, tanquam

à domino agresti, ac furioso, profūgi, Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quamquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd istis ipsis voluntatibus bona ætas fruitur libentius: primum, parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescenti voluptates propè intuens, magis fortasse latatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illi quanti sunt, animum, tanquam emeritis stiendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum, omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere! Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius, Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum quoties nox oppressit, cùm cœpisset mané! Quàm delectabarur, cùm defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædicaret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quàm gaudebat bella suo Punico Nævius! quàm Trunculento Plaurus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cùm septem annis antequam ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus: M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit

Enni-

voluptati

illa quam

Proverbium, Senectus fructuosa jacunda.

Gallus astrologus.

Bella

Livius Andronicus.
* docuisset legis Gæza.

Suadæ medulla
M. Cethegundi-
tus.

Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ. Atque hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi) senescere se multa indies addiscentem: quâ voluptate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ullâ impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium: nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed aliàs minore, plerunque maiore cum scœnore, Quamquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum gremio molito ac subactò semen sparsum excepit, primùm id ~~peccatum~~ cohibet; ex quo, occasio quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepesactum vapore & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolefcit, culmòque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur: è quibus cum emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego ~~virum~~ satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis* requiem oblectamentumq; noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, que generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramòsque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca est, & nisi subacta,

ad

constituitis

Vide Superà vers.
sic. Grec. Solonis.

Agricultura laus.

occasione

vitem

* requiem,
legu Priscianus,
lib. 2.

ad terram fertur; eadem, ut ſe erigat, claviculis ſuis, quaſi manibus, quicquid eſt naſta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, nè ſylveſcat ſarmentis, & in omnes, partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relictæ ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens uva ſeſe oſtendit; quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primò eſt peracerrima guſtatu; deinde maturata dulceſcit, veſtitæque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios ſolis * defendit ardores. Quâ quid potèſt eſſe cùm fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me ſolùm (ut antè dixi) ſed etiam cultura & ipſa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, ſarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes, quid agri foſſiones, repaſtinationeſque proferam, quibus fit multò terra ſæcundior? Quid de utilitate loquor ſtercorandi? dixi in eo libro quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus nè verbum quidem fecit, cùm de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè ſeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec verò ſegeribus ſolùm, & pampis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed pomariis etiam & hortis, tum pecudum paſtu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec conſitiones modò delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi, ſentio fuiſſe longiora. Ignoscetis autem, nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum, & ſenectus eſt naturâ loquacior, nè ab omnibus eam vitiiſ videar vindi-

* defugit, legi
G. 24.

Cato de re Ruſtica.
Homerus ante
Heſiodum.

præſis

Senatores senes.

A villa in sena-
tum accerseban-
tur senes.

Viatores unde.

* No. Marcellus
legi, agri culti-
one, duabus di-
ctationibus, an vi-
tio scriptorū ne-
scio,

vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cū de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cuius quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satīs non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cū attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, nè à meipso recedam. In agris erant tum senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, eum dictatorem esse factum: cuius dictatoris iussu magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villâ in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio hâc an ulla vita beator esse possit: neque solū officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi; & saturitate, copiâque omnium rerum quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villâque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi expediam

seu De Senectute.

Π 203

Ἀγρὸν γὰρ τε
λέγουσιν
Ἀμαλθείης
κίεγος ἐν.

Ager bene cultus
quantifit.

Laudat Xenophen-
tis omnes libros.
Xenophontis laudas
Oeconomicum. Cy-
rus minor agricul-
turae studiosus.

liam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu ube-
rius, nec specie ornatus: ad quem fruendum non mo-
dò non retardat, verùm etiam invitat atque allecat
senectus. Ubi enim potest illa ætas aut melius, aut
equè calefcere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim
umbris, aquisve refrigerari salubrius? Habeant igitur
alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam,
& pilam sibi natationes, & cursus: nobis senibus ex
usionibus multis talia relinquant & reseras: id ip-
sum tamen, ut libebit: quoniam sine his beata esse se-
nectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis
libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, ut facitis.
Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo li-
bro, qui de tuenda re familiari, qui Oeconomicus
inscribitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale
videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo
libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem,
Persarum regem, præstantem ingenio, atque imperii
gloriâ, cum Lyfander Lacedæmonius, vir summæ
virtutis, venisset ad eum Sardis, ei que dona à sociis
attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lyfan-
drum atq; humanum, fuisse, & ei quendam conse-
ptum agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cum
autem admiraretur Lyfander & proceritates arbo-
rum, & directos in quincuncem ordines, & humum
subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui
afflarentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non
modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo
essent illa dimensa atque descripta: Et ei Cyrum re-
spondisse. Atqui ego sum omnia ista dimensus; mei
sunt ordines, mea descriptio, multæ etiam istarum
arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lyfandrum, in-
tuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, orna-
tûmq; Persicum multo auro, multisque gemmis,
dixisse Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam
virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortu-
nâ

esse

nā frui licet senibus : nec ætas impedit ; quò minus
& cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia
teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M.
quidem Valerium Corvinum accepimus, ad centesi-
mum annum vitam perduxisse, cū esse actā jam
ætate in agris, eosque coleret : cujus inter primum
& sextum consulatum, sex & quadraginta anni in-
terfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores
nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus
illi cursus honorum fuit : atque ejus extrema ætas
hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus ha-
bebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis
est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello !
quanta in Attilio Calatino ! in quem illud elogium
unicum,

Elogium.

*Uno ore plurima consentiunt gentes, populi primum
fuisse virum.*

Πρῶτον ἀνὴρ
ὃς ἔβω ἀσε-
βουόχλῃ.

*pontifici-
um*

Notum est ejus carmen incisum in sepulchro. Jure
igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama
consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pon-
tificum maximum! quem postea M. Lepidum, eodem
sacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut
Africano loquor? aut, ut iam antè, de Maximio? quo-
rum non in sententiā solum, sed etiam in nutu resi-
debat autoritas. Habet senectus, honorata præser-
tim, tantam autoritatem. ut ea pluris sit, quàm om-
nes adoleſcentiæ voluptates. Sed in omni oratione
mementore, eam me laudare senectutem, quæ fun-
damentis adoleſcentiæ constituta sit. Ex quo id effi-
citur, quod ego magno quondam cum assensu om-
nium dixi, 'Misera esse senectutem', quæ se ora-
tione defenderet. Non cani, non rugæ repenti au-
toritatem afferre possunt : sed honestè acta superior
ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim
ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levis atque com-
munia; salutaris, appeti, decedi, assurgi, deduci, redu-
ci,

si, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus,
at quæque optimè morata, ita diligentissimè obser-
vantur. Lyſandrum Lacedæmonium (cujus modò
mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmo-
ne est honestissimum domicilium senectutis: nus-
quam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est se-
nectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum
est, cùm Athenis, ludis quidem in theatrum gran-
dis natu venisset, in magno confessu locum ei à suis
civibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmo-
nios accessisset, qui cum legati essent, in loco certo
confederant, confurrexisse omnes illi dicuntur &
senem illum * sessum recepisse. Quibus cùm à cuncto
confessu plausus esset multiplex datu, dixisse ex iis
quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed sa-
cere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt:
sed hoc de quo agimus in primis, quod, ut quisq; æta-
te antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neque
enim solum honore antecedentibus, sed iis etiam,
qui cum imperio sunt majores natu augures ante-
ponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum
auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splen-
didè usi sunt, hi mihi videntur fabulam ætatis pere-
gisse; nec, tanquàm inexercitati histriones in extremo
actu corruisse. At sunt, morosi, & anxii, & iracundi,
& difficiles senes si quærimus, etiam avari. Sed hæc
morum vitia sunt, non senectutis. At morositas ta-
men, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusatio-
nis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse
videatur. Contemni se putant, despici, illadi præterea
in fragilli corpore odiosa omnis offensio est, quæ ta-
men omnia dulciora fiunt, & bonis moribus & arti-
bus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest
ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero
duritas, in altero comitas? Sic se res habet. Ut enim
non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coa-
cescit.

*Apud Lacedæmo-
nios, honestissi-
mam erat seue-
ctutis domicilium.*

** sessum.*

*Athenienses sciunt
quæ recta sint, sed
facere nolum.*

cescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (si
cut alia) modicam, acerbiter nullo modo. Avaritia
verò senilis, quid sibi velit, non intelligo: pote
enim quicquam esse absurdius, quàm quo mini
viæ restat, eo plus viatici quærere?

*Senectutem hoc
miseram non esse,
quod haud procul
abstet à morte.*

Οἱ πρεσβύται
οὐ νέων τὰ
μὲν πολλὰ νο-
σεύουσιν ἡσυχίᾳ.
Hippocrar.

*Omni ætati mor-
tem esse communem.*

*Melior senis quàm
adolescens conditio.*

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque
solicitam habere nostram ætatem videtur: ap-
propinquatio mortis, quæ certè à senectute non po-
test longè abesse. O miserum senem, qui mortem
contemnendam esse in tam longa ætate non videri
quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit
animum; aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit,
ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nih
inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non
miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum?
Quamquam quis est tam stultus (quamvis sit ado-
lescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse
victurum? Quin etiam ætas illa multò plures, quàm
nostra mortis casus habet. Facilius in morbos inci-
dunt adolescentes, gravius ægrotant, tristiùs curan-
tur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod ni-
ità accideret, meliùs & prudentiùs viveretur. Men-
enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli
fuissent, nullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad
mortem impendentem. Quod illud est crimen senec-
tutis, cum illud videatis cum adolescentia esse com-
mune? Senti ego tum in optimo filio meo, tum in ex-
pectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis
Scipio, omni ætati mortem esse communem. At spe-
rar adolescens diu se victurum: quod sperare idem
senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est
stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro ve-
ris? At senex nè, quod speret, habet quidem. At est et
meliore conditione, quàm adolescens; cum id, quod
sperat ille, hic jam affecutus est. Ille vult diu vivere

hic diu vixit. Quanquam (ô diu boni!) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tarteſiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum vidéo) Arganthonius quidam Gadibus qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenerit, tunc illud, quod præteriit, effluxit; tantum remanet, quod virtute & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu probetur: nec sapienti usque ad Plaudite * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honesteque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem, autumnumque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in antè partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, si cut suâ sponte, nullâ adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & coacta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quò propius ad mortem

*Tarteſiorum rex,
regnavit annos
80, vixit 120.*

* *veniendum.*

Veri similis adolescentia,

Adolescentium acerba, senum verò matura morte.

tem accedem, cò citius quasi terram videar videre, aliquandòque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatem certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectèq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & rueri possis & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cum illi quærenti, Quà tandem spe fretus, sibi tam audacter obfisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum, integrà mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem opimè, quæ conglutinauit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægre; inveterata, facile divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avide appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Veratque Pythagoras, injussu imperatoris, id est, Dei, de præsidio & iteratione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamenisque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an melius Ennius:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit Cur? Volito viva per ora virum.*

Non esse lugendum mortem censer, quam immortali-
tas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse
po est, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni.
Post mortem quidem sensus aut operandi, aut nul-
lus est. Sed hoc mediatum ab adolescentia debet
esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione
tranquillo esse animo nemò potest. Moriendum
enim cerrè est, & id incertum, an eo ipso die, Mortem
igitur omnibus horis impendentem timens, quis
possit animo consistere? De qua non ità longà disputa-
tione

*Mors seni contem-
nenda.*

*Solonis responsum:
Herodas ophist.
non dissimile res-
ponsum apud
Philosofos.
Γέρων ὀλιγα
ροβήται.
Soloni elogium
extat apud Plu-
tarchum.*

Ennii versus.

*Non est lugendæ
mors, quam im-
mortalitas conse-
quitur.*

tionem opus esse videtur, cum recordet non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt, non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam contervaret; non duos Scipiones, qui iter ænis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum nè crudelitissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: nè ea quidem in senectute quærantur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis, Ergò ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quid cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod melius cernere mihi videor, quò, ab ea proprius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, túque C. Læli viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus celestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram; locum divinæ naturæ, æternitatisque contra-

*Qui propatria
mortui sim.*

*Οὐδ' ἀνθρώπου
ἐν τῷ δεσφω-
πῶν ἐστὶν τὴν
χρόνον τῆτον,
ὅς δ' ὁνομαζέ-
ται βίη.
Apothonius apud
Philostr. Anima
est celestis origo.*

*Quare animus
immortalis in cor-
pora humana infu-
sus sit.*

Σοφὸς Σοφο-
κλῆς, σοφά τε-
ες Ἐυεπίδης,
παντῶν ὃ σο-
φώτα] Σω-
κράτης.
*Verba oraculi.
Animorum im-
mortalitas proba-
tur.*

*Verba Cyri mori-
entis, ὅταν τε-
λειε, apud Xeno-
phont. m.*

tium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divinâ delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse intire: magnòque argumento, homines scire pleraque antequam nati sint, quòd jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote; etiam si nullum videbitis. Nec verò clarorum viro-
rum

rum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quò diutius memoriam ſui teneremus. Mihi quidem nunquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, vivere; cùm exiſſent ex iis, emori: nec verò tum animum eſſe inſipientem, cùm ex inſipienti corpore evaſiſſet: ſed cum omni admittance corporis liberatus, purus & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte diſſolvitur, cæterarum rerum perſpicuum eſt quò quæque diſcedant: abeunt enim illuc omnia unde orta ſunt; animus autem ſolus, nec cùm adeſt, nec cùm diſcedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam eſſe ſimile, quàm ſomnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem ſuam: multa enim, cùm remiſſi & liberi ſint, futura proſpiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cùm ſe planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, ſi hæc ita ſunt, ſic me colitore, inquit, ut Deū: ſin unà interiturus eſt animus cum corpore; vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulcritudinem tuentur & regunt, memoriam noſtrī piè inviolatèque ſervabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (ſi placet) noſtra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerare neceſſe non eſt, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent: niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere poſſe. An cenſes (ut de meipſo aliquid more ſenum gloriè) me tantos labores diurnos nocturnoſque, domi militiæque ſuſcepturum fuiſſe, ſi iſdem finibus gloriam meam, quibus vitam, eſſem terminaturus? Nonne melius multò fuiſſet, oſioſam ætatem, & quietam, ſine ullo labore & contentione, traducere? Sed neſcio quomodo ani-

Σὺ μαλὶ ἐν
γαίης ἔχομαι,
ὃ πάντες ἐς
αὐτὴν Ἀνθ-
ρωποι κύνες ἐσ-
μὲν.

Phocyl.

Nihil tam morti
ſimile, quàm ſom-
nus.

Statue, quid eſt
ſomnus gelide niſi
mortis imago?

Ovid.

*Stulti iniquo ani-
mo mortem ferunt,
sapientes verò
æquissimo.*

*Sic vixit Cato, ut
frustrà se natum
non existimaret.
Commodi, non
habitandi diver-
sorium habemus.
Ω ἡδὲ καὶ ἡμέ-
τε-
ρα.
Apollon ad ty-
ran. mort. mini-
tant.*

mus erigens se, posteritatem semper ità prospiciebat, quasi, cùm exceisset è vita, tam denique victurus esset. Quod quidem ni ità se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos vero solùm convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, nève tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim; quasi decursò spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse poeniret: quoniam ità vixi, ut frustrà me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commodandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinorum animorum concilium cœturmque proficiscar, & cùm ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solùm viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deferens, sed respectans, in ea profectò loca discescit, quò mihi ipsi cernebar esse veniendum. Quem
ego

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam libenter erro: nec mihi hunc errorum, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri. tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adiunctâ satietate. Hæui

Senectus peractio ætatis est, tanquam fabula.

hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. T. Ciceronis De Senectute

F I N I S.

M. T. Ciceronis *Paradoxa*,

ad Marcum Brutum.

Nimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophiâ tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philosophiâ plûs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari Cato autem, perfectus (meâ sententiâ) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audaciùs, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis & in orio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eòque scripsi libentiùs, quòd mihi ista *παράδοξα* quæ appellantur

Paradoxa, ad est,
præter opinionem,

lantur, maximè videntur esse Socratica, longèq; verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cùm ea, quæ dicuntur in scholis *ἡθικῇ*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiæ; tale tamen est, ut ex eadem officinâ exisse appareat.

* Ex chore.
Plin. lib 34.
cap. 8.

* *Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν* id est,

Quòd solùm bonum honestum.

VEreor, ne cui vestrùm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicā tamen, quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici possit. Nunquam meherculè ego neq; pecunias istorum, neq; tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expetendis, duxi: quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes; ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda; cùm re ac factis longè aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse, aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Arqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plùs apud me tamen vera ratio valebit,

Pecunia & id genus alia non sunt in bonis numeranda.

* esse munerandas duxi,

Πλάτωνα δ' ἔδ' ἐν τῷ ῥήματι Theolog.

Ὅνόματα καὶ πρὸς γὰρ καὶ ἐρημία.

Πολλοὶ μὲν πλεῖστοι κακοί. ἀγαθοὶ ὅμως πονοῦσι. Theolog.

*Epiphonema, quo
conciunt Biantis
sententiam,*

*Inductione probat
divitias à veteri-
bus Romanis non
habitas in albo bo-
norum.*

** delicatas.*

*Enumeratio vehe-
menti & copiosa.*

valebit, quàm vulgi opinio, Neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes : cujus cùm patriam Prienem cepisset hostis, cæteriq; ità fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cùm esset admonitus à quodam, ut idem faceret : Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ nē sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum ? Si quid rectè sit, & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur : &, quòd rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentius disputantur : vitâ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius quàm factis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avariciam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo ? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam ? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum ? iisne, quæ isti bona appellant ? an rebus gestis arque virtutibus ? Quid autem Numa Pompilius ? minúsne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm * filicatas aliorum pateras arbitramur ? Omitto reliquos : sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquiniū Superbū. Brurum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda ; si quis item reliquos eiusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint : nam quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter offici-

an fortis & magni viri quicquam aliud propositum
fuisse videatur? Quæ res ad necem Porcenæ &
Mucium impulit sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis
Horatium Coclitem contra omnes hostium copias
renuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, qui
filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias?
Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victis
M. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli
Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginensium ad-
ventum corporibus suis intercludendum putaverunt?
Quid Africanus minor? quid major? Quid inter ho-
rum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles
alii? Nam domesticis exemplis abundamus. * An
cogitasse quicquam putamus in vitâ sibi expetendū
nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? Ve-
niant igitur irrisores huius orationis ac sententiæ; &
jam vel ipsi iudicent, utrum se horum alicujus, qui
marmoreis tectis, et ore, & auro fulgentibus, qui si-
gnis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Co-
rinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil
eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse ma-
lint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc
transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis
esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratèq; de-
fendunt, voluptatem esse summum bonum. Quæ
quidem mihi vox pecudum videtur esse, non homi-
num. Tu, cum tibi, sive Deus, sive mater (ut ita
dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo
nihil est præstantius neque divinius; sic te ipse abji-
cies, atque prosternes, ut nihil inter te, atq; inter qua-
drupedem putes interesse? Quicquāme bonum est,
quod non eum, qui possidet meliorem facit? ut enim
quisque est maximè boni particeps, ita & laudabilis
maximè; neq; est ullum bonum, de quo non is, qui id
habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum
in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem
virum?

* alias, An puta-
bimus quenquam
horum cogitasse
quicquam in vitâ
sibi expetendum.

Voluptas non est
summum bonum.

Rebus bono
meliorem non fa-
cere.

* extollit.

Conclusio.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ se & prædicatione * effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, eâq; quò est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimoveret: profectò, nihil est aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

Ὅτι αὐτὰρ κτλς ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν i. e.

Quod seipsa contenta virtus ad beatè vivendum.

Nec verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas non fides, non constantia, non ullâ virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantòq; comitatu circumseptus, cum corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permanfurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terroret, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusari quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverint curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperit tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnio ab hominibus, an exilium, ut ab improbis dem-

demigrandum fit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus, non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, nè non diuturnum sit futurum, times. Te conscientiæ stimulant malefactorum tuorum: & metus exanimant iudiciorum atque legum. Quocunque aspexisti, ut furis, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrè ut improbo, & stulto, & inertī nemini bene esse potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cujus virtus, morēsque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est; neque porrò fugienda vita est, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrè, quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & exoptandum videri debet.

Mori terribilè malū tantum, non bonū.

Cosmopolitū exilium non est grave.

Conscientia mille est.

Ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα id est,
Quòd æqualia peccata.

PARVA, iniquis, res est: atqui magna culpa. Nec enim Peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum est. Auri navem everat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine; peccavit verò nihilominus: siquidem est peccare, tanquam transire lineas. Quod cum feceris, culpa commissa est: quàm longè progrediare cum semel transferis, ad augendam transeundi culpam nihil perti-

Æqualia peccata esse declarat à simili,

A definitione,

*Probat peccata a-
qualia. A con-
trario.*

A conjugatis.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id si quidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiozem, nec sorti fortiozem, nec sapiente sapientiozem posse fieri, facillimè potest perspicui. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constancia. Nihil huic addi potest, quò magis virtus sit: nihil demit, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest, Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene herculè narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memoria traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus non pugnis) utrùm potius de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint: præsertim cum hac sententiâ non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla posset. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quam si senfe-

senferint, nullum in delictis esse discrimen? &, æquè peccare se si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quæcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum? Nud a ista si ponas; judicari, qualia sint, non facile possunt. Patri vitæ privare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius, si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoque poenâ majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato poena sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum * fingere non possumus, animorum tenere possumus. Histrio, si paulò se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllabâ unâ brevior aut longior, exhibetur & exploditur: In vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices! Poeram non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? quæ si visa sint breviora, leviora quàm possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quò magis peccari posse videatur.

* fingere.

Ab exemplo.

*Οτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται id est,
Quòd omnes stulti insaniunt.

*Invenitur in P.
Claudius * Vide
num rationibus sis
legendum.
* id est, probabo,
vincam.*

EGo verò te non stultum, ut sæpe; non improbum
ut semper; sed dementem & insanum * rebus * ad-
dicam necessariis. Sapientis animus magnitudine
consilii, tolerantia rerum humanarum, contemptio-
ne fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus
septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate qui-
dem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne
conventus ferorum, & immanium? Omnisne etiam
fugitivorum ac latronum congregata unum, in lo-
cum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa
tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum ju-
dicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro
pulsis magistratibus, senatus nomen in repub. non
erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocini-
um in foro constitutum, & reliquæ conjurationis à
Catalinæ furiis ad tuum scelus furorémque conversæ,
non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum,
quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cum
esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset
senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi li-
beri; cum esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt
civitatis) repetita memoria. At vide quàm ista tui
latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam
à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse
tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè cum parie-
tes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces infere-
bas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbi-
trabare. Nihil neque meum est, neque cuiusquam,
quod auferri, eripi, quod amitti potest. Si mi-
hi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas
curas, vigilias, consilia, * quibus respub. invicta stat;
si hujus æterni beneficii immortalem memoriam de-
levisses: multò etiam magis, si illam mentem, unde
hæc

* diuturnam,
* quibus te in i-
tissimo stat
respub.

hæc confilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc non fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis eram, & tum maximè, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: nisi fortè idem hostis, & civis esse * potest. An tu civem ab hoste naturâ, æ loco, non animo factisq; distinguis. Cædam in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti; privatorum domos, ædēsq; sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cùm omnes meo discessu exulâsse rempub. putent? nunquâ mne homo amentissime, te circumspicies? nunquâ mne, quid facias considerabis, nec quid loquare? nescis exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes sceleritati atq; impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutant. An, cùm omnes leges te exulē esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus. *Qui cum telo fuerit?* ante senatum tua sica deprehensa est. *Qui hominem occiderit?* Tu plurimos occidisti: *Qui incendiū fecerit?* ædes Nympharum manu tuâ deflagrârunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam castra poluisti. Sed quid ego communes leges prosero quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium, tulit, ut, si in opertum Bonæ Dæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisq; erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus * esse non oportebit.

*Conclusio à contrario,
* potes.*

Argumentum à definitione exulē & à legum autoritate.

** alias, portus;
alias, porto
* esse subiectum non.*

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ
δούλοι. id est,

Quod omnes sapientes, liberi; & stulti servi.

*Invehitur in M.
Antonium.
Nemo liber, qui-
suis cupiditatibus
non impras.*

*Nemo liber nisi
sapiens.*

*Brevi conficien-
dum est.*

LAuderur verò hic imperator, aut etiam appelle-
tur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo?
aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest
cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidi-
nes, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat
avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat
aliis imperare, cum ipse improbiſſimis dominis, dede-
cori, ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his
obediet, non modò imperator, sed liber habendus
omnino non erit. Præclarum est enim hoc usurpatum
à doctissimis, quorum autoritate non uterer, si mihi
apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum
verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudi-
ta non sunt; cur ego similem me, siquid in his studiis
operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eru-
ditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminẽ.
Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis
igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur,
qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque
provisa est? qui legibus quidem non propter metum
paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare ma-
ximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil co-
gitat deniq; nisi libenter, ac liberè? cujus omnia con-
silia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur,
eodémq; referuntur: nec est ulla res, quæ plus apud eũ
polleat, quàm ipsius voluntas, atq; iudicium? Cui qui-
dem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortu-
na ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, *Suis cuiq;
fingitur moribus*. Soli igitur hoc contingit sapienti,
ut faciat nihil invitus, nihil dolens, nihil coa-
ctus. Quod etsi ità esse pluribus verbis differendum
est: illud tamen* brevi confitendum est, nisi qui ità sit
affec-

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes impro-
 bi, servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum,
 atq; mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos, ut
 mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut ali-
 quo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia
 fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis
 neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique
 improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui
 mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet,
 vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare po-
 test, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat?
 veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescen-
 dum: Ego verò istum non modò servum, sed ne-
 quitissimum servum, etiamsi in amplissima familia na-
 tus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna fami-
 lia* stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed
 tamen servi, atrienſes, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos
 signa, quos tabulæ, quos cælaturum argentum, quos
 Corinthia opera, quos edificia magnifica nimio ope-
 re delectant. At sumus, inquit, principes civitatis.
 Vos verò nè conservorum quidem vestrorum princi-
 pes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui ter-
 gunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non ho-
 nestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate,
 qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius
 civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, in-
 quis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præ-
 fui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis ta-
 bula te stupidum detinet, aut signum aliquod Po-
 lycleti. Omitto, unde sustuleris & quomodo habeas;
 intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum
 video, servum te esse ineptiarum omnium judicio.
 Nonne igitur illa sunt festiva? Sunt; nam nos quoque
 oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ità venu-
 sta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed
 ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

*Epiphonema quo
 claudit sententi-
 am.*

*Similitudo.
 * servorum;*

*captantem.
*Murenam, law-
 prodam vocavit.*

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullulos* exceptantem de piscina, & pertractantem, & murenarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ità servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate pecunii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquikur ad voluntatem; quicquid denuntiatur sit, facit: assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non servi inertiis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? quàm dura est domina! quàm imperiosa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera nittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc liberras existimari potest? Quid? Cùm cupiditatum dominatus excefist, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est servendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapientis oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitat

Servitus quid sit.

billitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est.

Nolite sinere nos cuiquam servire. In libertatem vindicari vult? Minimè. Quid enim adjungit? *

Nisi vobis universis. Dominum mutare, non liber esse,

vult. *Quibus & possumus, & debemus.* Nos verò,

siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te

dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam

niam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non

reddere. Sed hæc hætenus. Ille videat, quomodo

imperator esse possit: eum, cum nè liberum quidem

esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλέσι i. e.

Quod solus sapiens dives.

QUæ est ista in commemoranda pecunia tua tam

insolens ostentatio? Solusne tu dives? Proh dii

immortales! egone me audivisse aliquid, & didicisse

non gaudeam? Solusne tu dives? Quid, si nè dives

quidem, Quid, si pauper etiam? Quem enim intel-

ligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine

ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut

ad liberaliter vivendum facilè contentus sit: qui ni-

hil quærat, nihil appetat, nihil optat, ampliùs. Ani-

mus enim tuus oportet se judicet divitem, non ho-

minum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil

sibi deesse putat, nihil curat ampliùs, satietus est, aut

contentus etiam pecuniâ; concedo, dives est. Sin

autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum

turpem putas, cum isti ordini nè honestus quidem

esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis,

pacisceris, aufers, eripis; si socios spolias, ærarium ex-

pilas; si testamenta amicorum expectas, aut nè ex-

pectas quidem, at ipse supponis: hæc utrùm abun-

dantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives,

non area, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum

* Sic fortè me.

livus: Nisi vobis

universis, quibus

& possumus & de-

bemus.

Rede ad Antoni-

um, & abruptè

concludis.

Contra M. Craf-

sum omnium

Romanorum ditif-

simum.

Ὅτι πλεῖστοι

ἐκ ἐν τῷ βα-

λαίπῳ ἀλλ' οὐ

τῇ ψυχῇ.

Xenoph.

* satis.

Conclusio.

Quis dives Crassi
judici.

* intercisas,

* coitionibus.

Dimissus, in
diversum missiones.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus duas? majore: plures? majore etiam. Si ut aiunt, Danaï quinquaginta sint filia; tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumera- biles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quomodo ego appel- labo divitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierent, cùm diceres, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod popu- lus Romanus ex tantis vestigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum refici- atur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equi- tum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendiciatem tuam nunquam ob- scurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis fumen- dis, intelligimus opus esse quæsitum: sic qui videt do- mi tuæ pariter accusatorum atque judicum conso- ciatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimis- siones libertorum ad scœnerandas, diripiendâsq; pro- vincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines; qui denique om-
nia

nia venalia, delectum, decretumque; alienam suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meum modica) de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profecto, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sester tia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad scœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etià redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sec quid ego de me loquor, qui,

*Magnum vecti-
gal, parsimonia,*

** pro superest.*

* C. Fabricium
 Luscinum signifi-
 cat, quem ter in
 his Paradoxis
 jam nominavit.
 Το μνησενδός
 δεῖδαι, εἰ μεῖ
 Λυσία καὶ τὸ
 Περικλῶν παύ.
 Arollon. apud
 Philost.
 Virtus inexpressi-
 bilis.
 Quod satis est cui
 contigit, hic nihil
 amplius optat.
 Horat

morum ac temporum vitio, aliquantùm etiam ipse
 fortasse in hujus seculi errore verfer? Marcus Mani-
 lius patrum nostrorum memoriâ (nè semper Curios
 & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit
 enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano.
 Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Uti-
 nam quidem essemus! Sed non æstimatione censûs,
 verùm victu atque cultu terminatur pecuniæ modus.
 Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem,
 vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ
 sunt, certissimæq; divitiæ. Etenim; si isti callidi rerum
 æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant;
 quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri
 potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi,
 nec surripi potest unquam; neq; naufragio, neq; in-
 cendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum
 permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli
 sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, &
 sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum)
 contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est;
 nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse senti-
 nunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quo-
 niam incertas atque in casu positas possessiones ha-
 bent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam
 adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non
 modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac
 pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum

FINIS.

M. T. Ciceronis De Somnio

Scipionis.

Ex libro de repub. sexto.

Um in Africam venissem * M. Manilio * à Manilo
 consule, a d quartam legionem tribunus consule doctus
 (ut sciis) militum, nihil mihi potius ad q.
 fuit, quàm ut * masinissam convenire, * Masinissam,

amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex
 collacimavit; aliquantòq; pòst suspexit in cœlum, &
 Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisq; reliqui cœ-
 lites, quòd antequam ex hac vita migro, conspicio in
 meo regno & his tectis P. Cornel. Scipionem, cu-
 jus ego nomine ipso recreor. Ità nunquam ex animo
 meo discedit illius optimi atq; invictissimi viri memo-
 ria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra
 rep, percontatus est: multisq; verbis ultro citròq; ha-
 bitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst autem regio
 apparatu accepti, sermonem in multam noctem pro-
 duximus; cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur,
 omniàq; ejus non solum facta sed etiam dicta me-
 minisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & fessũ
 de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior,
 quàm solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo
 equidem ex hoc, quod eramus locuti: sit enim ferè, ut
 cogitationes sermonesq; nostri pariant aliquid in som-
 no tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo vi-
 delicet sæpissimè vigilans solebat cogitare, & loqui)
 Africanus se ostendit illà formâ, quâ mihi ex imagine
 ejus, quàm ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi equi-
 dem cohorrui: Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte
 timorem, Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vi-
 desne illam urbem, quæ parère pop. Rom coacta per
 me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (o-
 stende-

stendebat autem Carthaginem de excelso, & plenius stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; eritque cognomen id tibi per te patrum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam deligere iterum absens consul, bellumque maximum conficies, Numantiámque excindes. Sed cum eris curru in Capitolium inVectus, offendes rempub. perturbatâ consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditúsque converterit; duoque huius numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confererint: in te unum, atque tuum nomen se tota convertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus in quo nitatur civitatis salus. Ac, ne multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentque cæteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, ne me ex somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed, quod sis, Africane, alacrior ad turandam rempublicam, sic habeto; Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cælo ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quam concilia, cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores & conservatores hinc profecti, huc reverentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quam infidiarum à meis, quæsi tamen, viveretne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos
exti-

extinctos arbitramur. Imò verò, inquit, ii vivunt,
 qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolave-
 runt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu
 aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ubi
 vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autè me
 amplexus atq; osculans flere prohibebat: Atq; ego, ut
 primùm, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, in-
 quam, pater sanctissime atq; optime, quando hæc est
 vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in
 terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ità,
 inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est
 omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis libe-
 raverit, huc tibi aditus patère non potest. Homines
 enim sunt hâc lege generati, qui ruerentur illum glo-
 bum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra
 dicitur. Hicque animus datus est ex illis sempiternis
 ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ,
 & rotundæ, divinis animarum mentibus, circulos suos,
 orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & ti-
 bi Publi, & piis omnibus retinendus est animus in
 custodia corporis nec injussu ejus, à quo ille est vobis
 datus ex hominum vita migrandum est; nè munus
 humanum assignatum à Deo defugisse videamini.
 Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui,
 justitiam cole, & pietatem; quæ cum sit magna in pa-
 rentibus & propinquis, tum in patria maxima est: quia
 ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum,
 qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt
 locum, quem vides (erat autem is splendidissimo
 candore inter flammæ elucens circulus) quem vos
 (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis:
 ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera &
 mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas
 nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines
 omnium, quas esse nunquam suspicari sumus. Ex
 quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima ter-
 ris

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem faciliè vincebant. Jam verò ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, poeniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicias, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse Deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septē, qui versantur retro, contrario motu atq; cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutatis ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & principes, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimòq; orbe Luna, radiis Solis accensa, covertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque moveretur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu pondera. Quæ cum intuerer stupens ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

Quam

* motu.

* conficitur.

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conversio est concitatio, acuto & excitatio movetur sono; gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nova, immobilis manens, inâ sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numeras rerum omnium ferè

* nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atq; cantibus, aperuere sibi reditum adunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurdue-runt; (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatiissimâ conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, ejusq; radiis acies vestra, sensusq; vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem, Tum Africanus, Sentio, inquit te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ si tibi parva (ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quâ celebritatē sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * aversos, partim etiam adversos stare vobis; à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdā redimitam & circumdatum cingulis; è quibus duos maximè inter se diversos, & cœli verticibus ipsis ex-utraque parte
sub-

* al. modus.

* transversos.

subnixos, obriguiffe pruina vides: medium autem illi, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui insistant aduersa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quàm sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quæ cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis aut * obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis? cernis profectò quantis in angustiis vestra gloria se dilatarì velit. Ipsi autem, qui de * vobis loquuntur, quamdiu loquuntur? Quineriam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes unius cuiusque nostrum, à patribus acceptas, posteris prodere; tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas acciderè tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed nè diurnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditu metiuntur: re ipsâ autem cum ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint; tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur

* obeuntis

* nobis

antur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quandoeunque eadem parte Sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis expleti annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicissimam partem scio esse conversam. Quocirca, si redisti in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest! Igitur aliter spectare si voles, atque ad hanc sedem, & æternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset. Ego verò, inquam, o Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet; quanquam à pueritiâ vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantius. Et ille, tu verò enitere: & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: si quidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sis fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, æternum est: quod autem mortuum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quan-

quando finem habet motus, vivendi finem habere necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem desinit quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec esset enim hoc principium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ità fit ut motus principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidet omne cælum, omnisque natura consistat, necesse est; nec vim ullam nanciscatur, quā à primo impulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem
 * animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese movent: neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitur & exercitatus animus velocius in hanc sedem & domum suam pervolabit: idque ocius faciet, si jam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ extrà erunt, contemplantur, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dederunt, earumque se quasi ministros præbuerunt; impulsusque libidinum, voluptatibus obedientium, Deorum & hominum jura violaverunt; corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

* anima.

M. T. C. De Somnis Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

Abstinentia Africani p. 95.
l. 10. abstinentia benevo-
lentiam multitudinis concili-
at. 95. §4.

Academia ratio quid à ceteris
differat. 68. 7.

Accusatio multos illustravit
84. 4. accusatoris nomen fu-
giendum 84. 17. accusare
innocentes, impium 84. 22.
accusatio laudem peperit L.
Crasso adolescenti 83. 7.
accusatio quibus de causis su-
scipienda. 84. 7.

Acta agere. 173. 33.

Actio cognitioni anteposenda
72. 27. actione in omni sus-
cipienda, considerata sunt
honestas & efficiendi facul-
tas 31. 15. & modus 57.
14.

Adjuvare operâ præstantius quàm
pecuniâ. 85. 12.

Admirabilitas quibus rebus com-
paretur. 78. 30.

Adolescentes quibus è rebus
commendationem perere de-
beant 82. 15. adolescens a-

liquid senile habere debet
194. 34. adolescentia vitu-
peratio 188. 32. adolescen-
tia ver comparatur 207.
21. adolescentum petulan-
tia magis est quàm senum
194. 20. adolescentia mul-
to plures, quam senectus
mortis casus habet 206. 19.
adolescentum imbecillitas con-
silia propria 48. 25.
Adulari, passivè 38. 6. ab adu-
latoribus faciliè falluntur om-
nes ibid. adulator occultus
178. 13.
Ædes ruinosæ & malè materia-
tæ 119. 19.
Æginetis pollices præcisi 116.
29.
Ægina propinqua Piræo ibid.
31.
Æquitas lucet ipsa per se 13.
33.
Ætate ut quisque antecellit,
itâ sententiæ principatum
tenet in augurum collegio
205. 18. ætati cuique sua
tempestivitas data est 193.
13.

Index rerum & verborum.

13. etati cuique sua sunt studia 209. 18. etatibus corroboratis amicitia iudicanda sunt 170. 20.
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. *Africanus* prior, anno ante censorem M. Catonera, mortuus est 188
Agamemnon immolavit *Iphigeniam* filiam 134. 16.
Agis rex occisus 96. 22.
Agraria lex Philippi 94. 2.
Agri fertiles imitandi 21. 32.
Agricultura laus 61. 24.
Agricultorum voluptates 208.
Agri bene culti laus 203. 1.
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37. 23.
Alexander Pherens ab uxore interfectus 74. 30.
Ambitiosi quibus similes 36. 11.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium 38. 3. amicitia maximè perturbat officia 115. 19. amicitia præstat iustitia ibid. amicitia prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati 199. 31. amicitia orta à natura, non ab imbecillitate 156. 9. 157. 3. amicitiam usque ad extre-

munum vita diem permanere, cur difficile sit 157. 22. amicitias qui magnis quarant 161. 24. amici qui diligendi 166. 36. amicitia vera difficilimè reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur 167. 19. amicus certus in re incerta cernitur ibid. 26. amicitia finis ac termini, deque iis varia sententia 169. 31. amicitia quæ minùs probantur, dissuenda magis, quàm disciendenda sunt 171. 17. amicitia inter aequales magis elucet 179. 6. amicitia vera sempiterna sunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 22. amicorum bene suadentium autoritas plurimum valere debet 161. 6. amicitia quid sit 162. 12. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid sit 178. 36.
Animorum natura cur mortalis esse non possit 210. animo nihil præstantius 217. 29. animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus 233. 20. animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re. 118. 9. animi generi hominum deorum munere dati 234. 24. ani-

Index rerum & verborum.

animi opera majora, quàm corporis 82. 28. *animorum vis duplex* 42. 10.
Annulus Gygis 113. 9.
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur 236.
Apellis Venus 103. 24.
Apollinis Pythii oraculum 95. 29.
Appetitus rationi lege naturæ subiectus est 42. 19.
Aquâ heret 143. 3.
Aquilinus de dolo malo 121. 7.
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit 96. 35.
Arbitrorum formula 125. 4.
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum, & viginti vixit 207. 5.
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 117. 28.
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 87. 3.
eius opinio de honesto 112. 17.
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 61. 18.
Assenatio ab amicitia removen- da 175. 27.
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 128. 16.
Atilius vigilando necatus 136. 24.
Atilius L. Cur sapiens habitus 147. 4.

Avaritiâ simili nihil absurdi- us 16. 4. *avaritiâ nullum est tetrius vitium* 95. 24. *avaritia populus omnes per- dit* 95. 31. *avari plus sem- per appetunt* 230. 24. *ava- ritia injuria præcipua causa* 11. 26.
Auspiciæ quæ sint optima. 185. 29.

B.

B*ella cur suscipienda* 16. 9. *bella iusta quæ* 17. 26. *bel- lum Punicum tertium M. Ca- tonis consilio illatum* 33. 15. *belli gloria adolescentibus quæ- rendæ.* 82. 15.
Bene agere quid sit 125. 6.
Bene & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vive- re 218. 6.
Benefacta malè locata, malefacta sunt 89. 13.
Beneficia citra injuriam esse debent 91. 28. *benefici & liberales naturâ sumus* 156. 28. *beneficium qui dat, mo- res, non fortunam sequi de- bet* 92. 5. *beneficia in quos conferenda* 89. 6. *beneficia in singulos* 93. 26. *beneficia in rempub.* 96. 29. *beneficia in egentissimos quosque præ- cipuè conferenda* 22. 17. *quæ beneficia omnibus commu- nicanda* 23. 18.

Index rerum & verborum.

13. etati cuique sua sunt studia 209. 18. etatibus corroboratis amicitia iudicanda sunt 170. 20.
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. **Africanus** prior, anno ante censorem M. Catonera, mortuus est 188
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 134. 16.
Agis rex occisus 96. 22.
Agraria lex Philippi 94. 2.
Agri fertiles imitandi 21. 32.
Agriculturae laus 61. 24.
Agricultorum voluptates 208.
Agri bene culti laus 203. 1.
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37. 23.
Alexander Pherens ab uxore interfectus 74. 30.
Ambitiosi quibus similes 36. 11.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium 38. 3. amicitia maximè perturbat officia 115. 19. amicitia præstat iustitia ibid. amicitia prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati 199. 31. amicitia orta à natura, non ab imbecillitate 156. 9. 157. 3. amicitiam usque ad extre-

munum vita diem permanere, cur difficile sit 157. 22. amicitias qui magnis querant 161. 24. amici qui diligendi 166. 36. amicitia vera difficilimè reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur 167. 19. amicus certus in re incerto cernitur ibid. 26. amicitia finis ac termini, deque iis varia sententia 169. 31. amicitia quæ minùs probantur, dissuenda magis, quàm disciendenda sunt 171. 17. amicitia inter æquales magis elucet 179. 6. amicitia vera sempiterna sunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 22. amicorum bene suadentium autoritas plurimum valere debet 161. 6. amicitia quid sit 162. 12. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid sit 178. 36.
Animorum natura cur mortalis esse non possit 210. animo nihil præstantius 217. 29. animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus 233. 20. animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re. 118. 9. animi generi hominum deorum munere dati 234. 24. ani-

Index rerum & verborum.

animi opera majora, quàm corporis 82. 28. *animorum vis duplex* 42. 10.
Annulus Gygis 113. 9.
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur 236.
Apellis Venus 103. 24.
Apollinis Pythii oraculum 95. 29.
Appetitus rationi lege naturæ subiectus est 42. 19.
Aquâ hæret 143. 3.
Aquilinus de dolo malo 121. 7.
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit 96. 35.
Arbitrorum formula 125. 4.
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum, & viginti vixit 207. 5.
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 117. 28.
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 87. 3.
ejus opinio de honesto 112. 17.
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 61. 18.
Assenatio ab amicitia removenda 175. 27.
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 128. 16.
Atilius vigilando necatus 136. 24.
Atilius L. Cur sapiens habitus 147. 4.

Avaritiâ senili nihil absurdius 16. 4. *avaritiâ nullum est tetrius vitium* 95. 24. *avaritia populus omnes perdit* 95. 31. *avari plus semper appetunt* 230. 24. *avaritia injuriæ præcipua causa* 11. 26.

Auspiciæ quæ sint optima. 185. 29.

B.

B*ella cur suscipienda* 16. 9. *bella iusta quæ* 17. 26. *bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum* 33. 15. *belli gloria adolescentibus querenda.* 82. 15.
Bene agere quid sit 125. 6.
Bene & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere 218. 6.
Benefacta malè locata, malefacta sunt 89. 13.
Beneficia citra injuriam esse debent 91. 28. *benefici & liberales naturâ sumus* 156. 28. *beneficium qui dat, mores, non fortunam sequi debet* 92. 5. *beneficia in quos conferenda* 89. 6. *beneficia in singulos* 93. 26. *beneficia in rempub.* 96. 29. *beneficia in egentissimos quosque præcipuè conferenda* 22. 17. *quæ beneficia omnibus communicanda* 23. 18.

Index rerum & verborum.

Benevolentia colligenda præcepta. 77. 13.

Benignitas quas cautiones habeat 19. 30. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ* 88. 20. *benignitate nihil hominis naturæ accommodatius* 19. 29.

Boni viri qui sint 125. 6. *bonus nemo miser esse potest* 219. 15. *boni viri definitio* 127. 6. *bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia.* 104. 18. *bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam sunt* 207. 26. *bonorum æquatio non laudanda* 94. 6. *bonum solum honestum* 215. 13. *bona caduca & incerta* 152. 20.

C.

C*æcilius versus contra senectutem.* 190. 11.

Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 13.

Castigatio omnis vacare contumeliâ debet 36. 32.

Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 99. ult. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur* 148. 11. *Cato Censorius Gracurum literarum perstudiosus in senectute* 182. 17. *Cato uticensis cur se interficere*

debuerit 46. 32. *Cato cur sapiens habitus* 147. 5. *Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo* 212. 26.

Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66. 18. *Ciceronis filii laus in re militari* 82. 20. *Ciceroni redditum gloriosum inimicorum dedito injuria, non exitum calamitosum.* 223. 3.

Civitas quæ dici possit 222. 9.

Civis quis sit 223. 4.

Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cælum additus 232. 26.

Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36. 21.

Colendi qui 60. 24.

Communia civibus inter se quæ sint 23. 5.

Concordia fundamentum rei-pub. 96. 3.

Conjugia, societas prima 24. 5.

Consideratio tempus & diligentiam postulat. 9. 23.

Consuetudinis maxima vis est 168. 35.

Contemptus quos homines sequatur 78. 35.

Contentio plùs ad gloriam valet quàm sermo 83. 14.

Convivium meliùs Latini, quàm Græci nominârunt 198. 10. *Corporis*

John Elphinstone
Index rerum & verborum.

Corporis bona externis anteponen-
 da 99. 23.

Crudelitas inimica naturæ 116.
 33.

Cura optima de salute patriæ
 238. 24.

Cyrillus quidam lapidibus obru-
 tus 117. 15.

Cyrus Persarum rex agricultu-
 râ maximè oblectatus 203. 17.

D.

Damon & Pythias 116. 8.

Decorum ab honesto quid dif-
 ferat 39. 18. Decorum quid
 sit 40. 20. Decorum tribus in
 rebus positum est 52. 1. Deco-
 rum ab honesto separari non
 potest 40. 11.

Defensio accusatione laudabilior
 84. 1. Defendendi interdum
 etiam nocentes 84. 27. defi-
 nitio necessaria principio dispu-
 tationis 4. 15.

Deliberanda ea non sunt, in
 quibus est turpis ipsa delibe-
 ratio 113. 2.

Deos non nocere 69. 25.

Deposita non semper reddenda
 124. 22.

Diffimilitudo dissociat amicitias
 170. 29.

Divitias amare, parvi angustiq;
 animi est 29. 19. divitiæ cur
 expetantur 11. 26. dives quis

sit 227. 21.

Dolus malus quid 121. 30.

Duodecim tabulæ de tutela
 122. 5.

Dolor, contra naturam 107. 14.
 E.

Eloquentiæ laus 63. 22. elo-
 quentia quid 83. 15.

Ennius censet non lugendam esse
 mortem, quam immortalitas
 consequatur 208. 25.

Epicureorum sententia de Deo
 137. 5. Epicuri de bono &
 malo sententia 216, & 217.

Eurqueia 58. 14.

Eurytia 58. 6.

Exercitatio in omni re necessa-
 ria 29. 33. exercitatio in
 senibus quid efficiat 193.
 24.

Exilium quibus terribile 219. 3.
 exules qui sint 223. 19.

F.

Fabula Platonis utilissima 113.
 10.

Falsum jurare, pejerare non est
 138. 35.

Fides unde dicta 11. 10. fides
 ut nobis habeatur, quid fa-
 ciendum 77. 29. fides vel ho-
 sti data servanda 16. 27. fi-
 des & constantia in amicitia
 desiderantur 167. 33.

Finis bonorum & malorum sum-
 plex esse debet 143. 30.

Q3

Formæ

Index rerum & verborum.

Forma dignitas quomodo tuenda 53. 24.

Fortis animus duabus in rebus cernitur 28. 25. *fortissimus quisque imperandi cupidissimus* 27. 34. *forti viro vis adhiberi non potest* 130. 30. *fortitudo sine iustitia in vitio* 27. 13. *fortitudinem quomodo definiant Stoici.* *ibid.* 16.

Fortuna magna vis in utramque patrem 72. 13.

Fravus odio digna maiore, quam vis 19. 7. *fraus vulpecula propria, vis leonis* *ibid.* 6.

G.

G*emma in vitibus* 201. 7. *Gloria cupidi homines facile ad res injustas impelluntur* 28. 16. *gloriam qui contemnunt, non reprehendendi* 30. 24. *gloria tribus è rebus constat* 77. 3. *gloria consequenda viam Socrates tradidit* 81. 16. *gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent* 82. 15. *gloria hominum angustiis finibus terminatur nec diuturna esse potest* 236. 17.

Gnathonum multi similes 176. 26.

Græca cum Latinis coniungenda 1. ult.

H.

H*æreditas optima quæ* 50. 15. *hereditatis spes quid efficiat* 226. 14.

Hercules in celestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 108. 18.

Homo ceteris animantibus, quantum & in quo præstet 6. 32. *homo solus ordinem sentit* 7. 31. *homines quidam non re, sed nomine* 44. 9. *dii hominibus maximè utiles* 69. 22. *hominum studia in nos quomodo excitentur* 72. 11.

Honestum laudabile naturâ 8. 8. *honestum quibus ex rebus confletur* *ibid.* 6. *honestum è quatuor veluti fontibus manat* *ibid.* 16. *honestum nihil, quod iustitiâ vacat* 27. 19. *honestas à partibus quatuor manat* 62. 1. *honestas per se animos omnium movet* 77. 22. *honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia* 103. 33. *honestum verum in sapientibus solis* 104. 26. *honesti vis* 117. 10. *honestæ naturâ, temporibus fiunt non honestæ* 134. 26.

Hostis olim peregrinus 17. 15.

Humana res fragiles & caducæ 179. 17.

Imperia

Index rerum & verborum.

I.

Imperia non semper expeten-
da 29. 25.
Imperator quis sit 224. 4.
Impii adversus Deos qui sunt 109.
23.
Improbi servi sunt 125. 1.
Injuria fit duobus modis 19. 5.
Injustitia duo genera 11. 12.
Insipiente fortunato nihil est intole-
rabilius 164. 15.
Invitâ Minervâ nihil debet 46.
16.
Jocandi genus quale esse debeat 43.
23.
Iraisci graviter inimicis non opor-
tet 36. 29.
Ira nihil rectè fieri patitur 56.
6.
Judiciorum ratio duplex 83.
ult.
Jura belli 16. 4.
Jus gentium, & jus civile quo-
modo differant 124. 33. ju-
ris fons natura 125. 20. jus-
jurandum ad astringendum fi-
dem vinculum arctissimum 140.
13. justitiæ fundamentum fi-
des 11. 5. justitia servan-
da etiam adversus infimos
19. 1. justitiâ nullum tem-
pus vacare debet 28. 8. justitiâ
solâ viri boni nominan-
tur 79. 22. justitiæ fruenta.
causâ reges olim constituti 80
29.

Justitia fundamentum est fame
93. 16. Justitia omnium do-
mina & regnia virtutum 109.
29.

L.

L Argorum duo genera 86. 21.
Largitio 92. ult.
Latronum leges quadam sunt 80
15.
Leges cur constitutæ 80. 35. leges
civium incolumitatem spectant
107. ult. lex natura commu-
nem utilitatem spectat 109. 5.
110. 15. 118. 32.
Liberalitatis duo sunt genera 22. 3.
liberalitatis ratio duplex 85.
9. liberales qui 86. 27.
Libertas quid sit 224. 20.
Liber nemo nisi sapiens ibid. 19.
Libidinosus & intemperans adole-
scentia effectum corpus tradit
senectuti 191. ult. libidinoso-
rum animi 238. 29.
Lites valde vitandæ 90. 1.
Loci & temporis vis quanta sit
59. 4.
Ludo & joco quatenus utendum
43. 5.

M.

Mendacium omne in con-
trahendis rebus tollen-
dum 122. 14.

Q 4

Mente

Index rerum & verborum.

Mente nihil divinius 115. 34.

Mercari quod statim vendas, sordidum 61. 5.

Mercatura quæ probanda. 61.

19.

Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 73. 8.

Metus omnè, servitus est 226.

33.

Micare in tenebris 127. ult.

Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 17. 3.

Modestia quid. 58. 8.

Mores corrumpuntur divitiis

93.

Mors servituti, & turpitudini anteponenda 33. ult. *mors senì aut planè negligenda, aut etiam optanda est* 206.

11. *mors longè abesse à senectute non potest* ibid. 8.

mors omni ætati communis ibid. 29. *mortis adolescentum & senum discrimen* 207.

29. *mortì nihil tam simile, quàm somnus* 211. 13. *mortuis religiosa jura tribuuntur* 149. 31. *mors quibus terribilis* 219. 1.

Munus perinde est ut accipitur 144. 7.

Mutatio facienda consilii, ubi nos erasse cognoscimus 49.

31.

N.

Naturam quisque suam potius quàm alienam insequi debet 46. 11. *natura* quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent 52. 14. *natura* non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causâ 107. 12. *natura* est jus gentium ibid. 32. *natura* est lex divina & humana 108. 3. *natura* lege unâ & eadem omnes continemur 109. 9. *natura* desiderat relictâ & convenientia 112. 10. *natura* principia 118. 32. *natura* fons juris 125. 27. *natura* mutari non potest 157. 14. *natura* similitum sui appetens est 163. 2.

Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis 21. 6.

O.

Objurgationum qui modus 56. 7.

Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam 168. 12.

Officina nihil habet ingenuum 61. 9. *officii amplitudo & laus* 3. 13. *de officio questio duplex* 5. 1. *officii divisio* ibid. 12. *officii differendi causa* 12. 31. *officia aliis alia*

Index rerum & verborum.

alia magis debentur 25. 27.
officiorum boni ratiocinatores
esse debemus ibid. ult. *offi-*
cia Splendidissima, quæ ab
animi magnitudine oriun-
tur 26. 25. *officium adole-*
scientis 50. 23. *officia senum*
51. 2. officium magistratûs
ibid. 16. officium privati
ibid. 20. officium peregrini
ibid. 24. officii persequendi
rationes quinque 68. 18. *of-*
ficiorum tractatio in philoso-
phia uberrima 101. 35. *de-*
liberatio triplex 102. 31. *of-*
ficia media 104. 31. *officia*
à quatuor fontibus honestatis
ducta 134. 32.
Onera maxima, senectus & pau-
peritas 187. 1.
Opes cum infamia non utiles
131. 18.
Opinionem hominum de se negli-
gere, arrogantis est 41. 21.
Orationis vis 214. 18. *oratio-*
nis duplex ratio 83. 12. *ora-*
tionis vis duplex 54. 13.
Oratoris proprium quid. 2. 18.
Oratoris munus, ingenii non
solum est, sed laterum etiam
& virium. 191. 17.
Orbium cœlestium ordo 234. 7.
concentus 234. 34. *ab ho-*
minibus non percipitur 235.
18.
Ordo quid 58. 11.

Otium languorem offert 100.
 27.

P.

P*Ascere bene, prima utilitas*
in re familiari 99. ult.
Patris vita cum violatur,
quàm multa peccantur 221.
 15.
Pro patria mors oppetenda, st
itâ res ferat 25. 4. *pa-*
tria parentibus anteponenda
 132. ult.
Patroni civitatum & nationum
qui esse debeant 16. 26.
Παῖδν 71. 2.
Paupertas contra naturam 107.
 14.
Peccare, nunquam utile 123. 8.
peccandum non est amici
causâ 158. 0. *peccata esse*
equalia 219. 23. *peccata*
non rerum eventu, sed vitiis
hominum metienda sunt 219.
 24. *peccare, est tanquam li-*
neas transire 219. 33. *pec-*
catorum conscientia, dura ser-
vitutis 226. 28.
Pecuniæ cupiditas unde 12. 2.
pecuniam contemnere ma-
gnificum est 29. 28. *pecuniâ*
corrupti, fideles esse non pos-
sunt 85. 27. *pecunia non*
quarenda solum, sed etiam
collocanda 81. 13. *pecuniæ*
cupiditas in plerisq; summa
ami-

Index rerum & verborum.

amicitia postis 158. 2. pecunia & gratia comparatio 92. 13.
Perduellis 17. 13.
Peregrinos usu urbis prohibere, inhumanum 117. 3.
Periculosarum actionum multiplex ratio 34. 25. periculis sine causa offerre se, stultum est 34. 15.
Personis veluti duabus natura unumquemque nostrum induit 44. 29.
Perjuriū quid sit 139. 1.
Phaethon solis filius īctū fulminis deflagravit 134. 8.
Philosophi in quo peccent 13. 9. philosophorum vita minus exposita fortuna telis, quā eorum qui rempublicam tractant 31. 6. philosophia, quando & quibus rationibus adductus operam dare cōperit Cicero 66. philosophia nomen quibusdam inuisum ibid. 5. philosophi qui ibid. 2. philosophia quid ibid. 3. philosophia defensio ibid. 13. philosophia tota frugifera & fructuosa 101. 35. philosophia pars de officiis uberrima 102. 1. philosophia liberalitatem; iustitia continentiam docet 108. 9. philosophia vitam tranquillam praestat 182. 6. philosophorum

principes 189. 26
Pietas in patriam, in cœlum videtur 233. 27
Piratis data fides non servanda 138. 31.
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est 186. 17.
Poemata vel minus praeclara delectant imperitos, & laudantur 105. 6.
Poeta iners extremum actum negligit 183. 19.
Praeclara omnia rara 172. 10.
Principatum appetere, hominis proprium 7. 25.
Privata nulla, naturā: sed occupatione, victoriā, lege, patriatione, conditione, sorte 10. 18. privata vita otiosior, publica fructuosior 30. 10. privata vita quibus concedenda, quibus minus ibid. 14.
Prodigi qui 86. 23.
Promissis quando standum non sit 14. 32. 134. 27. promissa non servanda 134. 19.
Prudentia quid 62. 14. prudentia & sapientia discrimen ibid. prudentia sine iustitia nocet 78. 11. prudentia vera & maximè utilis quae 77. 35. prudentia senectutis est 188. 32.
Pilchritudinis duo genera 53. 16.

Pytha-

Index rerum & verborum.

Pythagoreorum mos in exercenda
memoria 195. 6.

Q.

Questio de honesto & utili
116. 16. Quaestiones de of-
ficio 132. 6. Quastus turpes
228. 24.

R.

Rectum ita justum, si volun-
tarium 13. 12.

Recte facta à virtutibus proficif-
cuntur, peccata à vitiis 220. 23.

Referendâ gratiâ nullum officium
magis necessarium est 21. 33.

Reges cur institui 80. 29.

Regnandi cupiditates unde exi-
stant 112. 26. regni fides nul-
la 12. 8. regno iniqui atq; in-
fideles multi 130. 21.

Rei familiaris augendâ qui mo-
dus 38. 27. res familiaris
queri debet iis rebus, a qui-
bus abest turpitudine 99. 12.
res magnæ non corporum vi-
ribus, sed animi geruntur
188. 1.

Reipub. præfuturis duo Platonis
præcepta necessaria 35. 18.
reipublicæ maximæ per adole-
scentulos labefactatæ, senibus
sustentata 188. 26.

Romani viri illustres bellicâ lau-

de 27. 6. Romanorum mos
verecundus 53. 9.

S.

Sanguinis conjunctio, vinculum
charitatis 24. 14.

Sapientiæ amor ex cognitione ho-
nesti 8. 10. sapientia in quo
sit ibid. 28. sapientia quid
a prudentia differat 62. 14.
sapientia princeps virtutum
ibid. 13. sapientia quid 67. 5.
sapientiæ laus ibid. 13. sa-
pientes septem, non tamen
omnino sapientes 105. 24. sa-
pientis est, habere rationem rei
familiaris 122. 30. sapiens,
qui sibi non prodest, nè quid-
quam sapit 122. 25. sapientis
cum histrione comparatio 207.
16. sapientissimus quisque
æquissimo animo moritur, stul-
tissimus iniquissimo 212. 6.
sapientum quorundam de ami-
citia opinio 161. 9. sapientis
animus quibus rebus mu-
nitus 225.

Securitas caput est ad beatè vi-
vendum 161. 18.

Seditionum origo qua 35. 26.

Senator non est, qui iurejurando
hostium tenetur 136. 15.

Senex nemo tam est, qui se an-
num non putet posse vivere
190. 1. senis sermo quietus &
remissus decorus est 191. 22.
senibus

Index rerum & verborum.

*senibus conceditur, ut de se
 dicant* 192. 11. *senem ma-
 turè fieri, si vis diu esse se-
 nex, proverb.* 191. 33. *senex
 is probatur, in quo est ali-
 quid adolescentis* 194. 35. *senili avaritiâ nihil absur-
 dius* 206. 3. *senectus opta-
 tur, eadèmq; accusatur* 183.
 9. *senectutis arma sunt ex-
 ercitationes virtutum* 184.
 29. *senectus accusatur, non
 propter atatem, sed propter
 mores* 184. 6. 186. 15. 205.
 27. *senectus quatuor de cau-
 sis misera videtur* 187. 3.
*senectus maximum onus pu-
 natur* 186. 1. *senectutis vi-
 tia diligentia compensanda
 sunt* 194. 6. *senectutis vi-
 tuperatio* 195. 20. *senectus
 natura loquacior* 201. 35.
*senectutis modica severitas
 probatur* 206. 1. *senectutis fru-
 ctus est, antè partorum bono-
 rum memoria & copia* 207.
 24. *senectus peractio atatis
 est, tanquam fabula* 213.
 15.
*Sepulchra communia propinquis
 inter se* 18. 16.
Sermo qualis esse debeat 55. 6.
*sermonum suavitas, amicitiae
 condimentum* 168. 19.
Servorum infima conditio 19.
 2. *servis quomodo utendum*

ibid. 3.
*Severitate sublatâ administra-
 ri civitas non potest* 36. 29.
*Similitudo ad amicitiam alli-
 cit* 162. 35.
Simulatum nihil diuturnum 81.
 24. *simulatio, perfidi, impro-
 bi, malitiosi hominis est* 121.
 33. *simulatum nihil in amici-
 tia* 15. 8.
*Societatis humanæ vinculum o-
 ratio* 22. 29. *societatis hu-
 manæ gradus* 23. 28. *socie-
 tas præstantissima, bonorum
 virorum familiaritas* 24. 18.
*societas inter omnes, major
 autem ut quisque proximè ac-
 cedit.* 151. 35.
Solitarium nihil natura amat
 175. 4. *solitudo languorem
 affert* 100. 28.
Stoicorum oratio 214. 21.
Stulto nemini bene esse potest
 219. 14. *stultos omnes in-
 sanire* 214. 25.
Summum jus, summa injuria
 . 15. 5.
*Superbia in prosperis rebus fugi-
 enda* 37. 17.
*Syllæ largitiones non liberales, sed
 injustæ* 20. 12.

T.

T *Abule novæ injustæ* 98. 4.
Temperantia 39. 12.
Turpe

Index rerum & verborum.

Turpe mutatur tempore 106.
 15. *turpitudine maximè contra naturam* 112. 10. *turpe nunquam utile* 117. 35.
Tyrannorum ferè violenta mors 73. 34.

A.

V *Aletudinis tuenda ratio* 997.
Vestigalia urbana rusticis anteponenda 99. 31.
Venandi studium honestum 43. 30.
Venditor lege 12. tab. *præstabat tantum vitia, quæ lingua nuncupata essent* 123. 13.
Veri adolescentia comparatur 207. 21.
Verecundia 39. 12. *verecundiâ sublatâ nihil rectum aut honestum est* 60. 20. *verecundia maximum amicitia ornamentum* 137. 10.
Veri investigatio, hominis propria 7. 18.
Veritas molesta est 175. 17.
Vestitus quæ ratio 53. 28.
Veterrima quæque debent esse suavissima 168. 29.
Veturius hosti deditus 139. 9.
Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 25.

Villa locuples abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle 202. 30.
Vires celeritati anteponenda 99. 30.
Virgula divina 64. 6.
Virtutes, ut quæque leviores, ita amabilioris 21. 9. *virtutum quarundem simulachra in beluis* 22. ult. *virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur* 71. 31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78. 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 162. 52. *virtute nihil amabilius* 155. 22. *virtus tenera & tractabilis est.* 162. 17. *virtutis opinio, amicitia conciliatrix* 159. 4. *virtus seipsâ contenta est ad beatè vivendum* 218. 8. *virtutes inter se pares* 220. 6. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia* ibid. 15. *virtus plurius aestimanda, quàm ulla possessio, aut ulla vis auri & argenti* 229. 23. *virtute qui præditi sunt, solè sunt divites* 230. 17. *virtus amitti non potest* ibid. 14. *vita finis optimus* 208. 11.
Vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 164. 29.
Vitia

Index rerum & verborum.

curia animi graviora, quam
corporis ac fortunæ 108. ult.
is naturâ caduca 200. ult.
discendi modus 15. 24. 45. 23.
statis appetitum omnes fe-
propter verecundiam oc-
ulant 44. 11. *voluptates*
andissimæ domine 79. 11.
voluptas omnis honestati con-
traria 143. 23. *voluptate*
nulla pestis capitalios 195.

27. *voluptates agricolarum*
 200. 10. *voluptas plurimo-*
rum patrociniis defenditur
 218. 3.
Vox clara & suavis esse debet 54.
 26.
Utile ab honesto separari non
debet 68. 27. *utilitatum*
comparatio 99. 21. *utilitas*
communis secundam naturam
 109. 7. 112. 12.

FINIS.

[11+] 238 [+XIV]

